

Роман Офіцинський

Новітня література Закарпаття

*Літературознавчі статті,
нариси, рецензії, огляди*

Ужгород
Видавництво «Гражда»
2015

Художня література (красне письменство) – одна з найпрекрасніших можливостей вияву національної самобутності, утвердження і пропаганди етнічної приналежності серед найширших верств суспільства, завоювання міжнародних симпатій.

Літературний процес немислимий поза історією, поза політикою. Водночас – це динамічна система, яку складають мікрокосмоси (маленькі одухотворені світи) талановитих постатей.

У літературних змаганнях Закарпаття чітко прослідковується ряд послідовних епох, що, в основному, співмірні з історичними періодами. Умовно можна виокремити п'ять важливих етапів розвитку закарпатського красного письменства ХХ століття: перше двадцятиліття – час «глухого провінціалізму»; 20-30-ті роки – «літературне відродження»; 40-50-ті роки – період стагнації; 60-80-ті роки – «срібний вік»; 90-ті роки – доба доброго регіоналізму. Пропонований поділ обумовлений значною мірою історичними чинниками і характером літературної спадщини.

У цьому контексті автор пропонує збірку публікації з різних років, які торкаються найповажніших літературних явищ, персоналій, подій.

Значиме – не кілометри марудних писань...

Стисло про літературне довкілля

Що далі вглиб в історію красного письменства, то все менше «живих класиків» залишається. А так їх десятки задекларованих й описаних прижиттєво у численних силъветках. До речі, схвальні відгуки легко організувати, якщо в одній особі і таланту трішки, і чиновник не останньої обойми, від котрого щось залежить.

Класик – літературний новатор, коли проходить сто-двісті років і постать рельєфно видиться на тлі часу величиною незбагненною.

Література тримається на персональних контактах, домовленостях. Як правило, дві-три збірки показують віхи творчості. Інше – передруки, перекомпоновки, ювілейні та позаювілейні нагінки тиражу задля іміджу популярності, загальноновизнаності.

Гідних канонізують тільки через кілька поколінь, коли влягаються хвилі поточної суєти і вивищуються орієнтири. Значиме – не кілометри марудних писань. Дух нації, символ епохи, речник покоління – невеликі літописи краси і нескореності.

Одиночні твори стають хрестоматійними. Залишаються в устах мільйонів на століття. А так... Багато зробив, цебто написав – суто кліометричний принцип, голий прагматизм. Писати вірші й прозу можна кілометрами. І втонути в літературному потоці, а ще гірше – у літературній каналізації.

Уміння працювати зі словом – найбільша зі щедрот. Задля душевної рівноваги, спокою чи затишку надзвичайно відповідально належить конденсувати енергію відчуттів, аби вона не вихлюпнулася, не прорвала шлюзи психіки поведінки. Власне, талант – самоусвідомлене покликання, витончене чуття потреби узагальнень, осмислення стану речей певного рівня, щоби підказати шлях до відради чи де дзвін перестороги.

Але нема сенсу рватися на дзвіницю, якщо відсутня впевненість у спроможності подолати безвихідь. Бо залякувань, жахів і без того предостатньо. Як і щоденних риторичних запитань без відповідей. Поклик і обов'язок людини мистецтва не проповідь темряви і розтління, але проникати у філософію розлюдинювання. Щоб розвінчувати?

Під парасолею декларацій легко замаскувати, приховати сутність. Скільки на початку Двадцятого віку було тих оргій: акмеїсти, футуристи тощо. Збереглися окремі особистості, що прибилися до берега, інших понесло течією далі, у небуття. Амбітними літераторами, що проголошують напрями, переповнене сьогодення. Вони втішаються імперативними мандатами. Влаштовують переклички: перший-четвертий там, п'ятий-десятий... тут. Голосне пустослів'я.

Молодь завжди знаменує скресінь. Особливо в журналах класичного пенсійного віку. Не загубитися на вторинних планах – перший та останній рядок із пам'ятки обдарованих. «Провесінь!» – пожиттєве гасло...

Регіональні літературні процеси? Письменники адміністративних поділів – не виняткова ознака часу, як і промовистий, часто вживаний гриф подвійного стандарту – локальний патріотизм, провінціалізм. І містечковістю потішаються, вважаючи її за любов до рідного, не обтяженого масштабом. Потішаються... своєю обмеженістю, приреченістю на локальні, поверхові інтелектуальні потуги. І дзюркочуть собі потічки, не відаючи про моря та океани...

Які ж, зрештою, ознаки творчості, сфокусованої в слові? Особлива маєстатичність, пієтет, трепет? Концентрація мислі, близькість до пісні? Дорозробка форм, тиражування поновлених думок, схоластика жанрів – пожиттєвий хрест усюдисущої казенщини, виплеканої спазмами заробітчанських буднів. Естетика ідеї підказує форму.

Не в моєму стилі нарікати. Нарікання – прояв слабкодухості. А навіть вип'ячувати нищість бездарності?.. Для маскараду хитрості?! Щоб якась копійка перепала від жалісливих. Нема справи ганебнішої за літературне старцювання. Наперекір і всупереч – це значить завше «завдяки».

Не одну блискавку спрямували на перейми чужинецькій експансії. На жаль, для небезпеки універсалізації мотивів і образів не знайшлося хоч краплі азарту. Все як і колись. Весь час обертаємось у міфологічній системі, у закіптюженому вигорілому котлі старогреко-римо-біблейно-язичницькому. Витіснені на узбіччя, залишки прадавнього вже нічого не говорять про надзвичайну природу нашого модерного художнього світу. І став розтоптано-віддаленим, дивакуватим космос архаїки, і цей благословенний час, в який живемо й творимо міфи.

Що ж залишимо у спадок? Охололу любов до архаїки? Численні невмотивовані протести і невикористані компенсаційні сертифікати власного безволля?

Залишимо-таки найдорожче – незнищенний храм нашої мислі, нетлінний шедевр нашого слова... Навіть якщо й прийдешнім століттям воно буде обтяжливим.

21 жовтня 2000 року

Закарпатська література ХХ століття

Художня література (красне письменство) – одна з найпрекрасніших можливостей для вияву національної самобутності, для утвердження і пропаганди етнічної приналежності серед найширших верств суспільства, для завоювання міжнародних симпатій.

Літературний процес немислимий поза історією, поза політикою. Водночас – це динамічна система, яку складають мікрокосмоси (маленькі одухотворені світи) талановитих постатей.

Кожна історична епоха – своєрідний етап у розвитку літератури. Бо час є і фізичною, і духовною величиною. Час – втілення найсвітліших мрій серед гнітючої атмосфери ненависних стереотипів. Це – завжди переміни. Це – завжди майбутнє, приречене бути пасією невеликого, тісного гурту мислителів-мрійників.

У силу історичних обставин українська література ХХ століття проявилася через ряд локалізованих варіантів, переживши два надзвичайно динамічних періоди в 20-ті та 60-ті роки. Після нетривалого галицько-буковинського ренесансу наприкінці ХІХ – початку ХХ століть, пов'язаного з іменами Франка, Стефаника і Кобилянської, при поважному представництві Волині (Леся Українка) і Поділля (Коцюбинський), знову прийшла пора Наддніпрянщини (Тичина, Хвильовий, Куліш...). У 1920-1960-х роках у колосальному творчому піднесенні перебувала діаспора, зосереджена у довоєнній та післямюнхенській Чехословаччині (Маланюк, Ольжич, Самчук), Польщі (Антонич), Франції (Винниченко), на американському континенті (Барка, Осьмачка, Орест, Лятуринська) та у Федеративній Республіці Німеччина (Багрянний). У 40-60-х роках поневолена Україна грімко промовляла щирою прозою Довженка, Гончара, Стельмаха. 60-80-ті роки пройшли під егідою ліричних новацій Симоненка, Стуса, Ліни Костенко. Яскравими літературними іменами, своєрідним галицьким реваншем (Андрухович, Герасим'юк та інші) пробує ХХ століття завершити свій відлік в Україні.

* * *

У літературних змаганнях Закарпаття чітко прослідковується ряд послідовних епох, що, в основному, співмірні з історичними періодами. Умовно можна виокремити п'ять важливих етапів розвитку закарпатського красного письменства ХХ століття: перше двадцятиліття – час «глухого провінціалізму»; 20-30-ті роки – «літературне відродження»; 40-50-ті роки – період стагнації; 60-80-ті роки – «срібний вік»; 90-ті роки – доба добротного регіоналізму. Такий розподіл обумовлений значною мірою історичними чинниками і характером літературної спадщини.

Літературний процес на Закарпатті угорського і радянського періодів (1938/1939-1991) є багатограним. Щодо ідейно-естетичних принципів

красного письменства бачимо чіткі ознаки трьох літературних течій – народовецьку, літературу чину (дії), соціалістичного реалізму.

Слідуючи будительській (просвітницькій) традиції особливого інтересу до життя пересічної людності, народовецька література характерна тяжінням до рустикальної тематики, творенням позитивного образу сільського лідера, чесного і відданого громаді. Народовецька ідеологія витворена авторитетними особами в середовищі інтелігенції, зокрема греко-католицькими священиками з літературним хистом.

Перше двадцятиліття

На початку ХХ століття закарпатські письменники не змогли сягнути далі горизонтів, окреслених будительством (друга половина ХІХ віку), а радше – регресували, потонули у лубочних картинках російського сентименталізму і романтизму, на котрі щиро молились і попередники (будителі).

До того треба додати несприятливу суспільно-політичну атмосферу. У 1907 році лідер угорських радикальних націоналістів, міністр освіти граф Альберт Аппоньї ініціював схвалення дискримінаційного закону. Згідно з ним, у межах Угорщини й адміністративно підконтрольних їй земель (у рамках австро-угорського дуалізму 1867 року) були ліквідовані національні школи, у тому числі останні 23 руські, й зменшено кількість ультраквіністичних (двомовних) у декілька разів: на Закарпатті – з 306 до 107, а на 1915 рік їх залишилось вісімнадцять із 1670-ма учнями. Цей захід перегукувався з аналогічними зусиллями російського царизму (Валуївський циркуляр 1863-го та Емський указ 1876 років), проте не передбачав заборони усного і друкованого руського (українського) слова. Отже, не ліквідував закарпатську літературу взагалі.

Характеризуючи з ідейно-тематичного боку літературний процес тих років, Микола Лелекач у статті «Підкарпатське письменство початку ХХ віка» (1943) вдало підмітив головну тенденцію – «покірний поет, покірний редактор, покірний герой». Сюжети творів не виходили за межі «малюнку з натури» і моралізаторства, побудованого на матеріалах із сільського життя, з обов'язковим антигероєм – корчмарем. Літературною творчістю тоді займалися переважно сільські священики.

Оприлюднювалися художні твори переважно на сторінках газет «Наука» (1897-1914, 1918-1922; додаток «Село» 1911-1912 років), яку редагував отець Августин Волошин в Ужгороді, та «Неділя» (1898-1919), що з'являлась у Будапешті під керівництвом о. Михайла Врабеля, а також – у щорічних календарях-«місяцесловах».

Серед примітних імен того часу бачимо священиків Феодосія Злоцького (1846-1926), Іренея Легезу (1861-1929), Юрія Жатковича (1855-1920), народних учителів Сидора Білака (1889-1944), Івана Васька (1889-1963), вченого Гіядора Стрипського (1875-1946).

Улюбленим жанром стала коротка проза (нарис, оповідання). Вірші здебільше являли собою обробки і наслідування народних співанок (в образах, символіці, ритміці). Найзнаменнішим ужинок пори став перехід з «язичія» на народну мову, а найкращим твором – сентиментально-романтична поема «Кобзар» (в основі сюжету – переказ про Червону гору біля Хуста) Ф. Злоцького. Особливої уваги заслуговують також художні переклади Ю. Жатковича з української мови на угорську.

Літературне відродження

Завершення Першої світової війни і розпад Австро-Угорської імперії означав для Закарпаття (Підкарпатської Русі) перехід під державний суверенітет Чехословацької республіки, згідно із Сен-Жерменським мирним договором 10 вересня 1919 року. Відбулася зміна культурного осередку. На відміну від угорсько-єврейського Будапешту чесько-німецька Прага була інтелектуально розвиненішою, з багатшими культурними традиціями.

Красне письменство Закарпаття отримало статус «найбільшого сприяння» з боку чеських літераторів, які наочно показували можливості та шляхи розробки непіднятих пластів «закарпатської тематики» (Антонін Гартл, Іван Ольбрахт, Карел Чапек, Владислав Ванчура, Ярослав Затлоукал, Станіслав Нейман...). Величезний вплив справили й чільні представники східноукраїнської та галицької еміграції – Василь Пачовський, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко, Володимир Бірчак та інші, котрі продовжили свою творчість у Підкарпатській Русі та всіляко допомагали талановитій місцевій молоді. Вони сприяли таким чином утвердженню тут української літературної мови, розширювали ідейно-тематичні та жанрові рамки, спрямовували літературний процес у креативне цивілізоване русло шляхом кваліфікованої критики, редакторської та видавничої праці.

На 20-30-ті роки припав розквіт закарпатської культури загалом. Ні доти, ні після край не переживав такого газетно-журнального і книжкового буму, не мав такої кількості культурних, передусім – літературних, осередків. Поява перших літературних журналів «Наша земля» (1927-1928, редактор Василь Гренджа-Донський) і «Карпатский свет» (1928-1933, редактор Андрій Карабелеш), що відображали духовні запити відповідно народовецького (українського) і русофільського напрямків, – знаменна прикмета часу. Пропагуванням красного письменства Закарпаття серед чеськомовного світу спеціально займався журнал «Podkarpatotuská Revue» (1936-1938), створений у Братиславі письменником Ярославом Затлоукалом.

Вихід у світ кращих зразків творчого доробку закарпатських літераторів – альманахів «Трембіта» (Ужгород, 1926), «Груні – степам» (Харків, 1928), «Альманах возрожденцев» (Прага, 1933, 1936), «Альманах підкарпатських українських письменників» (Севлюш, 1936), «Pozdravení Ru-

sínů (Výbor z literatury podkarpatské 1920-1935)» (Братислава, 1936), «Антологія» (Рим, 1938) – засвідчили безпрецедентну еволюцію художнього слова на тутешніх теренах. З огляду на жанри і тематику можна сміло говорити, що тут виникла повноцінна література.

Найсильніше представлена поезія, далі – проза, літературна критика, драма, художній переклад. Талановиті речі порушували соціально-побутову та історичну проблематику. Процвітала сатира і гумор. Розвивалась дитяча література. Вперше у лави майстрів пера активно й успішно проникало жіноцтво (Ірина Невицька, Марійка Підгірянка, Миколая Божук).

Найкolorитнішою постаттю тогочасної літератури став Василь Гренджа-Донський. Він показав себе всебічно розвиненим і всеціло заангажованим письменником. «Тернові квіти полонин» (Харків, 1928) – його найкраща лірична збірка, а соціально-психологічна повість «Ілько Липей» (Львів, 1936) – найпопулярніший прозовий твір. Чималого розголосу також набули поема «Червона скала» (1922) і драма «Сотня Мочаренка» (1932), присвячені сторінкам минулого. Класичним зразком «політизованих» ідейних засад Гренджі-Донського може служити цикл «Тюремні вірші» (1939), пройнятий високими патріотичними почуваннями і пафосом нескореності. Загалом же В. Гренджа-Донський – плодovitий митець романтичного укладу. Насамперед його вабили «руїни слави» і «романтична давнина».

Сильнішим поетичним хистом, аніж у Гренджі-Донського, відзначились Юлій Боршош-Кум'ятський, особливо у збірці «В Карпатах світає» (Прага, 1935), та Зореслав (псевдонім о. Севастіана-Степана Сабола) у книжці «Сонце й блакить» (Ужгород, 1936). Авторитетно заявили про себе Андрій Карабелеш (збірка «В лучах рассвета», Ужгород, 1929), Микола Рішко («Гірські вітри», Ужгород, 1936), Федір Потушняк («Можливості», Севлюш, 1939), а також Ірлявський (Іван Рошко), Колос (Іван Кошан), Боевір (Федір Могіш).

Боршош-Кум'ятський запам'ятався сучасникам завдяки тонкій пейзажній настроєвості (поезії «Храм у Богдані», «Вечір»). Зореслав – майстер імпресіоністичних малюнків, які завше служать фоном героїчного грядущого (вірші «Казка», «Авантурне», «Ідемо»). Водночас він показав рідкісне чуття гармонії всіх компонентів віршування (форми – образів – змісту). Потушняк, повністю самозаглиблений у модерн, писав елітарну поезію у сюрреалістичному ключі.

Якщо закарпатська лірика дуже пристойно виглядала на всеукраїнському масштабі, то проза важко виходила за давно окреслені межі. Окрім Гренджі-Донського, відомого своїми історичними повістями, чільне місце серед прозаїків краю зайняли Лука Дем'ян, завдяки збіркам оповідань «Чорт на весіллю» (Ужгород, 1921) і «Відьма» (Ужгород, 1924), та Олександр Маркуш (книжка оповідань «Виміряли землю», Ужгород, 1925). Для Дем'яна властива етнографічно-побутова стихія з домінуючими мо-

ментами народної демонології, а Маркуш здебільше проникливий знавець соціального тла сучасного йому села, яке подавав з гумористичними відтінками. У ці роки пробували свої сили у малій прозі Федір Потушняк, Юрій Станинець, Андрій Ворон, кращі речі котрих побачили світ пізніше.

Літературна критика саме тоді продемонструвала оперативність і кваліфікованість, аніж будь-коли. Це був період трьох величин – чеха Антоніна Гартла (дивись його літературно-критичний нарис «Literární obrození podkarpatských Rusínů v letech 1920-1930», Прага, 1930, перекладено німецькою 1932 року), галицького українця Володимира Бірчака («Літературні стремління Підкарпатської Русі», Ужгород, 1920, 1937) і росіянина за самоусвідомленням Євгена Недзельського («Очерк карпаторусской литературы», Ужгород, 1932). У вказаних та інших критичних працях висловлено неоднорідні думки. Гартл і Бірчак вказували на беззаперечні переваги українського напрямку (Гренджа-Донський, Боршош-Кум'ятський, Зореслав, Дем'ян, Маркуш і так далі). Недзельський доводив першість російськомовних авторів (Карабелеш та інші).

Порівняно слабо розвивалася драматургія. Найпродуктивнішим драматургом виявився Антоній Бобульський. Найпопулярніша його п'єса – комедія «Уйко із Америки». Василь Гренджа-Донський («Сотня Мочаренка») та Іван Мураній («Тарасович») працювали у жанрі історичної драми, а Олександр Сливка («Бородате непорозуміння») – у жанрі комедії та дитячої драматургії. Оперету «Флірт і кохання» написали брати Августин та Євген Шерегії. Перелічені та багато інших творів були у репертуарі професійних і аматорських труп, виставлялися на сцені.

У ті роки закарпатське красне письменство українським і чеським посередництвом відкрило для себе невідомий доти жанр кіносценарію. Художні фільми «Князь Корятович» (1923) за сценарієм Василя Пачовського і «Марійка-невірниця» 1934 року (Іван Ольбрахт, Владислав Ванчура, Карел Новий) мали великий успіх у чеських, словацьких, закарпато-українських кінотеатрах.

Період стагнації

Листопад 1938-го і березень 1939 року стали поворотними пунктами у справі національно-культурного відродження Закарпаття. Спочатку українська спільнота втратила потужні культурні осередки Ужгород, Мукачево, Берегово, а відтак край повністю окупували угорські війська. Українська культура пережила руїну.

Значна частина української інтелігенції пройшла через ув'язнення (Гренджа-Донський, Зореслав, Маркуш). За кордон емігрували кращі творчі сили: у Словаччину (Зореслав, Гренджа-Донський), Чехію (Бірчак, Карабелеш, Ірлявський, Колос...). Із вересня 1939 року спостерігається вплив перспективного літературного поповнення в Радянській Союз шляхом нелегального переходу державного кордону (Юрко Боролич, Андрій

Патрус-Карпатський, Федір Іванчов, Василь Вальо). Офіційним курсом стала орієнтація на угорську класику.

Культурний вакуум, що виник, поступово заповнювався свіжими авторами з числа російськомовної учнівської та студентської молоді Ужгорода, Мукачева, Хуста. Проте висоти, пройдені попередниками, для них ще були зависокими. У прозі тон задавали представники «літературного відродження» – О. Маркуш, Л. Дем'ян, Ю. Станинець, А. Ворон, Ф. Потушняк.

У цій шерензі відзначимо яскравого представника соціально-психологічної літератури народовецького спрямування греко-католицького священика Юрія Станинця (1906-1994). Знаменним явищем стала публікація його соціально-психологічної повісті «Юра Чорний» (Ужгород, 1943), а «Сусіди» (1935-1941) виявилися першим соціально-побутовим романом у літературі закарпатських українців.

На відміну від повісті, що принесла відразу успіх, роман тривалий час (понад шість десятиліть) залишався рукописним, поки не з'явився ошатним виданням. За жанром «Сусіди» є реалістичним соціально-побутовим романом з елементами етнографізму, моралізаторства, психологізму. У ньому зображено приватне життя людини в нерозривному зв'язку зі суспільним розвитком. Це живі картини історії Боржавської долини.

Лідерство в 1940-х роках на поетичній ниві Закарпаття продовжували утримувати майстри української лірики Юрій Боршош-Кум'ятський та Федір Потушняк. До них долучились молоді російськомовні краєни Іван Керча, Юрій Гойда і Дмитро Вакаров, що згодом канонізований соціалістично-реалістичною критикою.

Поряд із поетами Василя Гренджі-Донського, Юлія Боршоша-Кум'ятського, Івана Ірлявського, Федора Потушняка та інших вельми примітною є лірика Зореслава – отця-василіянина Севастіяна – Степана Сабола (1909-2003). Він належить до ідейно-естетичного напрямку літератури чину. Дві великі ідеї Бог і Україна стали смислом його життя.

Офіційна радянська критика назвала Зореслава «типовим представником українського буржуазного націоналістичного напрямку в літературі Закарпаття». Проте насправді він став новатором форми поезії. Його класичні сонети й артистичні верлібри, почуттєві експресії та філософські етюди є оригінальними за будовою. Це поезія яскравої образності, рясної метафоричності.

Мобільним і вдумливим літературним критиком зарекомендував себе Микола Лелекач. У галузі художнього перекладу (головним чином з угорської мови на руську) активно працювали Іван Мураній та Олександр Маркуш. Драматург Олександр Сливка виніс на розсуд читачів нові комедійні п'єси.

Видавнича діяльність Івана Гарайди – відрадний факт того часу. Під його керівництвом з'явилися видання, котрі стали для молодих авторів справжньою школою майстерності. Журнали «Літературна неділя» (1941-

1944), «Руська молодеж» (1941-1944) і, частково, «Зоря-Најнал» (1941-1943) відкривали прекрасні можливості для закарпатських поціновувачів красеного письменства.

Очищення Закарпаття від угорських і німецьких окупантів у жовтні-листопаді 1944 року радянськими військами мало в чому посприяло виходу місцевої літератури з творчого застою. Більше того, частина письменників мусила втратити надії розвиватись у руслі найсучасніших течій. Натомість нав'язано соціалістичний реалізм, а карні органи пильно слідкували за дотриманням у новоствореній обласній організації Спілки письменників СРСР встановлених норм.

Політизація та одержавлення літератури виявилися тотальними. Для старшої генерації (Маркуш, Дем'ян, Боршош-Кум'ятський) потрібен був час, аби призвичаїтись до нових умов. Молодші (Гойда, Патрус-Карпатський) швидше опановували ази генерального курсу.

Держава подбала, щоби письменницька лава краю була посилена за рахунок приїжджої радянської інтелігенції (М. Тевельов, П. Цибульський, В. Ладижець, П. Угляренко, В. Панченко, В. Микитась, Ф. Кривін). Справою похвальною, але нетривалою, стала поява на світ літературних альманахів «Радянське Закарпаття» (1947-1957) і «Карпати» (1958-1959).

Літературний процес у радянському Закарпатті характеризувався вже не двома відособленими, а трьома взаємно переплетеними напрямками. Найбільш численним був загін українських письменників, далі – російських (найвідоміші постаті – Й. Жупан, М. Тевельов, С. Панько) й угорських (Л. Балла, В. Ковач, Б. Салаї).

У порівнянні з попереднім періодом у 40-50-х роках якісних стрибків не відбулося. Окрім «Юри Чорного» і «Сусідів» Ю. Станинця, що так і не отримали тоді належного визнання, певним здобутком можна назвати подальші спроби освоєння нового жанру – роману (М. Тевельов, Ф. Потушняк, С. Панько), а також з'яву літературно-критичного нариса «Поетизація Закарпаття. 1939-1944» (Братислава, 1957) Олега Грабара, що справив чималий резонанс у мистецьких колах.

Прихід нових імен – неодмінний показник і попередніх періодів, але у 50-ті роки це мало виняткове значення. Вони своїми талановитими творами вивели закарпатську літературу з тривалої стагнації.

«Срібний вік»

У 60-80-ті роки красне письменство краю на повен голос заявило претензії на одне з провідних місць всеукраїнського Олімпу. Передусім це стосується майстрів прозового слова М. Томчанія та І. Чендея, провідного представника поетичного цеху П. Скунця.

Романи «Жменяки» (1964) Михайла Томчанія і «Птахи полишають гнізда» (1965) Івана Чендея стали надалі візитною карткою літературного Закарпаття. Побудовані на узагальненні болісних перемін у суспільних

настроях, на художньому аналізі поточних соціально-економічних і політичних процесів, вони торували свіже річище для ідейно-тематичних дерзновень. До того ж треба додати надзвичайно красиву манеру письма, делікатне вміння заглибитись у психологію героїв та у природне довкілля. Недаремно за мотивами «Жменяків» М. Томчанія у 1982 році на студії «Укртелефільм» був знято однойменну стрічку. А от І. Чендея за викривальну книжку прози «Березневий сніг» (1968) піддали партійно-літературній анафемі.

Петро Скунець увійшов у історію закарпатської, відтак усеукраїнської лірики своїми довершеними героїко-патріотичними трактатами. Причому його вершинну поему «Розп'яття» (1971) спіткало тоді знищення цензурою. Лірична збірка «Розрив-трава» (1979) П. Скунця, удостоєна авторитетних похвальних рецензій та відгуків, висувалась на здобуття найвищої в Україні літературної премії – Шевченківської. Присудження заблокували партійні функціонери.

Зазнало злету угорське крило письменницької спілки. Уславились у поезії та прозі Вільмош Ковач і Ласло Балла. Серед російських авторів доробок сатирика Фелікса Кривіна – найпримітніший. Його книжка «Подражание театру» (1971) теж зазнала вилучення і знищення стараннями недремних цензорів.

У цей період особливого розквіту набула романістика, але й добре представлений весь спектр прозових жанрів – роман, повість, новела, оповідання, нарис, казка, етюд. Загін прозаїків, що нерідко володіли всім переліченим жанровим арсеналом, як ніколи раніше був чисельним і дуже продуктивним. З приводу цього варто назвати М. Томчанія, І. Чендея, Ю. Мейгеша, Л. Баллу, В. Ковача, Ю. Керекеша, В. Басараба, В. Вовчка, В. Ладижця, П. Угляренка, І. Долгоша, В. Гребу, В. Кохана, Д. Кешелю, П. Ходанича.

Частими гостями читацьких аудиторій стали ліричні збірки П. Скунця, В. Вовчка, Л. Балли, В. Ковача, О. Янчика, К. Гурницького, В. Матіїва, В. Ігната, В. Вароді, Л. Кудрявської, В. Густі, Х. Керити, І. Петровція, В. Фединишинця, М. Матоли, К. Балли. Після тривалої перерви заповнилися вакансії в поетичному жанрі гумору і сатири (М. Вовк, Ю. Шип та інші).

Значного поширення набула дитяча література (В. Ладижець, С. Жупанин, С. Панько, Б. Салаї). Завдяки С. Паньку, Ю. Шкробинцю, К. Бібікову полиці українських книгарень регулярно поповнювалися художніми перекладами угорської, чеської, словацької, сербської, хорватської класики. Зусиллями перекладачів з Москви А. Руденка-Десняка, Н. Рогової, М. Добриніної, Ю. Саєнка, А. Кравченка, Г. Ашаніної та інших низка відомих творів закарпатських письменників увійшли в російський читацький простір.

Хоча за комуністичним сценарієм літературній критиці судилося зайняти позиції на вістрі ідеологічних атак на самотність і вільнодумство, проте у вказаний період і вона могла б відзвітуватися позитивними речами. Це – літературно-критичні нариси «Традиції і сучасність» (1961)

і «Закарпатські новелісти» (1964) Івана Вишневського. З-під пера В. Микитася, Ю. Балеги, О. Рудловчак, О. Мишанича, П. Лісового з'явилося ряд поважних досліджень з історії закарпатської літератури XVII – першої половини XX століть. Спадщину середини XX віку (Ю. Гойда, Д. Вакаров, Л. Дем'ян, О. Маркуш, Ф. Потушняк, Й. Жупан) активно популяризував В. Поп. З добротними рецензіями виступили фахівці з Києва (М. Жулинський), Львова (М. Ільницький, Т. Салига).

Були започатковані цікаві письменницькі проекти: обопільні видання книжок з творами закарпатських авторів з одного боку, а словацьких, комі, осетинських, російських (ленінградських) з другого. Спостерігалася тісна співпраця українських письменників Закарпаття і Пряшівщини (О. Рудловчак, І. Мацинський, В. Гренджа-Донський, М. Мольнар, Ф. Іванчов). Вийшло декілька томів місцевої класики (Ф. Потушняк, І. Чендей, В. Ладижець та інших) у серії «Бібліотека видавництва «Карпати».

Вражаючі видавничі можливості, зросла мережа літературних студій (при обласних і районних газетах, у навчальних закладах), великий суспільний інтерес (соціальне замовлення) обумовили значний приплив молодих сил. Для них наприкінці 60-х років почали видавати альманахи (раз у рік, раз у два роки): «Калинові корали» (1968), «Перевал» (1973), «Новоліття» (1974), «Сонячний годинник» (1976), «Суцвіття» (1977), «Калиновий спів» (1978), «Молодий день» (1979), «Ранковий клич» (1981), «Дзвінке джерело» (1983), «Відлуння» (1985), «Витоки» (1988).

У 1966 році вперше присудили обласну комсомольську премію імені Дмитра Вакарова. Лауреатами стали літератори Юрій Гойда (помертньо) і Василь Вовчок – у 1966-му, Петро Скунець (1967), Василь Басараб (1970), Олекса Янчик (1976), Василь Густі (1984), Василь Поп (1986), Карой Балла (1989).

Всеукраїнських літературних премій удостоїлися Петро Скунець (ім. А. Малишка – 1986), Юрій Мейгеш (ім. А. Головка – за роман «Стихія», 1985), Іван Чендей (ім. А. Головка – за роман «Скрип колиски», 1987), Юрій Шкробинець (ім. М. Рильського, 1983), Володимир Ладижець (ім. Лесі Українки, 1985).

Як і у всі часи, не обходилося без прикрих колізій (цензорського диктату) і шквалу навкололітературних пристрастей з вини амбітних і вельми конфліктних письменників.

Важливим стимулюючим чинником літературного процесу стала видавнича справа. Після возз'єднання Закарпатської України з Радянською всі приватні друкарні та видавництва націоналізували. Натомість утворено єдине обласне книжково-газетне видавництво, котре 1964 року реорганізували на республіканське з назвою «Карпати». Воно здійснювало книговидання для Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької областей.

Принципи, форми і методи роботи видавництва «Карпати» є типовими для Радянського Союзу. Його книжковий репертуар слугує нині своє-

рідним історичним дзеркалом. Видавничі плани склалися не в результаті вивчення інтересів публіки чи наявного попиту, а у відповідності до вказівок комуністичних і державних органів. Видавництво водночас виконувало функції негласної цензури, хоч окремо існувала розгалужена мережа офіційних цензорів.

До відрадних успіхів належить відкриття для широкої читацької аудиторії Радянського Союзу унікального мікромініатюриста Миколи Сядристого. У 1970 році «Карпати» вперше опублікували його розповідь про свою творчість – російськомовну книжку «Тайны микротехники». Тепер М. Сядристий – відомий у світі.

До промовистих курйозів відноситься заборона на поширення двох книг, випущених «Карпатами»: поеми Петра Скунця «Розп'яття» і збірки сатири Фелікса Кривіна «Подражание театру», виданих наприкінці 1971 року. Їх визнали ідейно незрілими і вже відруковані кількатисячні тиражі знищили, незважаючи на фінансові затрати.

«Карпати» стабільно випускали щороку до ста назв книжок, брошур, фотоальбомів, іншої друкованої продукції загальним накладом півтора-два мільйони примірників. Усього видавництво дало життя більш як 3,5 тисячі назв книжок. Їх загальний наклад перевищив 50 мільйонів примірників.

Видавництво випускало суспільно-політичну літературу десятками назв і, зрозуміло, великими тиражами – десятками і сотнями тисяч примірників. Переважали різножанрові твори класиків марксизму-ленінізму, офіційні документи КПРС та уряду СРСР, специфічно відібрані матеріали з історії регіону і про передовиків соціалістичної праці.

Водночас побачила світ низка цікавих публікацій, присвячених екології, фольклору, туризму, творчості місцевих літераторів, які писали українською, російською, угорською мовами. Примітними стали спільні публікації угорською мовою на експорт в Угорщину і Чехословаччину. У 1958-1989 роках вийшло 584 назв таких видань (у середньому майже два десятки щороку) загальним обсягом 10,5 тисяч обліково-видавничих аркушів і тиражем 16,3 мільйонів примірників.

Це стало гарним підсумком співпраці «Карпат» із закордонними видавництвами: угорськими (імені Кошута, «Європа», «Магвете», ім. Мора, «Гондолат», ім. Зриньї, «Академія») і чехословацькими (ім. Мадача, Східнославацьким). «Карпати» популяризували за кордоном не тільки українських класиків, але й творчість літераторів Закарпаття.

Три-чотири рази на тиждень виходила обласна газета «Закарпатська правда» (українською, російською, угорською мовами), 10 районних, міськрайонна, галузево-відомчі газети.

У перших числах листопада 1944 року «Закарпатська правда» стартувала тиражем 4 тисяч примірників, після 24 листопада 1944-го його подвоїла, а у 1980-х стабільно друкувалася найбільшим тиражем в історії

крайових періодичних видань – близько 150 тисяч примірників. Постійними авторами «Закарпатської правди» були провідні письменники, а літературні сторінки готувалися регулярно. Виплачувалися пристойні гонорари.

Дев'яності роки

У другій половині 1980-х поступово відбувся злам тоталітарної системи, що привів до утвердження незалежної України 1 грудня 1991 року. Аналіз останнього десятиліття, з нашої точки зору, дає всі підстави вважати його початком якісно нового літературного періоду. На жаль, поки що епохальні історичні зміни не привнесли очікуваного ефекту для красивого письменства.

Оприлюднили нові книжки вже зрілі літератори, чий розквіт припав на 60-80-ті роки (П. Скунець, В. Басараб, С. Жупанин, Л. Балла, Ю. Шкробинець, Ф. Кривін, Л. Кудрявська...). Як і раніше, не видно закарпатської драматургії, лише Ю. Чорі оприлюднив кілька творів. Художній переклад опинивсь у занедбаному стані. Якщо для попереднього етапу характерним було паритетне співвідношення ліричних і прозових жанрів, то тепер спостерігається беззастережна домінація поезії.

Найпримітнішим досягненням вважаємо вихід у світ двох перших закарпатських романів у віршах Івана Козака «Покута» (1992) і «Прозріння» (1994). Цікавими є експерименти поета Петра Мідянки, виконані у руслі модернізму, почасти – авангардизму, що проявились у збірках «Поріг» (1987), «Фараметлики» (1994), «Зелений фирес» (1999). Чимало вдалого і несподіваного знаходимо у ліричних книжках В. Кухти, К. Копинця, І. Ребрика, І. Кричфалушія, К. Балли, М. Фюзеші.

Прозу майже не бачимо. Вона ледве сповіщає про себе, намагаючись розірвати пута традиціоналізму. Жоден з теперішніх прозаїків не подивував оригінальністю письма. Зміни торкнулись тільки ідейно-тематичних вимірів, як-от: акцентування уваги на соціально-психологічні аспекти сьогодення в останніх повістях Андрія Дурунди. Мають місце експериментування на царині стилю – перехід на суржик в оповіданнях-«листах» Дмитра Кешелі. У прозі та поезії для дітей вдало дебютували Лідія Повх, Василь Шкіря (збірка «25 казок для маленьких діточок», 1994), продовжила працю Галина Малик.

Безнадійно підупалий вигляд має критика. Дуже бракує добротних рецензій, оглядів, відгуків. Особливого поширення набули інформаційно-довідкові видання. Йдеться про біобібліографічний покажчик Івана Хланти «Літературне Закарпаття у ХХ столітті» (1995), його персональні покажчики з солідними передмовами про С. Панька, Ю. Керекеша, М. Рішка, Д. Вакарова, П. Угляренка, В. Вовчка, В. Микитася тощо.

Подією надзвичайної ваги стала поява літературно-мистецьких журналів «Карпатський край» і «Тиса» (головний редактор Василь Кухта),

«Екзиль» (Іван Ребрик), «Наш рідний край» (Дмитро Федака). Однак скрутні редакційні обставини утруднили їх періодичність.

Останні роки ХХ століття – час підведення підсумків зробленого в минулому. Літературної премії ім. В. Винниченка (1991), а згодом Державної премії ім. Т. Шевченка (1994), Відзнаки Президента України (1993) удостоєний Іван Чендей. Літературною премією ім. Лесі Українки (1994) відзначено Степана Жупанина. Зрештою, Шевченківською премією нагороджено Петра Скунця (1998) і Дмитра Кременя (1999), котрий уже більше двох десятиліть працює в Південній Україні, у Миколаєві.

На відміну від нестачі високих мистецьких звершень, організаційне забезпечення літературного процесу мало порівняно пристойний вигляд. Взяти хоча б запровадження у 1996 році обласної літературної премії ім. Ф. Потушняка. Вона присуджується щороку, відзначено низку майстрів слова.

* * *

Такий шлях пройдено красним письменством Закарпаття у ХХ столітті. Відлік завершується. Незабаром станемо свідками офіційного календарного фінішу. Про те, яким буде літературний старт ХХІ віку, III тисячоліття (швидким й успішним чи зтяжним й умліваючим), покажуть подальші події.

6, 13 травня 2000 року, з правками 2009 року

Володимир Бірчак (1881-1952) як літературознавець

Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі / Друге доп. вид. – Ужгород: Школьна помощь, 1937. – Факс. вид. – Ужгород: Карпати; Патент, 1993. – 192 с.

Те, що переживали європейські літератури впродовж ХІХ віку, закарпатським письменникам довелося пізнати у максимально стиснені строки – у міжвоєнні «чехословацькі» роки. Саме тоді, у 20-30-х роках ХХ століття, водночас прийшли на місцеві терени романтизм, реалізм і модернізм. Вони мали замінити псевдокласику і сентименталізм (язичієм і в руслі москвофільства) «угро-руських» будителів.

В означений період красне письменство на Закарпатті перестало бути усіченим, неповнокровним у жанровому і тематичному вимірі. Низка талановитих імен, чужинців і краян, засвітилась яскравими зірками на мистецькому небі України. Серед них літературознавці – галицький українець Володимир Бірчак, чех Антонін Гартл і росіянин за вихованням Євген Недзельський. Це – високоосвічені філологи, доктори філософії відповідно Університету Яна-Казимира у Львові, Карлового університету в Празі, Московського університету. Цей тріумвірат, неоднорідний за етнополітичними орієнтирами, неподільно запанував у галузі літературної критики, талановито володіючи і художнім словом.

Володимир Бірчак (12 березня 1881 року, село Любинці Стрийського повіту, Австрія – 21 вересня 1952 року, місто Тайшет Іркутської області, СРСР) – автор численних збірок новел «Матура» (1902), «Урвана пісня» (1904), оповідань – «Під небом півдня» (1907), «Міліон» (1911), «Латочки» (1912), «Причта» (1931), «Золота скрипка» (1937), історичних і соціально-психологічних повістей – «Василько Ростиславович» (у двох томах, 1923), «Володар Ростиславович» (1930), «Проти закону» (1936), «На нових землях» (1938), «Велика перемога» (1941), «Кар'єра» (1943). Його перу належить ґрунтовна розвідка з поезики і ритміки «Візантійська церковна пісня і “Слово о полку Ігоревім”» (1910). Свого часу очолював групу львівських літераторів-модерністів «Молода муза» (1906-1909).

Взявши активну участь у національно-визвольних змаганнях українського народу в 1919 році, на початку наступного В. Бірчак змушений емігрувати у Чехословаччину. У 1920-1939 роках працював службовцем шкільного відділу Земського уряду в Ужгороді, викладав у місцевій гімназії. В «Автобіграфії» (1936) з цього приводу він висловився так: «Спеціальна школа – це еміграція. Знайдешся між чужими без знайомств, без впливів, навпаки, обтяжений гріхами: коли сорок мільйонів не було в силі збудувати держави, винен і ти, й кожний чужинець на цілому світі уважає тим самим і тебе недотепним, нечесним, дурним. Тут треба перемогти людські пересуди, дати докази свого дотепу, розуму, характеру. Великі це цінності, й ними багацько можна досягнути».

Опинившись у вигнанні, але на українській, закарпатській землі, Бірчак продовжував наполегливо трудитись на ниві суспільній та мистецькій. Вільний час присвячував управі театру, «Пласту», товариству «Просвіта», редагуванню газет «Народ» та «Українське слово». Підтримав державотворчі стремління закарпатських українців, про що докладно розповів у книжці «Карпатська Україна: спомини і переживання» (1939).

Поява навчального посібника «Літературні стремління Підкарпатської Русі» у літературно-науковій серії «Просвіти» (Ужгород: Унію, 1921. – 95 с.) не була випадковістю. У такий спосіб В. Бірчак старався за молодь, тобто за помисли покоління, від котрого залежав розвій української ідеї. Духом нескореності та патріотизму пройняті й «Руські читанки», написані ним для I-го (1922) II-го і III-го (1923), IV-го (1924) класу гімназій та горожанських шкіл.

Друге видання «Літературних стремлінь» (1937) з усіх боків стало підсумковим. Автор, маючи авторитетних попередників, зокрема Є. Сабова, О. Петрова, І. Франка, Г. Стрипського, Ю. Яворського і вже тоді А. Гартла та Є. Недзельського, удосконалив систематизацію і популярний виклад матеріалу, виробив переконливу і струнку концепцію розвитку красного письменства краю. У підсумку підручник, як доречно зауважив О. Мишанич у післямові «Володимир Бірчак і його книжка «Літературні стремління Підкарпатської Русі» до його факсимільного відтворення, виявився «цікавим путівником по літературних хащах і зворах Закарпаття в минулому».

В. Бірчак як педагог і письменник, учений та громадський діяч належав до числа тих західноукраїнських емігрантів (серед них – І. Панькевич, В. Пачовський, М. Підгірянка, К. Заклинський, М. Творишло, П. Кукураза, Я. Остапчук, О. Бачинський тощо), які віддали дуже багато на розбудову закарпатоукраїнської культури. Антонін Гартл та Євген Недзельський не менше. Проте комуністична система руками надініціативних провінціальних ідеологів змогла стерти добру пам'ять про них, виховуючи пересторогу, щедро наділяючи зневажливими ярликами. Але й в умовах розкутого сьогодні з їхнього життя і творчості не зовсім витерли пилу спецхранів. Літературознавець Л. Бабота, журналіст В. Іваньо і письменник В. Басараб для краян відкрили Бірчака. Любиця Бабота зробила наукову доповідь про Гартла. Оце і все.

Невтомний дослідник і пропагатор чеської та закарпатоукраїнської літератури Антонін Гартл (11 листопада 1885 року, село Кунковиці біля міста Клатови, західна Чехія – 19 лютого 1944 року, місто Прага) у міжвоєнний період займав високі посади головного редактора і головного радника відділу преси міністерства закордонних справ Чехословацької Республіки. Він належав до славної когорти (Ф. Тіхий, Я. Затлоукал, І. Ольбрахт, Ф. Заплетал, Ф. Габріель і так далі), завдячуючи якій світ дізнався про дивовижні етнокультурні надбання Підкарпатської Русі. Ці чеські патріоти робили все від них залежне, аби щойно приєднана земля почувалась рівнодостоюною часткою їхньої вітчизни.

Протягом березня 1923 року А. Гартл працював у редакції газети «Русин» в Ужгороді. Часто друкував тут свої есе, що потім були оприлюднені осібно під назвою «Основи руської народної та культурної політики» як № 5 бібліотечки «Русина». Пропагуючи творчість закарпатських майстрів слова на сторінках чеських журналів «Словенски преглед», «Ческословенска властіведа», «Розгледы по літературе а умені», «У: чтврлетнік скупіни Блок», «Подкарпаторуска ревью» та інших, Гартл уникав крайностей, розглядав явища з точки зору всіх складових, прогресивних і заступаючих віток.

У нарисі поважного обсягу «Літературне відродження підкарпатських русинів у роках 1920-1930» (1930) Антонін Гартл говорить про столітнє запізнення процесу, а мовний дуалізм у краї (український та русофільський напрямки) порівняв із норвезьким і чехословацьким. Учений зауважив, що мовну боротьбу принесли на Закарпаття емігранти обох течій, вона нагадує подібну, котра мала місце у Галичині 60-х років ХІХ століття. Український напрям А. Гартл назвав народним, демократичним (провідні ідеологи о. А. Волошин, І. Панькевич), а «русский» – консервативним (о. Є. Сабов, А. Гагатко). Детально він зупинився далі на літературно-мистецьких часописах краю, на поезії, прозі, драматургії, наукових студіях представників обох орієнтацій, доробку емігрантів із Закарпаття.

У статтях «Писемність підкарпатських русинів» (1933), «Чеські письменники і Підкарпатська Русь» (1933), «Підкарпатський роман» (1937), «Історичний роман підкарпатський» (1938), Гартл продовжив знайомити широку громадськість із культурними стремліннями на сході республіки. Вінцем його потуг є вихід у світ першої антології художньої літератури закарпатських українців іноземною мовою – «Pozdravení Rusínů (Výbor z literatury podkarpatské 1920-1935)» (Братислава, 1936). До неї А. Гартл включив у власному перекладі низку творів. На розсуд читачів винесено кращі проби пера 26 письменників, які проживали на Закарпатті та Пряшівщині, в Югославії та США.

Зацікавлення чеського літературознавця тісно переплітались із спробами Бірчака і Недзельського. Ярослав Затлоукал, який був у Братиславі душею «Клубу приятелів Підкарпатської Русі», видавництва «Наш схід» і часопису «Підкарпаторуска ревью», прагнув поєднати їхні зусилля. Зокрема, у редагованому ним чеськомовному збірнику господарчих, культурологічних і політичних студій «Підкарпатська Русь» (1936) бачимо розвідки «Огляд літературного руху Підкарпатської Русі» та «Підкарпатська Русь у чеській літературі» Антоніна Гартла, «Підкарпатська література сьогодні» Володимира Бірчака, «Нова карпаторуська белетристика» і «Т. Г. Масарик у карпаторуській пісні» Євгена Недзельського.

Одна вельми примітна постать нетерпляче чекає правдивого висвітлення. Це – непересічний знавець закарпатської писемності Є. Недзельський. В Ужгороді він видрукував розвідку і переклади «Из чешской лири-

ки» (1928), свої «Народные рассказы» (1930), фольклорні збірники на честь Т. Масарика та Е. Бенеша (1937), монографії «Очерк карпаторусской литературы» (1932), «Угро-русский театр» (1941), а у Пряшеві – збірку закарпатських народних прислів'їв, приказок, замовлянь і загадок «З уст народу» (1955).

Правда, Недзельський, виступаючи у журналах «Карпатский свет», «Центральная Европа», «Словенские погляди» та інших із такими значними оглядами, як «Десять лет карпаторусской литературы» (1930) чи «Карпаторусская литература после переворота» (1937), подеколи надто во-звеличував, гіперболізував успіхи «русских» літераторів, а на українських зовсім не звертав уваги, хоча в очах безсторонніх іноземців у естетичному та ідейному плані саме вони домінували.

Ця ідеологічна закомплексованість очевидна в інвективах «Очерка карпаторусской литературы», де мова йде про події до 1917 року. У вступі Недзельський нищівно «громить» попередника Бірчака, його «Літературні стремління» 1920 року, бо той «стремится доказать, что вся карпаторусская литература по своему существу развивалась в духе идей галицко-украинского национального сепаратизма, возникшего в XIX веке». Натомість Недзельський вважав, що вона «должна изучаться в рамках общерусской литературы» як «особое дополнение к главам русской литературы» через її запізнілий розвиток.

Усі граматики о. А. Волошина, написані у 1920-х роках, на думку Є. Недзельського, є безпрецедентним переходом «от русского диалектизма к искусственному диалектизму галицко-украинского жаргона». Тоді критик іще не міг відмовитись від улюбленої тези російських шовіністів, що українців створили німці та поляки, аби розколоти «единую и неделимую Русь».

Однак у цілому цитована праця Є. Недзельського досі не втратила наукової цінності. У полемічній брошурі на «Літературні стремління» (1937) «История угро-русской литературы в изображении Володимира Бирчака» (Ужгород: Книгопечатня Ю. Фелдешія, 1943. – 64 с.) Георгій Геровський зауважив, що позитивною рисою є наявність у них багатьох «отрывков и образцов сочинений, о которых пишет» автор влучних нарисів про письменників XIX віку. І далі: «В этом отношении книга Бирчака отличается от «Очерка карпаторусской литературы» Е.Л. Недзельского, который, несмотря на полноту сообщаемых данных и обширность изложения, обыкновенно таких характеристик не дает, отрывков и примеров из произведений писателей не помещает и потому не дает ясного образа исторического развития литературы». Примітний прикінцевий висновок Г. Геровського: «Было бы желательно иметь книгу об угро-русской литературе, которая бы соединяла достоинства обеих книг, разобранных тут «Стремлений» Бирчака и упомянутого «Очерка» Недзельского». А на мій погляд, і літературно-критичного доробку А. Гартла.

Справа в тому, що друге доповнене видання «Літературних стрем- лінь Підкарпатської Русі» доводить події до 1937 року, а не 1917-го, як у Недзельського. Останній Бірчаковий розділ «Огляд літератури Підк[ар- патської] Русі по перевероті» багато в чому конкуруючий працям Гарт- ла. Цей фрагмент дослідження – результат жвавої діяльності В. Бірчака як вдумливого рецензента і критика. Так, у журналі «Підкарпатська Русь» 1930 року були оприлюднені його нотатки «Про нашу літературну критику», «Значення перекладів красною письменства», а в газеті «Укра- їнське слово» – простора і прискіплива рецензія на «Альманах підкарпат- ських українських письменників» (Севлюш, 1936), на збірки «В лучах рас- света» А. Карабелеша (1 квітня 1932 року), «Сонце й блакить» Зореслава (14 травня 1936 року).

Прикметною рисою закарпатської літератури загалом Бірчак вважав «її опізнений розвій», оскільки «живу народню мову до письменства» у Наддніпрянській Україні запроваджено І. Котляревським ще 1798 року, у Галичині М. Шашкевичем у 1837-му, а на Буковині Ю. Федьковичем у 1861-му. Першим же письменником, який вводить один із закарпатських діалектів української мови до літератури був Лука Дем'ян (1920 рік), а другим – Василь Гренджа-Донський (1921).

Усі літературні факти і події Закарпаття викладені Володимиром Бір- чаком за наступною схемою. Перша доба (до кінця XVI століття) позначе- на впливом візантійського Сходу. У другій добі відчутні впливи Заходу і релігійних воєн. Вона поділяється на три періоди, що відрізняються мо- вою: наближеною до народної (XVII – перша половина XVIII віків), латин- сько-церковнослов'янською (друга половина XVIII – початок XIX століть) – І. Базилович, І. Фогорашій, В. Довгович, М. Лучкай, церковнослов'янсь- ко-руською (XIX – початок XX віків) – О. Духнович, «Общество святого Ва- силия Великого», О. Павлович, А. Кралицький, О. Гомичков, І. Сільвай, Ю. Ставровський-Попрадов, Є. Фенцик. Третя доба починається 1919 ро- ку – відродження «народної літератури у мові та мотивах». Поодинокі ав- тори пишуть російською або язичієм. Серед помітних фігур – В. Гренджа- Донський, Ю. Боршош-Кум'ятський, Зореслав, Л. Дем'ян, О. Маркуш, І. Не- вицька, Ф. Могіш, М. Рішко, «русский лирик» А. Карабелеш.

Уже мало би вийти вибране В. Бірчака, котре підготував до друку М. Шалата, науковець із Дрогобича. Але брак коштів зробив дату появи невизначеною. З'явилися тільки «Літературні стремління» як черговий номер бібліотечки факсимільних видань видавництва «Карпати» (редак- тор Д. Федака, науковий консультант О. Мишанич). Завдячуючи прихиль- ному ставленню колективу виробничо-видавничого комбінату «Патент» (директор О. Шестаков), на сьогодні вказана серія представлена факси- мільними книжками «Історія Підкарпатської Русі для народу» (1924) І. Кондратовича, «Прошлое Ужгорода» (1937) П. Соци, «Народні пісні під- карпатських русинів» (1944). Готуються до друку праці «Економічне по-

ложенне руських селян в Угорщині» (1902) Е. Егана, «Утцюзнина, газдувство и прошлость южно-карпатських русинув» (1919) А. Годинки. Зачин хороший, справа потрібна, надіятися треба на власні сили, невсипущість і працелюбство.

Книга «Літературні стремління Підкарпатської Руси» Володимира Бірчака свого часу планувалася для підвищення самоосвіти, поповнення приватних і просвітянських бібліотек, а також як допоміжний підручник (з елементами хрестоматії) для середніх і вищих навчальних закладів краю під час вивчення рідної мови і літератури. Однак оригінальні коментарі окремих феноменів, якісно нова схема інтерпретації матеріалу дають підстави назвати працю науковою, новаторською.

Опісля справу В. Бірчака підхопили люди відмінних ідеологічних симпатій – автори «Історії підкарпатської літератури» (1942), Ю. Балега, О. Грабар, В. Поп, І. Вишневський, О. Мишанич, В. Микитась. Той період, що був таким немилостивим для В. Бірчака, врешті відійшов. Сьогодні, напевне, у «Літературних стремліннях» відчують гостру потребу і творча інтелігенція, і шкільна молодь, і широке коло поціновувачів та знавців закарпатської старовини.

1 вересня 1993 року

Закарпатські євреї у творах Івана Ольбрахта

Чеський письменник Іван Ольбрахт (1882-1952) уперше приїхав у Закарпаття, відтак і в Колочаву, у липні 1931 року. Поселившись у сім'ї колочавського столяра єврея Пінкуса Глайзера, Ольбрахт повністю присвятився збору матеріалів для майбутніх книг. Упродовж тривалого часу (включно до 1936 року) письменник вибирався з Праги на декілька тижнів на Верховину. Внаслідок побачила світ знаменита трилогія про Закарпаття – роман «Микола Шугай, розбійник» (Прага: Сфінкс, 1933), книга нарисів «Гори і століття» (Прага: Мелантріх, 1935), збірка з двох оповідань і повісті – «Голет у долині» (Прага: Мелантріх, 1937). Трилогія – результат спостережень і пошуків автора «по полонинах, селах, зимівках і судах од Хусту і до польських кордонів».

Доречно зауважити, що чеський художник Вацлав Фіала (1896-1980) у літні місяці 1936 і 1937 року зупинявся у селах Нересниця, Новоселиця, Широкий Луг нині Тячівського району. Інколи переходив лісом, через полонину Красну, до Колочави, де розмовляв з письменником Іваном Ольбрахтом. У Фіали є «Вольфова» – портрет дочки приятеля Ольбрахта, торговця Вольфа з Нижньої Колочави. Ольбрахт не дуже досконало знав мову закарпатських українців. Вольф при потребі слугував йому перекладачем, переказав багато легенд, познайомив із народними звичаями. Про Шугая місцеві жителі згадували недобре, вважали розбійником. Ольбрахт із численних розповідей виплів цілісний образ.

Портрет дружини старости села Широкий Луг Юрія Дудли названо «Волошка». Вона колись врятувала гроші сільської громади. Як до хати увірвався Микола Шугай, жінка не розгубилася, сіла на скриньку з грішми. Оскільки була вагітною, то нападники її не чіпали. Дитина, що невдовзі народилася у Волошки, зображена на малюнку «Дочка Дудли». Цей малюнок належить до найкращих, бо й дівчина була надзвичайно приємною.

Перші ілюстрації до «Миколи Шугая, розбійника» створив Фіала ще до Другої світової війни. На жаль, їх тоді не опублікували, хоча громадськість і сам Ольбрахт сприйняли схвально. Художник домігся неабиякого ефекту в інтерпретації відомого твору незадовго до смерті. Понад 40 кольорових і чорно-білих ілюстрацій вміщено у виданні роману 1979 року, що побачив світ у видавництві «Альбатрос» у Празі.

Іван Ольбрахт зумів чутливо донести до широкого читача живі реалії Закарпаття 1930-х років, етнічні стереотипи місцевого населення – українців, угорців, євреїв, чехів, німців. У творах Ольбрахта розпорошено безліч цікавих етнографічних етюдів та історичних екскурсів, оброблених талановитим пером публіциста і прозаїка.

Етнографічні етюди

Хоча мати Ольбрахта походила із заможної єврейської родини, світ старозавітних закарпатських євреїв був для нього новим, важкодоступ-

ним, чужим. Справа в тому, що його мати охрестилася, переборола чимало перешкод і вийшла заміж за бідного чеського адвоката, батька письменника. Іван Ольбрахт виріс в атмосфері чеського національного пробудження. А переживання матері, що відмовилась од віри предків, він передав згодом у повісті «Сумні очі Ганни Караджичевої» (1937). Вона з'явилася через 17 років після смерті матері.

Буваючи на Закарпатті, Ольбрахт неодноразово спостерігав за євреями-власниками невеликих сільських крамниць, що «наморщивши лоб і перебираючи бороду, як струни арфи», роздумовували над своїми надзвичайно заплутаними справами. Письменник чітко усвідомлював: для них торгівля – не тільки засіб добування грошей, а «філософія, політика, багатоскладове життя».

У романі «Микола Шугай, розбійник» І. Ольбрахт чудово змалював своєрідний стиль мислення різних прошарків єврейського населення, показав їх роль у гірському селі, у трагічній долі головного героя. Автор відзначив, що за століття спільного життя українські горяни та євреї звикли «до взаємних дивацтв» і не знали релігійної ворожнечі.

Правда, писав Ольбрахт, українець-греко-католик «нізачо в світі не їв би в петрівку молочного», а єврей швидше згинув би, «ніж напився б вина, до якого приторкнувся гой (іновірець – *Р. О.*)». Для українського селянина було дивним, що євреї не їдять сала, обідають у шапці, а в п'ятницю ввечері «з доброго дива» палять дорогі свічки. Пересічний єврей так само не міг прийняти звичаї – «ритуальні таємниці та релігійні заборони» – українських сусідів, що молились «до огидно страченої людини», а жінку вважали божеством.

Коли приходив селянин вранці до єврейського ремісника і заставав його за молитвою, той спокійно залишав на своїх плечах молитовний одяг із білої тканини з чорними смугами (талес), а на чолі кубик тefіліну (футляр, де зберігалися релігійні тексти), і завзято сперечався про ціну «за обковування воза чи за латку на постолі або за вставлену шибку». Мовляв, Бог не спішить і почекає.

Ольбрахт підсумував українсько-єврейські відносини на Закарпатті афористичним абзацом: «Тісно пов'язані спільним життям, вони не можуть обійтись один без одного, завжди винні один одному трохи кукурудзяної муки, декілька яєць, винні за пашу для худоби, за підводу, за роботу і позичені гроші також винні. Відвідують один одного тільки в будній день. Однак боронь Боже Вас кинути між них думку. Тоді негайно перед Вами з'являється два різних розуми і дві різні нервові системи. А обидва боги почнуть метати громи і блискавиці один проти одного».

Хасиди зблизька

У своїх творах І. Ольбрахт повнокровно відобразив життя релігійної общини хасидів у Колочаві. Ця течія іудаїзму набула поширення на західноукраїнських землях, починаючи з середини XVIII віку. Її засновник –

Баал Шем Тов (1698-1760) із Поділля. Письменник подав низку етнографічних описів традицій колочавських євреїв, членів 48 сімей. Детально і скрупульозно зображено прихід «Царівни Сабат» або шабасу. Це назва святкового дня – суботи. Зокрема, у романі «Микола Шугай, розбійник» зауважено таке: «Сьогодні – п'ятниця, вечір, початок шабасу, і за хвилину на небо вже вийдуть три зірки. Єврейські жінки до білого вишкребли хати, вимили вікна, і крізь шибки, що світять на сіру дорогу, видно на столах шабасовий пшеничний хліб, покритий білим полотном, і багато запалених свічок у свічниках або лише наліплених на банках з рибних консервів; на кожного члена родини, живого і мертвого, – по одній. Ці нічні вогники, коли вже всі лежатимуть у постелях, самі догорять, бо сьогодні день господній і всяка праця – це гріх, а загасити свічку – теж праця».

В оповіданні «Подія в мікве» маємо справу з ритуальною лазнею – з басейном на 40 відер води. Її відвідувала чоловіча частина єврейської общини у п'ятницю перед вечірнім богослужінням, а жінки – пізно ввечері та на чотирнадцятий день після місячних. За мікве доглядав спеціальний прислужник – бедр. Вода у викопаній ямі (басейні) не повинна опускатися нижче риски, до якої сягають сорок відер води. Інакше мікве буде нечистою. Тоді доводиться викликати рабина з найближчого міста і заповнити мікве молоком. У матеріальному плані це велике покарання для бедра.

У повісті «Сумні очі Ганни Караджичевої» Ольбрахт показав самопротиставлення єврейської общини Колочави (у творі – Поляни) решту світу. Живучи у «голеті» (у «країні вигнання», тобто розсіяні по світу, поза Палестиною) і чекаючи скорого приходу месії, євреї-хасиди виробили жорсткі правила поведінки і взаємовідносини кастового типу. Наприклад, шлюби з неіудеями суворо заборонялися, інакше чекало винуватця прокляття.

Письменник описав цей обряд у повісті: «...незвичайний гомін поступово переходив у «нігун» – тужливий, плаксивий, верескливий речитатив єврейських молитов... Чоловіки, ритмічно нахилиючись, проказували похоронну молитву, котру Ізраїль тричі промовляє тоді, коли труп, покропивши оцтом та яєчним білком, виносять з хати; вже не людину, а нечистий шматок людського м'яса, який у цю хвилину облітують демони... Навіки присоромлений батько надрізав ножом і надривав комір піджака, а мати, яка з ганьби перед людьми вже ніколи у житті не вийде за огорожу свого обійстя, рвала сукню та обоє босоніж сідали на землю, аби... проказувати заупокійну молитву». Згідно зі звичаєм, на другий день міський рабин мав засвітити чорну свічку, що запалювалася під час обряду прокляття когось.

Єврейську общину склали люди різних соціальних прошарків: «ремісники, поденники, їздові, хлібороби, лісоруби, крамарі, жебраки (дуже часто всі ці професії в одній особі), з пейсами і без них, у каптанах, у цивільному одязі, або просто в лахмітті».

У цілому вони були позбавлені єдності зі землею, де знайшли притулок. Ті, що якимось чином збагатились у верховинських селах, одразу тяглися до «цивілізації» – переселялися до Мукачева, Кошиць або Буда-

пешта. Навколишня природа для них була позбавлена естетичної цільності, мала суто утилітарне значення – лісопромисли, добування корисних копалин. За зізнанням центрального персонажа оповідання «Чудо з Юлчею», «від того, як гори називаються, нічого не залежить (хіба така нічим не примітна громада каміння і глини заслуговує на якийсь ім'я?)».

Народна демонологія закарпатських євреїв, а Іван Ольбрахт у нарисі «Про затятість бажання» зафіксував дві поради єврейської баби-ворожки, також не замикалася на оточуючу природу, не мала язичницького підтексту, притаманного місцевим українцям – з чар-зіллям, купальськими ночами і так далі.

Зигзаги кон'юнктури

У 1930-х роках на Закарпатті проживало 90 тисяч євреїв, що становило восьму частину всього населення. Якщо раніше – у ХІХ і на початку ХХ століть – економіка всього краю перебувала практично в їхніх руках (орендували землі і пасовиська, брали від держави підряди на будівництво, ремонт доріг, займалися лихварством і контрабандою), то в 20-30-х роках чеські крамарі та ремісники, молода генерація українських кооператорів та інтелігентів поступово витіснила їх на другий план.

Як відзначив Ольбрахт у нарисі «Село одинадцятого століття», домінації євреїв-фінансистів поклали край «Підкарпатський банк», «Легіо-банк», «Словацький банк» і «Дунайський банк», що давали позику під низькі проценти. У крупних містах легіонерські швейні майстерні та взуттєві магазини концерну «Батя» перебрали на себе задоволення попиту. Єврейські крамниці занепадали, весь товар у них оцінювався у три сотні крон і, як правило, його можна було «в коробі перенести на плечах». Проходив процес пролетаризації єврейської общини: підприємництво трималося на тому, що «один бере в борг у другого, а потім один з одним судяться».

У публіцистичній статті «Євреї» Ольбрахт звернув увагу на політичну орієнтованість більшості єврейського населення Закарпаття на тодішніх господарів краю – чехів. Єврейські діти складали у ті роки близько 90 відсотків учнів шкіл з чеською мовою навчання.

Однак у цілому становище переважної частини закарпатських євреїв, підкреслював автор, не викликало захоплення: «Єврейство у цих краях – річ дуже дорога. Господар, котрий заробляє 400 крон щомісячно, платить рабинові... 200 крон річного релігійного податку; за ритуальну купіль для дружини і для себе – 26 крон щомісячно; кілограм передньої телячої частини йому обходиться на 2 крони більше, ніж будь-кому іншому, бо худібка повинна бути нарізана за ритуалом і нечисте м'ясо задньої частини продається дешево голям; літр молока купує на 40 гелерів дорожче, бо при доїнні мусить бути єврейський нагляд, щоби ніхто не приклав на вим'я корови пальці, забруднені свинячим салом; за різання курки шехтер (ритуальний різник – Р. О.) нараховує йому 2 крони... А до того ще кожної хвилини може прийти рабинів син у шовковому каптані і оксамитовій шапці, щоби... зібрати побори для якогось рабина-чудотворця або

для якихось невідомих бідняків... Коли ж вранці мій господар... веде розмову зі своїм богом, по його вусатому обличчю, мов горох, котяться сльози. Звідки брати? З чого жити?».

У таких випадках традиціоналістський уклад життя посилював економічні негаразди пересічної єврейської родини. Вихід із складної ситуації взявся показати сіонізм, що активно проникав у 1930-х роках у закарпатські села. Палестина почала притягувати єврейську молодь з великою силою. Сіоністи-соціалісти (гехалуци) створювали гашхару, тобто спеціальні школи з гуртожитком – кедмою, в яких готували молодь до відправки в Палестину.

Одна така гашхара існувала й у селі Косино Берегівського округу, де довірливих одноплемінників у маєтку, що розкинувся на кількох тисячах гектарах землі, нещадно експлуатував Менуш Клайн. Про це повідав Ольбрахт у статті «Земля націоналізується». На противагу гехалуцам, євреї-ортодокси заснували організацію спортивного типу «Мізрахі». Її прибічники носили світло-зелені блузи із вишитою жовтою зіркою Давида на рукавах.

Радикали-націоналісти (бетари) – третя широко розповсюджена тоді течія сіонізму. Це організація військового зразку, її члени виділялися з-поміж інших темно-коричневими блузами і шапочками з вишитим семираменним свічником. У 1934 році Палестинський комітет (Великобританія) дав можливість переселитися на «землю обітовану» 240 сім'ям з Чехословаччини, більшість з яких походила зі Словаччини і Закарпаття.

Розбійницькі саги

У своїх творах І. Ольбрахт часто звертався до маловідомих історичних феноменів. Так, у нарисі «Опришки» він порушив проблему єврейського розбійництва. У Карпатах і прилеглих до них долинах у минулому активно діяли опришки-євреї, такі ж жорстокі, як і всі інші. Наприклад, у 1837 році було видано наказ про арешт ватаги Мойші Янкеля Рейзнера, Сруля Менделя Шора, Герша Мендона, Берла Леви.

У Колочаві письменник слухав розповіді про єврейського опришка Хаїма Пинтю, котрий оббирав євреїв. Щоби вирвати від них признання про заховані гроші, прикладав їм до тіла розпечені монети. Зрештою, однієї ночі, поваливши колибу, в якій Хаїм спав на горі Квасовці, євреї крізь ялинові гілки прокололи його тіло затесаними кілками.

Пам'ятали колочавці й про Йосипа Полянського, що суботніми вечорами крізь освітлені свічками вікна стріляв у односельців, які схилилися над білими хлібинами і рибою шабесової вечері. Його не змогли перемогти дванадцятьоро висланих проти нього молодиків. Тільки воякам вдалося закувати Йосипа в кайдани.

Не оминував увагою Ольбрахт 1919 рік. Тоді на Закарпатті утвердилася чеська влада. В умовах паралічу угорської державної машини і румунської окупації на закарпатських теренах творилися безчинства, від яких страждали єврейські торговці. У романі «Микола Шугай, розбійник» передано атмосферу погромів крамниць у Колочаві. У повісті «Сумні очі

Ганни Караджичевої» змальовано типову ситуацію початку чехословацької державності на Закарпатті – обмін угорських грошових одиниць на чехословацькі крони. Тоді у Сваляві скликали суворо таємні збори підприємців. Із Будапешта запросили відомого фінансиста Мора Розенфельда, що нелегально пробрався через угорсько-чехословацький кордон. Однак консультації були непевними і частина євреїв «прогоріла» з обміном грошей, не вимінявши 1:1 до встановленого урядом строку.

Для Івана Ольбрахта, прозаїка і публіциста, характерне толерантне висвітлення зібраних матеріалів із життя і побуту закарпатських євреїв, інших етнічних спільнот. Маючи високий освітній рівень, навик з історії, етнології, економіки, права і літератури, чеський письменник всебічно і глибоко вивчив проблеми євреїв Закарпаття 1930-х років.

Досі не втрачають пізнавального значення етнографічні та історичні аспекти, вмонтовані Ольбрахтом у твори різних жанрів – нариси, оповідання, повість і роман, що склали унікальну «закарпатську трилогію». Ця трилогія виважила односторонність книг угорського політика Міклоша Барти «На землі хозарів» (1901) і французького публіциста Альберта Лондреса «Вічний єврей перед метою» (1930), котрі також спеціально торкались життя і побуту закарпатських євреїв.

Джерела

Твори Івана Ольбрахта

1. Микола Шугай, розбійник: Роман // Ольбрахт І. Микола Шугай, розбійник: Твори / Упоряд., вступ, ст. і прим. О. Мишанича. – Ужгород: Карпати, 1990. – С. 23-173.
2. Село одинадцятого століття / Гори і століття: Книга репортажів з Підкарпаття // Там само. – С. 176-188.
3. Євреї // Там само. – С. 201-214.
4. Опришки // Там само. – С. 226-250.
5. Про зятятість бажання // Там само. – С. 286-287.
6. Земля націоналізується // Там само. – С. 287-319.
7. Чудо з Юлчею: Оповідання / Голет у долині // Там само. – С. 322-341.
8. Подія в мікве: Оповідання // Там само. – С. 341-376.
9. Сумні очі Ганни Караджичевої: Повість // Там само. – С. 377-481.

Мемуари

10. Фіала В. Мої зустрічі на Срібній Землі: Есе, спогади, живопис, графіка, дослідження. – Ужгород: Карпати, 2005. – 134 с.

Критичні праці

11. Копыстьянская Н. Иван Ольбрахт – человек, писатель, публицист. – Львов: Світ, 1991. – 271 с.
12. Мишанич О. Иван Ольбрахт і його твори про Закарпаття // Ольбрахт І. Микола Шугай, розбійник. – С. 5-22; // Мишанич О. Карпати нас не розлучать: Літературно-критичні статті і дослідження. – Ужгород: Срібна Земля, 1993. – С. 92-118.

19 квітня 1994 року, 30 червня 2006 року

Молоді літератори Закарпаття 1939-1941 років

Після угорсько-гортистського погрому Карпатської України 14-18 березня 1939 року поляризована місцева інтелігенція пережила нелегкі часи. Значна частина українських інтелігентів покинула край разом з відступаючими у Словаччину і Чехію військовими з'єднаннями генерала Лева Прхали і з карпатоукраїнським урядом о. Августина Волошина.

Західний напрям

Весною-літом 1939 року на чеських і словацьких землях знайшли собі притулок провідні закарпатські письменники Василь Гренджа-Донський (1897-1974), Зореслав (о. Севастіан-Степан Сабол) (1909-2002), Іван Ірлявський (Рошко) (1919-1942), Іван Колос (Кошан) (1911-1994). За ними потягнулася обдарована молодь, що пізніше самоствердилася, зокрема літературознавець Олена Рудловчак (Микита) (1919-2007), драматург Іван Гриць-Дуда (1911-1999) та інші.

Русофільська вітка суспільного і мистецького спектру протягом перших півроку окупації Закарпаття майже не зазнала втрат. Підписання пакту Ріббентропа-Молотова 23 серпня 1939 року, а відтак встановлення радянсько-угорського державного кордону за підсумками «визвольного походу» Червоної Армії в Західну Україну (від 17 вересня 1939 року), мимовільно підірвали можливість хоча би відновлення перерваного літературного процесу.

Заворожена ілюзорними сталінськими гаслами і вирваними з контексту пропагандистськими цитатами про небачені успіхи і грандіозні перспективи тоталітарного соціалізму, велика частка закарпатської творчої молоді, в основному студенти російськомовних гімназій Хуста і Мукачева, вирушила за кордон, у Радянський Союз.

Примітний факт: активну радянофільську позицію в тій порі займав Андрій Карабелеш (1906-1964), найкращий поет російськомовного Закарпаття 1920-1930-х рр. Він небезпідставно підозрювався угорською владою в нелояльності, оскільки допоміг нелегальному переходу в СРСР 30 учням і 8 ученицям Мукачівської державної реальної руської гімназії. На цій підставі 10 жовтня 1939 року директор закладу Й. Янкович відхилив прохання колишнього викладача А. Карабелеша на поновлення праці. Відчуваючи покарання серйозніше за підривний вчинок, письменник теж нелегально покинув рідний край. Однак повернув у зовсім протилежний бік: до дружини-чешки у м. Літомишль (протекторат Чехія і Моравія)¹.

¹ Пагіря В. До біографії Андрія Карабелеша // Дукля [Пряшів]. – 1986. – № 6. – С. 40-43; Карабелеш А. Долю не вибирають... – Ужгород: Гражда, 2006. – 186 с.

Обмануті радянофіли

Упродовж вересня 1939 – червня 1941 років угорсько-радянський кордон подолали перспективні молоді літератори, котрі ствердили себе і як журналісти, і як автори художніх творів, що витримали певний резонанс у російськомовної публіки. Це Андрій Патрус-Карпатський (1917-1980), Юрко Боролич (1921-1973), Федір Іванчов (1916 – 2007), Василь Вальо (1921-1979). На що сподівалися вони? З якими набутками і помислами йшли в Радянський Союз? Як були винагороджені за свої найщиріші наміри?

Андрій Патрус пішки подолав Карпати разом із двома односельцями (село Теремля Тячівський район) наприкінці вересня 1939 року. Оскільки процес опанування новим кордоном для НКВС СРСР тільки-но розпочався, він був арештований аж у місті Долина, нині Івано-Франківської області, та підданий інтенсивному допиту 17 жовтня 1939 року. Протримавши три місяці у в'язниці міста Кам'янець-Подільський, А. Патруса звільнили. Йому вдалося довести свою причетність до комуністичного руху (мав при собі комсомольський квиток і квиток члена Комуністичної партії Чехословаччини), отримавши відповідне підтвердження з Москви через Міжнародну організацію допомоги революціонерам. Приступив до праці за фахом у районній та обласній періодиці – у газетах «Червоний кордон» і «Форпост соціалізму» Кам'янець-Подільська.

До втечі в Радянський Союз А. Патрус встиг попрацювати літературним редактором різнополюсних закарпатських видань (до березня 1939 року): комуністів («Голос молоді»), русофілів-аграрників («Русській народний голос»), Українського національного об'єднання («Нова свобода»). Так, на сторінках «Нової свободи» (редактор В. Гренджа-Донський) Андрій Патрус опублікував низку злободенних статей на суспільні теми, а також поему «Моя Батьківщина», вірші «Марш молоді», «Карпатська Січ» тощо. Однак втікаючи в СРСР, він прихопив із собою тільки речі, писані російською мовою: книжку «Плетью по совѣсти» (1938), повість «Вдоль и поперек» (1937) і декілька невеликих поезій.

Власне, свою втечу А. Патрус обумовлював переслідуваннями угорської влади за антиугорські мотиви ліричної збірки «Плетью по совѣсти»¹. Роботу за фахом не зміг знайти, бо не знав угорської мови. Співпрацювати з існуючими карпаторуськими газетами не мав шансів, оскільки не пройшов перевірку на благонадійність.

Наразі доля виявилася прихильною для Андрія Патруса-Карпатського. На відміну від решти земляків-ровесників, Радянський Союз став для нього справді другою домівкою. На початку 1942 року він уже пере-

¹ Державний архів Закарпатської області. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 971. Міністерство государственной безопасности СССР. Второе главное управление. Следственный отдел. Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А.М. по ст. 58 п. 6 ч. 1 и 58-6 ч. 1 УК РСФСР. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г. – 330 арк. Зокрема, арк. 24-35.

кладач (в офіцерському званні поручик) військової місії Чехословацької Республіки в Куйбишеві – нині Самара, Росія.

Біля млина на південно-західній околиці села Вижлів (Сколівський район Львівської області) пізно ввечері 3 листопада 1939 року радянські прикордонники затримали вчителя народної школи села Собатин (Іршавський район) Федора Іванчова¹. Під тиском обставин – запідозрений жандармами у сприянні нелегальним утечам молоді – він вимушено зробив цей ризикований крок.

Маючи двадцять три роки, а народився у селі Фогорош (Зубівка) на Мукачівщині, Ф. Іванчов показав себе перспективним російськомовним прозаїком. Був членом правління «Общества карпаторусских писателей» (очолював Михайло Попович), котре існувало до листопада 1939 року. Вільно володів кількома мовами – українською, російською, чеською, угорською. Дружні зв'язки підтримував із тоді студентом другого курсу філософського факультету Дебреценського університету Омеляном Балецьким, родом із села Чинадієво, який став пізніше відомим угорським лінгвістом.

Як найдорожчий скарб взяв Ф. Іванчов із собою в СРСР дебютні речі: прозову збірку «Подъ соломенной стрѣхой» (1938) та драму «Обманство» (1936). У в'язниці Станіслава (нині місто Івано-Франківськ) йому зачитали вирок Особливої наради при народному комісарові внутрішніх справ УРСР від 10 липня 1940 року: п'ять років виправно-трудових таборів. Звідти (Севжелдорлаг) і звільнили Федора Іванчова 8 лютого 1943 року, направивши у чехословацьку військову частину, що базувалася на Поволжі – у місті Бузулук.

Георгій (Юрій) Боролич народився і виріс у селі Великий Березний. Перетнув кордон разом з двома односельцями 28 травня 1940 року в районі села Гнила (Турківщина). За плечима він мав 6 класів гімназії, певний досвід журналістської праці в якості кореспондента кількох видань: закарпатських («Русській народный голось», «Наши стремленья») і зарубіжних («Лемко», США). Молодий журналіст переконував слідчого НКВС: «Я писал рассказы, сюжеты на темы народной жизни с социальным уклоном, критикуя правительственный строй».

Під час обшуку в Ю. Боролича вилучили кореспондентське посвідчення № 138 «общественно-внепартийной» газети «Русській народный голось», дійсне з 12 серпня до 31 грудня 1938 року, а також його твори. В акті обшуку зроблено відповідну примітку: «Написанные рассказы сданы в архив г. Дрогобич». Там вони, очевидно, й втрачені.

Уривок допиту Юрка Боролича слідчим НКВС технічним інтендантом 2 рангу (лейтенантом) Зверевим 12 серпня 1940 року – виразний

¹ ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 3689. УССР. Управление НКВД по Станиславской обл. Дело № 2078. По обвинению гр-на Иванчев Ф.В. в преступлениях, предусмотренных ст. 80 УК УССР. Начато 3 ноября 1939 г. – окончено 26 января 1940 г. – 31 арк.

штрих загально до змалювання героїко-романтичної ситуації, що запанувала тоді в молодіжному середовищі Закарпаття.

«Вопрос: Каким путем вы полагаете бороться за освобождение своего народа, находясь в СССР?»

Ответ: Я полагаю, если разрешит правительство СССР, организовать на его территории из числа эмигрантов «Карпатский комитет», который бы добивался освобождение своего народа от венгерского ига путем борьбы за проведение всенародного плебисцита и присоединение к СССР. Кроме того, мне известно, что на территории СССР из числа эмигрантов – организован военизированный «Карпатский добровольческий отряд» для вооруженной борьбы за освобождение Карпатской Украины. Всю эту работу, я полагал, что можно проводить используя газеты и радио СССР для выступления перед всем миром с нашими меморандумами, в которых [надо] излагать действительное положение жизни украинского населения в Закарпатской Украине.

Вопрос: Откуда вам известно, что в СССР организован военизированный отряд эмигрантов?

Ответ: Эти слухи ходят среди украинской интеллигенции Закарпатской Украины. Я лично это слышал от редактора литературного отделения «Русской правды» Керча Георгия Ивановича, проживающего в г. Ужгород»¹.

Перехід кордону для Ю. Боролича в підсумку означав три виправно-трудоих роки в системі ГУЛАГу. З Ухтіжемлага 26 січня 1943 року він був звільнений з направленням на роботу в місто Джамбул (Казахстан), звідки невдовзі як чехословацький громадянин відбув у Бузулук готуватися до відправки на фронт.

Село Задне, нині Приборжавське Іршавського району – батьківщина Василя Валя. Удома переживав матеріальну скруту, бо не міг продовжити навчання в Хустській гімназії. Отож разом з ровесником-односельчанином Іваном Кришеником нелегально потрапив у СРСР 12 серпня 1940 року біля села Бескид (Сколівський район). До речі, І. Кришеник уже сидів деякий час в угорській Кошицькій в'язниці, а потім суд виніс вердикт «один рік умовно» за написи «Да здравствует товарищ Сталин!» і радянську символіку, зоставлені його рукою на автобусі та автобусній зупинці у селі Білки (Іршавський район).

Обидвом перебіжчикам присудили по три роки. Наприкінці 1942 року В. Вальо (звільнений 19 грудня з Печорлагу) та І. Кришеник (17 грудня з Воркути) направились у чехословацьке військо в Бузулук. Пакет речових

¹ ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 4784. УССР. Управление НКВД по Дрогобычской обл. Дело № 35577. По обв. гр-н Боролич Г.Г. и Вайцен И.В. в преступл., предусмотр. ст. 80 УК УССР. Нач. 28 мая 1940 г. – оконч. 11 октября 1940 г. – 54 арк. Зокрема, арк. 17-18.

доказів цієї кримінальної справи зберіг окремі фрагменти творчої палітри, котрою знаменне Закарпаття кінця 1930-х – початку 1940-х років¹.

Втікаючи в Радянський Союз, Василь Вальо прихопив частину кореспонденції та декілька газетних вирізок, які характеризували його як багатообіцяючу творчу натуру. Так, він був лауреатом конкурсу кращих журналістських статей 1937 року, оголошеного чеським підприємцем Яном Антоніном Батею в пам'ять батька – організатора однойменної все-світньовідомої фірми Томаша Баті (1876-1932). Як відомо, першу премію 10 тисяч чехословацьких крон отримав полковник генерального штабу Франтішек Моравец, військовий письменник, за нарис із нагоди двадцятиліття битви під Зборовом, видруковану в газеті «Лідови новіни». Серед інших премій дві припали закарпатським майстрам пера. Одну з дев'яти шостих нагород по 1 тисячі крон дали Омеляну Бокшаю за статтю «8 октября» (газета «Неділя»).

В. Вальо виявився наймолодшим лауреатом. За матеріал «Верховина объ испанской войнѣ» («Русскій народный голосъ»), підписаний псевдонімом «Василій Верховинский», йому переслали поштою 500 крон. Одним із перших привітав лауреата відомий літературознавець Євген Недзельський. Ось оригінальний текст листа, підготовленого на друкарській машинці на бланку газети «Русскій народный голосъ» (РНГ):

Ужгородъ, дня 30-го декабря 1937 года.

П. Т.
Василію В. Вальо
въ Заднемъ, 233.
п. п. ДОЛГОЕ.

Дорогой нашъ сотрудникъ!

Искренне поздравляемъ Васъ съ получениемъ преміи въ Кч 500 (пятьсотъ коронъ чсл.) от І. А. Бати. Премію эту вишлютъ по Вашему адресу, указанному нами на Хустъ, изъ Злина непосредственно.

Мы очень рады, что одинъ изъ молодыхъ сотрудниковъ нашей газеты получилъ эту премію. Когда намъ стало извѣстно, что въ этомъ году І. А. Батей будутъ даны преміи, то выбрали въ нашей редакції нѣсколько статей молодыхъ авторовъ, дали перевести на чешскій яз[ыкъ] и послали на конкурсъ. Среди эти[хъ] статей была и Ваша, которая и получила премію. Всѣ премированныя статѣ напечатаны въ «Чешкскословацкомъ Изборникѣ», когда его получимъ, то вышлемъ Вамъ.

Помните, что въ одномъ изъ первыхъ нашихъ писемъ къ Вамъ мы писали, что у Васъ есть способности писать. Премія это подтвердила, но писали тогда, что нужно надъ собою все время работать, чтобы развивать свои способности. Повторяемъ это и теперъ. А кромѣ того, необхо-

¹ ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 4677. УССР. Управление НКВД по Дрогобычской обл. Дело №?. По обв. гр-н Кришеник Й. В. и Вальо В. В. в преступл., предусмотр. ст. 80 УК УССР. Нач. 12 августа 1940 г. – оконч. 7 апреля 1941 г. – 50 арк.

димо и образование, знанія. Поэтому, не оставляя писать, Вы должны стремиться къ знаніямъ, къ полученію образования, а слѣдовательно къ прохожденію гимназическаго курса. Вѣримъ, что это все Вамъ удастся.

На новый годъ и къ рождественскимъ праздникамъ шлемъ наши сердечныя поздравленія всего радостнаго, хорошаго здоровья и также хорошихъ успѣховъ въ наукахъ. Послѣ праздниковъ вышлемъ Вамъ небольшую сумму на марки.

Съ русскимъ привѣтомъ
[Д-ръ Евгений Недзельскій].

Офіційний лист, відправлений 22 грудня 1937 року з резиденції фірми «Ваґа а. с.» у місті Злін, сповістив хустському гімназистові про це рішення журі конкурсу «Ваґову сену чс. novinářství 1937», а також про з'яву його статті в перекладі на чеську мову в збірнику «Československý výběh». Про успіх шістнадцятилітнього закарпатського журналіста у своїх інформаційних колонках сповістили провідні чеські газети, три вирізки з яких збереглись у пакеті речових доказів. Сам В. Вальо подав у «Русском народном голосе» 14 січня 1938 року оповідь «Рождественскіє каникулы и Янъ Батя», де в невимушено легкій манері передав почування з приводу несподіваної відзнаки.

Те, що непересічна постать гімназиста Василя Валя зацікавила багатьох впливових громадських діячів, немає сумніву. До обдарованого юнака надіслав листа К. Бляшин, секретар міністра внутрішніх справ Підкарпатської Русі Е. Бачинського (в уряді прем'єра А. Волошина). Машинописне послання надійшло до адресата 2 грудня 1938 року. Подаємо повністю мовою оригіналу без жодних змін уперше:

Хустъ, дня 27. XI. 1938.
Господинъ
Василій В. Вальо,
Заднее.

Вашу готовность работать для редакціи РНГ принимаемъ съ большою радостью къ свѣдѣнію. Смотря на обстоятельства, посылайте пока немного матеріала (коротенькія сообщенія для хроники) въ виду малыхъ размѣровъ газеты.

Относительно гонорара для Васъ, переговорю съ г-мъ министромъ послѣ его возврата изъ Праги. Жалѣю, что не имѣлъ возможности постараться о возмѣщеніи Вашихъ трудовъ отъ редакціи З. П. , но не я, а обстоятельства виноваты въ этомъ. Надѣюсь, что еще не все потеряно для насъ и смогу что нибудь для Васъ сдѣлать въ будущемъ.

Съ привѣтомъ:
[С. К. Бляшинъ] секретарь.

Правдоподібно, йдеться про газету «Земледѣльская Политика» – офіційний орган Республіканської землеробської партії Підкарпатської Русі 1927-1938 рр.

Варто зауважити, що гімназист Василь Вальо одночасно цікавився народною культурою, у рідному селі записав обрядову гру «Лопатки». Його матеріал розмістив журнал «Наш рідний край»¹.

Хто залишився?

Особливо приятні стосунки встановилися між Василем Вальом та Іваном Керчею (1914-1951), чільним провідником закарпатських молодіжних літературних об'єднань періоду Другої світової війни. Збереглося чотири кореспонденції, написані (26 січня, 17 і 28 лютого 1940 року) та надруковані (13 березня 1940 року) на офіційних бланках і листівках газети «Русская правда», котру невдовзі перейменували на «Русское слово», щоби не плутати з «Правдою» московського Кремля. У цьому виданні І. Керча самраз працював літературним редактором. Адресат – Василь Вальо, студент (Huszt, ut. Kioreskaja, 7)².

Лист № 1.

Ужгородъ, 26. I. 1940 г.

Дорогой другъ!

Слѣшу ответить Вамъ на Ваше письмо от 24-го января с. г. Я отъ души радъ, что Вы тамъ живо взялись за пропаганду культ[урного] дѣла в хустской гимназии.

Ad informandum сообщая слѣдующее. На дняхъ выйдетъ этотъ сборникъ стихотворений и, согласно Вашей просьбы, вышлемъ на Вашъ адресъ 80 (восемдесятъ) экз. 20 % (двадцать %) изъ суммы за проданные сборники можете оставить себѣ (эвент[уально] раздѣлить между собой) якъ награду. Около 20-25 числа февраля появится брошюрой трудъ проф. Геровскаго, которій мы теперь печатаемъ въ газетѣ плюсъ воспомина- ния изянъ (его же) о Раковскомъ. Въ февралѣ же я думаю выпустить сборничекъ молодыхъ прозаиковъ. Но объ этомъ еще заблаговременно сообщу Вамъ. Пока шлю сердечный привѣтъ всей Вашей литерат[урной] братии.

Вашъ Керча.

Лист № 2.

Ужгородъ-Ungvar, 1940, 17 февраля.

Дорогой другъ!

Будьте добры, сообщите мнѣ сейчасъ же, сколько экземпляровъ Вы распродадите въ хустской гимназии! Это необходимо знать заранѣе, такъ какъ сборникъ «12» выйдетъ всего в 1000 (тысячу) экз. и что не разойдетсѣ въ учебныхъ заведеніяхъ (для которыхъ, фактически, эта книжка была издана!), мы разошлемъ нашимъ сознательнымъ читателямъ! Привѣтъ хустск. лит. братии!

Вашъ Керча.

¹ Вальо В. Лопатки у нас // Наш родной край. – 1936/37. – Р. XV. – С. 110-111.

² Пізніше передрук цих чотирьох листів повторено: Довганич О. Листки зламаной гілки // Новини Закарпаття. – 1995. – 19 вересня.

Лист № 3.

Ужгородъ-Ungvar, 1940, 28 февраля.

Дорогой другъ!

Посылаю наконецъ 200 (двѣсти) экземпляровъ сборника «12». Старайтесь какъ можно раньше распродать ихъ. Послѣ выручки денегъ, возьмите себѣ 20 (двадцать) процентовъ изъ суммы проданныхъ книжекъ, а остальную часть немедля перешлите на адресъ администраціи «Русской правды»! Непроданные экземпляры тоже верните сразу-же! Обратной поштой перешлите приложенную расписку! Привѣтъ всѣмъ братьямъ!

Вашъ Керча.

P. S. Нажмите на дѣло какъ слѣдуетъ, ибо деньги намъ нужны для дальнѣйшихъ изданій, одно изъ кот[орыхъ] уже находится въ печати! Въ задержкѣ со сборникомъ виновата цензура, которая какъ сами видите здорово его почистила.

ГИК.

Лист № 4.

Ужгородъ-Ungvar, 1940, 13 марта.

Дорогой другъ,

спасибо за распродажу! Все Вы прекрасно сдѣлали и я со всѣмъ согласенъ. Вы сообщаете, что 80 пенге выслали: оставшихся 20 пенге Вы возьмите себѣ въ качестве поддержки. Прошу передать мою искреннюю благодарность профессорамъ русскаго языка за глубокое пониманіе нашей миссіи.

Очень хотѣлось бы мнѣ познакомиться со всѣми Вами, да нѣтъ времени захватить въ Хустъ. Будьте добры, передайте проф. Линтуру, чтобы онъ – если у него, конечно, найдется немного свободного времени – написалъ критику на сборникъ «12».

Редакція нашей газеты знаетъ Васъ какъ надежнаго сотрудника и есть здѣсь желаніе послѣ Вашей матуры прибрать Васъ въ редакцію. Что касается матеріальной помощи со стороны редакціи, то она въ данный моментъ абсолютно невозможна, такъ какъ сама редакція еле-еле пробивается изо дня въ день.

Поэтому и рѣшилъ я со своей стороны предоставить Вамъ эту маленькую помощь въ качествѣ 20 проц. суммы изъ распроданныхъ сборниковъ.

Если у Васъ найдется случай распродать еще нѣкоторое количество, сразу же сообщите. Съ братскимъ привѣтомъ

Вашъ Г. И. Керча.

P. S. Марки высылаемъ!

На запитанія про те, чи припинилося творче піднесення нового покоління Закарпаття внаслідок масивних утеч на Захід і Схід, ще давніше дали відповідь скрупульозні дослідники літературного процесу переломної пори. В одній колекції (Олега Грабара) бачимо зразки віршувань 22-х

переважно початкуючих поетів, в наступній (Олени Рудловчак і Василя Микитася) – близько 20-ти, у третій (Юрія Балеги) – 26-ти¹.

Домінували російськомовні – гімназисти і студенти, котрі представляли квазіопозиційний «русский» напрям на протипагу проурядовим «русинам-тутешнякам» і зовсім забороненим «українцям». Це на сто відсотків була чоловіча поезія за формальною ознакою, позаяк вартої уваги лірики, що вийшла з-під жіночого пера, упорядники не відшукали. Утім, інтимних зітхань і зізнань вистачає. Не утримався навіть метр Євген Нездельський (1894-1961), «упав к цветущим яблуням // На розовую грудь» (поезія «Девицам», 1941).

Багато з них пізніше проявили себе ініціативними державними службовцями (І. Керча), ерудованими вчителями (Й. Архій, В. Лавер, П. Продан, І. Чопей), плодовитими журналістами-краєзнавцями (В. Звонар, Ю. Качій, В. Пагіря), рафінованими вченими-лінгвістами (О. Балецький, К. Галас), успішними письменниками (А. Гойда, Ю. Боршош-Кум'ятський, В. Діянич, Ю. Керекеш, С. Панько, Ф. Потушняк). А загиблому в угорській в'язниці Дмитру Вакарову (1920-1945) судилося стати посмертно видатним поетом із ласки радянських міфотворців.

Наразі руські (помірковані українці) гуртувалися навколо професійних видавничих проєктів Підкарпатського товариства наук (Ф. Потушняк, Ю. Боршош-Кум'ятський, Ю. Станинець, М. Лелекач), а російськомовні – доволу друкованих медіа депутата парламенту Угорщини Андрія Бродія і принагідних аматорських ініціатив – альманахів учителів і старшокласників Мукачівської, Хустської, Ужгородської гімназій – «12», «Огоньки», «Живая струя» (1940), «Шаги» (1941), підтриманих нерідко відділенням Червоного Хреста як лепта «безробітним журналістам».

Найбільш представницьким (18 поетів, 20 прозаїків) і найбільш тиражним (півтори тисячі примірників) став «Литературный альманахъ» (Ужгород, 1943, 198 стор.), укладений І. Керчею, а профінансований А. Бродієм (1084,5 пенге), його одностумцями-депутатами М. Демком (200 пенге), І. Шпаком (150 пенге) тощо. Врешті, це – премійовані твори, зібрані з двох конкурсів поетів й одного прозаїків, які провело літературне видавництво при газеті «Русское слово» А. Бродія в 1942-1943 роках.

У цих альманахах й окремих збірках чогось новаторського було важко знайти, тому пізніше літературознавці акцентували на якихось конспіраційних моментах і ребусах, точніше – акровіршах. Аби виправдати дійсний факт природного сибаритизму і пристосовництва, вдалося скомбінувати начебто масовий Рух опору в глибокому запіллі творчих сердець. Тому трагічна смерть Д. Вакарова якнайкраще підійшла на гарну

¹ Дет.: Грабар О. Поэзия Закарпатья. 1939-1944. – Братислава: Словацкое изд-во худож. л-ры, 1957. – 316 с.; Поети Закарпаття: Антологія української поезії (XVI – 1945 р.) / Упорядк. і передм. В. Микитася, О. Рудловчак. – Братислава – Пряшів: Слов. педагог. вид-во, 1965. – 665 с.; Віщій вогонь: Збірник поезій 1939-1944 рр. / Упорядк. і післясл. Ю. Балеги. – Ужгород: Карпати, 1974. – 304 с.

ширму. Іншого вибору не було, хіба десь іще попартизанити, у значенні – випросити героїчні посвідки.

Присуди втікацькій долі

У Радянському Союзі в той час опинилися нелегальним чином ще ряд молодих закарпатців і пряшівчан, які проявили себе в українській художньо-документальній та мемуарній прозі та публіцистиці Чехословаччини 1950-х-1980-х років¹. Це згадані письменники Юрко Боролич і Федір Іванчов, а також Михайло Питель (народився 1916 року в селі Сташинська Ростока Гуменського округу), полковник Михайло Сабадош (народився 1920 року в селі Приборжавське на Іршавщині), Василь Зозуляк (1909 року народження, село Чертіжне Гуменського округу). Окрім них – Василь Русин, Михайло Лялько, Ілля Волощук та інші.

Проте не лише літературна молодь у 1939-1941 роках загіпнотизовано спрямувала прихильні погляди до Радянського Союзу. Серед закарпатських утікачів нерідко траплялись представники низки творчих професій. Так, 12 листопада 1939 року на кладках біля села Жупани (Сколівський район) разом з двома супутниками був затриманий Георгій Качур, що народився 1917 року в селі Лохово на Мукачівщині. Після закінчення однорічних драматичних курсів у 1936-1937 роках він підписав контракти з «Дружествомъ земскаго Подкарпаторусскаго народнаго театра в Ужгородѣ» (14 вересня 1937, 15 серпня 1938 років) на відповідні театральні сезони «съ ежемѣсячнимъ жалованіемъ Кч 600». До того ж, Г. Качур запрошувався відділенням Союзу чехословацьких артистів в Ужгороді на засідання 31 липня 1937 року в «Русській народный домъ им. А. Духновича» у справі «карпаторусскаго фильма».

Свою появу в СРСР слідчому Полтавської в'язниці молодий закарпатський артист пояснював бажаннями краще влаштувати свою мистецьку долю. Невипадковим видався цей намір: «О Советском Союзе я много читал литературы и видел советские фильмы во времена существования Чехословацкой республики. Кроме того, много слышал от людей о хорошей жизни в СССР»². Одначе йому довелося за це легковір'я заплатити трьома роками Севжелдорлагу, звідки 24 січня 1943 року направивсь у Бузулук.

* * *

Як бачимо, у 1939-1941 роках за кордон емігрували кращі творчі сили молодіжної хвилі закарпатського річища української літератури. Причому деякі з них, наприклад, Іван Ірлявський (збірки «Голос Срібної Землі» 1938, «Моя весна» 1940, «Вересень» 1941, «Брості» 1942) та Іван Ко-

¹ Див.: Роман М. Літературні портрети українських письменників Чехословаччини. – Пряшів, 1989. – 158 с.

² ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5181. УССР. Управление НКВД по Полтавской обл. Дело № 1101. По обв. гр-на Качур Г.П. в преступл., предусмотр. ст. 80 УК УССР. Нач. 12 ноября 1939 г. – оконч. 3 июля 1940 г. – 23 арк. Зокрема, арк. 10-11.

лос («Молоді мої дні» 1938), стали гордістю вітчизняного письменства тої доби. Їх відносять до «Празької школи» нарівні з Є. Маланюком, Ю. Дараганом, О. Ольжичем, О. Телігою¹.

Тим, хто вирушив у протилежний бік – на Схід, як не парадоксально, талан випав скромніший. Про них як російськомовних літераторів нині мало хто може сказати. Варто зауважити, що їхні перші успіхи теж обнадіювали. Злою іронією долі в Радянському Союзі опинилися автори бібліотеки «Содружество», котру видавала газета «Русській народный голосъ» при сприянні редакції часопису «Наши стремленія» в Мукачеві, читальні імені О. Духновича в Кошицях, об'єднання карпаторуських студентів «Возрожденіє» в Празі, «Объединенія русской молодежи» в Пряшеві.

У цій бібліотеці 1938 року побачили світ збірки «Плетью по совѣсти» Андрія Патруса, «Подъ соломенной стрѣхой» Федора Іванчова. Обидва після війни на повний голос заявили про себе вже як добротні українські літератори. А от Василь Вальо не повернувся до професіональних занять художньою творчістю. У післявоєнній Чехословаччині він зробив стрімку військову кар'єру, дослужився до звання генерал-полковника. Остання його посада – перший заступник міністра оборони Чехословаччини.

Джерела

Архівні документи

1. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 971. Министерство государственной безопасности СССР. Второе главное управление. Следственный отдел. Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А.М. по ст. 58 п. 6 ч. 1 и 58-6 ч. 1 УК РСФСР. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г. – 330 арк.
2. Там само. – Спр. 3689. УССР. Управление НКВД по Станиславской обл. Дело № 2078. По обвинению гр-на Иванчов Ф.В. в преступлениях, предусмотренных ст. 80 УК УССР. Начато 3 ноября 1939 г. – окончено 26 января 1940 г. – 31 арк.
3. Там само. – Спр. 4677. ...по Дрогобычской обл. Дело №? По обв. гр-н Кришеник Й.В. и Вальо В.В. ...Нач. 12 августа 1940 г. – оконч. 7 апреля 1941 г. – 50 арк.
4. Там само. – Спр. 4784. ...Дело № 35577. По обв. гр-н Боролич Г. Г. и Вайцен И. В. ...Нач. 28 мая 1940 г. – оконч. 11 октября 1940 г. – 54 арк.
5. Там само. – Спр. 5181. ...по Полтавской обл. Дело № 1101. По обв. гр-на Качур Г.П. ... Нач. 12 ноября 1939 г. – оконч. 3 июля 1940 г. – 23 арк.

Художні твори і наукові праці

6. Вальо В. Лопатки у нас // Наш родный край. – 1936/37. – Р. XV. – С. 110-111.
7. Віщий вогонь: Збірник поезій 1939-1944 рр. / Упорядк. та післясл. Ю. Балеги. – Ужгород: Карпати, 1974. – 304 с.

¹ Моя Карпатська Україно: Поет. антологія / Упорядк. і післясл. І. Ребрика. – Ужгород: Бокор, 1992. – 214 с.; Муза любові й боротьби: Українська поезія празької школи / Упорядк., вступ. ст., прим. М. Нервлого. – Київ: Укр. письменник, 1995. – 159 с.

8. Грабар О. Поэзия Закарпатья. 1939-1944. – Братислава: Словацкое изд-во худож. л-ры, 1957. – 316 с.
9. Довганич О. Листки зламаной гілки // Новини Закарпаття. – 1995. – 19 вересня.
10. Карабелеш А. Долю не вибирають... / Упорядк. І. Миговича, Ф. Кулі. – Ужгород: Гражда, 2006. – 186 с.
11. Моя Карпатська Україно: Поетична антологія / Упорядк. і післясл. І. Ребрика. – Ужгород: Бокор, 1992. – 214 с.
12. Муза любові й боротьби: Українська поезія пражської школи / Упорядк., вступ. ст., прим. М. Нервлого. – Київ: Укр. письменник, 1995. – 159 с.
13. Пагіря В. До біографії Андрія Карабелеша // Дукля [Пряшів]. – 1986. – № 6. – С. 40-43.
14. Поети Закарпаття: Антологія української поезії (XVI – 1945 р.) / Упорядк. і передм. В. Микитася, О. Рудловчак. – Братислава – Пряшів: Слов. педагог. вид-во, 1965. – 665 с.
15. Роман М. Літературні портрети українських письменників Чехословаччини. – Пряшів, 1989. – 158 с. (Науково-популярна бібліотека ЦК КСУТ. № 20).

Квітень 1995 року, з правками 2006 року

Обрії Івана Ірлявського (1919-1942)

Наприкінці 30-х років ХХ століття молода плеяда закарпатських письменників гучно ввійшла в літературний процес нерадянської України. Чи то фізична присутність класиків (О. Олесь, С. Черкасенко, В. Пачовський, У. Самчук...), чи то триумф генерації 20-х років (О. Маркуш, В. Гренджа-Донський, Л. Дем'ян, Ю. Боршош-Кум'ятський), чи й інші (морально-космічні) сили пробудили тут нових пасіонаріїв. Їм належало довершити розгром провінційної заскорузлості та епігонства.

Тоді на ліричному небосхилі засвітилися зірки Зореслава-Степана Сабола (1909-2003), Вільшицького – Федора Потушняка (1910-1960), Бовіра – Федора Могіша (1910-1991), Колоса – Івана Кошана (1911-1996), Миколи Рішка (1906-1994) і наймолодшого – Ірлявського.

Іван Рошко (літературний псевдонім – Ірлявський) з'явився на світ 17 січня 1919 року в селі Ірлява на Ужгородщині. Після закінчення Мукачівської торгової академії (1937) працював у «Підкарпатському Банку». Як літератор взяв участь в утвердженні ідеї державності в Карпатській Україні. Перед фактом окупації та анексії рідного краю Угорщиною у березні 1939 року змушений емігрувати до Руського Керестура (Сербія), а відтак до Праги. Отримав місце складача і коректора друкарні, а, крім того, разом із Степаном Росохою редагував молодіжний політичний журнал «Пробоем».

У Празі вийшли чотири поетичні збірки Івана Ірлявського – «Голос Срібної Землі» (1938), «Моя весна» (1940), «Вересень» (1941), «Брості» (1942). Остання – у рік смерті... Прибувши восени 1941 року до окупованого німцями Києва, молодий поет прилучився до видання газети «Українське слово». Став секретарем Спілки українських письменників. Зрештою гестапо натрапило на слід київського підпілля ОУН-Мельника й арештованих Олену і Михайла Теліг, Івана Рогача, Івана Рошка-Ірлявського та інших 20 лютого 1942 року розстріляли в Бабиному Яру.

Як поет Ірлявський належить до чільних представників празької філії «школи Дмитра Донцова» (журнал «Вісник»), куди входили Є. Маланюк, Л. Мосендз, Ю. Дараган, О. Ольжич, О. Теліга. Ідея, чин, Україна або Велика Сім'я «від Кавказу до срібної Тиси» – наскрізні й ключові образи його естетики, його творчості. Але він не був би Ірлявським, коли б рішучі та вольові ідейні засади («кинути в рухливий натовп найгостріше слово – Україна» – за О. Телігою) не зумів самотньо переломити на героїку Країни Див – Срібної Землі. Не був би Ірлявським, коли б не став живою цитаделлю українського духу (поряд з Ольжичем, Телігою...).

В обставинах, визначальних для карпатських українців, не знаходили притулку заяложені меланхолійні любовні зітхання, життєва безвідрадність і похоронні марші, що нерідко долинали з тогочасного табору

місцевих російськомовних письменників. Доба вимагала трибуна, борця, але не двоїстого і замаскованого, як пізніше пересічний поет-вакарівець. «Що найбільше кидається в очі у Ірлявського – це проповідь, заклик, політична ідейність. Але ці прикмети зовсім не шкодять поетичності та художності його віршів. Навпаки: вони додають їм ще більшої сили, роблять їх ще живішими й реалістичними», – писав у Андрій Патрус у «Новій Свободі» 17 січня 1939 року.

Зі свого боку зауважимо не тільки зовнішній ефект, а й внутрішню мистецьку викінченість мотивів Івана Ірлявського. Прикладом може послужити перша строфа поеми «Брості». Алітерація, заснована на глухій приголосній С, асонанси (А, О), музикальне римування (сином – синя, пішов – шовк) відповідають настроєві, викликаному змістом. Епічний тон двох перших рядків плавно переходить в імпресіоністичний малюнок останніх:

*Зажурилася мати за сином,
що її не послухав, пішов...
Була осінь – не сива, а синя:
сонце трави міняло на шовк.*

Дивлячись «на схід багрянний і кривавий захід» (вірш «Блаженні дні») – суворі реалії часу, Ірлявський залишався поетом великого оптимізму, пророком благодатної перспективи. Він вірив у «нове життя Карпат» («Ми»), задля чого і «взяв меч, що рубає надвое» («Я пристав до борців»). Ставши провісником близької доленосної розв'язки, він не перестав бути романтиком вічної далечі: «Майбутнє Карпат у тумані, // майбутня краса в далині» (поема «Срібна Земля»). Або: «Знаю, за обрій полинуть, як громи, // ще покоління нераз» (поезія «Далечінь»).

Сьогодні життя і творчість Івана Ірлявського є символічним монументом знаменитого «зриву до волі» – подій у Карпатській Україні 1938 – 1939 років. І він мусів увійти в літературу речником соборницької ідеї, неповторним голосом рідного краю. «Голос Срібної Землі! Ці слова звенять, як метал, як бистрий верховинський потічок», – афористично характеризував Ірлявського той же Патрус у згаданій рецензії.

Мистецькі обрії поета були обріями його громадянської позиції. Він пішов од нас у двадцять три роки. Пам'ятаймо: у двадцять три... Одначе як упевнено почуваються думки Івана Ірлявського на тлі всеукраїнських масштабів! Це засвідчують його вірші.

15 січня 1994 року

Епізод із життя Івана Чендея. 1969 рік

Автор цих рядків був свідком, як в Ужгороді 20 травня 2012 року відкрили меморіальну дошку на будинку на вулиці Високій, де жив класик української літератури Іван Чендей (1922-2005).

Письменник і журналіст І. Чендей належить до чільних постатей Закарпаття. Як випускник Ужгородського державного університету, був тісно пов'язаний з альма-матер усе життя. Не тільки він, але й уся багаточисельна родина, його нащадки. Варто підкреслити, що найбільші шанувальники і найглибші знавці творчості Чендея навчаються, працюють чи закінчили саме Ужгородський університет.

Загалом же Іван Чендей належав до вельми освічених людей свого часу. Це видно з біографії, адже за його плечима 7 класів народної школи в рідному селі Дубове на Тячівщині, 8 класів Хустської гімназії, шестимісячні курси журналістики при Республіканській школі КПУ в Харкові 1946 року, п'ятирічне заочне навчання на філологічному факультеті Ужгородського державного університету, два роки денного навчання на Вищих літературних курсах у Москві. Останні закінчив у зрілому віці – 40-літнім.

Як скрупкульозний знавець соціальних і духовних проблем України, Іван Чендей був для свого покоління моральним проводирем, Учителем і Людиною з великої букви. Відомий прозаїк заслужив, аби кожен із шанувальників його таланту окремо подумав над увічненням світлої пам'яті про нього.

На початку жовтня 2014 року мені випала нагода переглянути колекції документів радянського періоду в Державному архіві Закарпатської області, зокрема 281 справу фонду Р-2474 «Закарпатська обласна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури, місто Ужгород. 1966 – 1979 роки». У зшитку документів за 1969 рік (аркуші 60-61) зберігається звернення відповідального секретаря Закарпатської організації Спілки письменників України Івана Чендея до президії Закарпатської обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури.

Це дві сторінки тексту, що надрукований на фірмовому бланку 31 липня 1969 року. Того ж дня лист-звернення потрапило до адресата, про що свідчить реєстраційний номер вхідної кореспонденції.

Подаю повністю:

Закарпатська організація
Спілка письменників України
м. Ужгород, пл. Радянська, 3
Телефон 35-14

№ 48

31 липня 1969 р.

ПРЕЗИДІЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТНИКІВ
ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Є ряд питань, з якими хотілось би звернутися до Вас. А саме:

По вулиці Цегольнянській в Ужгороді стоїть капличка, в якій похоронені останки **Михайла Михайловича Лучкая**. Треба зробити все необхідне для того, щоб місце поховання українського мовознавця, історика, автора написаної латинською мовою «Граматики слов'яно-української» і т. д. було приведено в належний порядок. Досить сказати, що двері на цій капличці зяють чорною пробоїною від каменя чи дрюка, що мармурова дошка на надмогильнику розбита, що територія довкола в запущеності. Гадаю, що слід було б на капличці встановити текст-інформацію про Лучкая. Такий текст є в Українській Радянській Енциклопедії (том VIII, с. 300). Уже один цей текст викликав би пошану до місця поховання знаменитої людини. Крім цього, він знайомив би з культурним минулим України.

Здається мені, що варто поставити питання перед УжДУ про шефство в утриманні порядку при похованні Лучкая, оскільки могила знаходиться на території вичислювального центру. Та й на подібному можна теж виховувати патріотизм, особливо в філологів, істориків.

Варто подумати нам про впорядкування в Ужгороді могили Костянтина Матезонського – П. Сова місце її міг би віднайти на околиці замку. Не знаю, в якому стані могила Івана Раковського в Ізі, Ілька Гурдзана – народного коломиїкаря – в Лісковці на Міжгірщині, та не сумніваюся в тому, що тут з ініціативи Президії Товариства слід було б зробити все для порядку і шани до людей, які прислужилися для честі і слави Закарпаття, втім для нашого народу в цілому.

Літературна і культурна громадськість з великою вдячністю завжди пам'ятатиме великий внесок організації Товариства в справу вшанування пам'яті Гойди Ю.А. – слово про меморіальну бронзову дошку в Ужгороді. Було б прекрасно, коли б організація і надалі прислужилася до вшанування подібним порядком імен померлих письменників – Федора Потушняка, Матвія Тевельова, Луки Дем'яна, Петра Лінтура. До всього, навряд чи варто чекати круглих дат від дня народження письменників, доцільно було б про меморіальні дошки дбати в міру наших можливостей постійно. Меморіальні дошки – не тільки знак шани, це також сторінки з історії в культури, яка завжди жива, бо твориться не лише для сучасників.

Окремо слід вивчити питання відзнаки Д.О. Вакарова, Логойд, Сірків, Василя Жупана і т. д. – тих, що боролися в ім'я світлого на Закарпатті й поклали за нього свої голови.

**ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПУ [Підпис] І. ЧЕНДЕЙ**

Нема відомостей про те, як адресат відгукнувся на звернення. Скоріше, його залишили без уваги, хоча з часом втілено чимало побажань І. Чендея, зокрема щодо встановлення меморіальних дошок померлим письменникам. До того ж, по-чиновницьки складно офіційно підтримати слушні ідеї відомої людини, яка щойно потрапила в жорна партійної опали за книжку повістей та оповідань «Березневий сніг» (Київ: Молодь, 1968. – 254 с.). Закинули «тяжкий гріх» – відступ від ленінських настанов і партійних позицій в літературі, порушення принципів соціалістичного реалізму.

Розголос швидко поширився. Буквально трьома тижнями раніше, 9 липня 1969 року, бюро Ужгородського міського комітету КПУ виключило Івана Чендея з членів КПРС. Тоді це означало, що на людині поставлено хрест. Проте Чендей не змирився, апелював до вищих партійних функціонерів, зокрема, секретаря ЦК КПУ з ідеології Федора Овчаренка, відомого вченого у галузі колоїдної хімії, академіка Академії наук України з 1961 року. Мабуть, це пояснює той факт, чому виключений з партії І. Чендей залишився на чолі Закарпатської організації Спілки письменників України. Він обіймав виборну оплачувану посаду відповідального секретаря у березні 1968 – грудні 1970 років.

Для 47-літнього Чендея 1969-й став роком гонінь, остракізму, моральних ексекцій, що досягнули його і в рідному селищі Дубове Тячівського району. У січні з'явилася на полицях книгарень збірка прози «Березневий сніг», що її видано у Києві видавництвом «Молодь». У «Закарпатській правді», провідній крайовій газеті, 9 березня 1969 року розмістили колективний лист земляків-односельців «Життя у кривому дзеркалі» та журналістський допис «Чому обурилися дубівчани?». Днем раніше подібне побачило світ у Тячівській районній газеті «Дружба».

Витончено завдано підступного удару: у березні-місяці на голову письменника висипали багацько чорного снігу в помсту за викривальні мотиви з життя номенклатури у книжці «Березневий сніг». Відразу ж примірник підскаочив у ціні від 3 до 5 карбованців, аби відлякати покупців. У деяких книгарнях «Березневий сніг» навіть не пустили у продаж, повернули примірники на книжкову базу в Ужгород, де їх швидко розкупили.

Того року в періодиці проти Чендея розмістили ще кілька дошкульних статей. Він потрапив у «чорний список» небажаних авторів, отже, погіршилося матеріальне становище через втрату літературних заробітків,

особливо у 1971-1974 роках, коли не виходили його книжки¹. Економічну блокаду остаточно зняли з Чендея після того, як у його дім завітав у травні 1975 року секретар ЦК КПУ з ідеології Валентин Маланчук. Загалом русифікатор Маланчук є чорною постаттю вітчизняної історії, але відносини між ним і Чендеєм повсякчас були приятними.

Попри всі негаразди, що неждано обступили зусібіч, Іван Чендей стає на захист культурних надбань рідного краю, про що веломовно свідчить його звернення від 31 липня 1969 року. Він оперся на гасло «Лучкай» у восьмому томі «Української Радянської Енциклопедії», щоби в умовах тотального атеїзму легалізувати свою турботу про сплюндровану в радянський же час греко-католицьку капличку і пояснити інтерес до вшанування пам'яті про священика. Адже Михайло Лучкай похований у капличці поблизу Свято-Преображенської церкви, де служив дванадцять років аж до смерті. Оскільки після розпаду Радянського Союзу панував міжконфесійний розбрат і давню церкву відновили православні, то на місці каплички за чверть століття виріс однойменний греко-католицький храм.

А на початку 1960-х із Цегольнянської церкви радянські можновладці зняли вежу. З висоти скинули витвір ливарного мистецтва – великий дзвін, відлитий з нагоди скасування панщини в Австрії. На тротуарі перед входом у церкву надовго залишився знак на асфальті від удару краєм дзвона. Це сакральне місце на Цегольні, перетворене тоді на університетський вичислювальний центр, щоразу проминав автор «Березневого снігу», прямуючи додому, на вулицю Високу, 15.

На капличці І. Чендей пропонував «встановити текст-інформацію про Лучкай», запозичений з енциклопедії. Прочитуємо його цілком: «**ЛУЧКАЙ** (справж. прізви. – Поп) Михайло Михайлович (19.XI.1789 – 3.XII.1843) – український мовознавець і історик. Н. в с. Великих Лучках на Закарпатті. Освіту здобув у Мукачівській та Великоварадинській гімназіях і у Віденській духовній семінарії. Працював архіваріусом і бібліотекарем при єпископській канцелярії та на ін. посадах в Ужгороді, а також священиком в м. Лука (Італія). Автор написаної лат. мовою «Граматики слов'яно-української» (1830), в якій поряд з старослов'янською подав граматику укр. мови (в її закарпатських говірках). Ця граматика є першою друкованою граматикою на Закарпатті та першою порівняльною граматикою укр. і старослов. мов. Написана Л. п'ятитомна «Історія карпатських українців» залишилася в рукопису»². На переконання Івана Чендея, «уже один цей текст викликав би пошану до місця поховання знаменитої людини», а також «знайомив би з культурним минулим України».

¹ Див.: Письменник Іван Чендей: Біобібліогр. покажч. / Уклад. О. Люта та ін. – Ужгород: Мистецька лінія, 2006. – 174 с.

² Українська Радянська Енциклопедія / Гол. ред. М. Бажан. – Т. 8. – Київ: УРЕ, 1962. – С. 300.

Таким був Чендей, ніколи не проходив байдуже мимо безладу. На проблемах акцентував негайно, а не мудрував «заднім числом». На V з'їзді письменників України, що відбувся 16-19 листопада 1966 року, І. Чендей відверто говорив про хижацьке винищення карпатських лісів і руйнування історичних пам'яток. У квітні 1968 року в листі до президії Спілки письменників України зауважив брак зв'язків з українцями зарубіжжя, зосібна з українськими літераторами Чехословаччини.

Саме у помешканні Івана Чендея 20 травня 1966 року завідувач кафедри української літератури Ніжинського педагогічного інституту Григорій Аврахов передав доценту Юрію Бачі з Пряшева (в Ужгороді того дня завершилася міжнародна наукова конференція) рукопис праці «Інтернаціоналізм чи русифікація» Івана Дзюби. Відтак на Заході вона витримала ряд видань кількома мовами і розкрила світові очі на нищення тоталітарним режимом національного обличчя України. Поширення, зберігання і читання цієї книги стало кримінальним злочином. За це у Чехословаччині Ю. Бачу засудили на чотири роки, з яких він у в'язниці провів один рік (24 вересня 1973 – 24 вересня 1974)¹.

В особі Івана Чендея бачимо цільний образ письменника і громадянина, інтелектуала і народного трибуна, що вільнодумством надихав упокорених, а на свій похмурий час мужньо дивився світлими очима майбутнього.

11 січня 2015 року

¹ Бача Ю. Вибрані твори. – Ужгород: Мистецька лінія, 2010. – С. 385-386, 414, 498-499.

Подоріжжя землею химер Петра Скунця (20 травня 1942 – 30 квітня 2007)

Складно говорити про Петра Скунця. Про нього, як лірика всеукраїнського масштабу, найбільшого з народжених на Закарпатті, доволі розлого мовлено титулованими фахівцями. Написано монографії, захищено дисертацію. Буквально до дня смерті добірки нових поезій П. Скунця подавали літературно-мистецькі журнали, а злободенні статті друкували центральні та місцеві газети. Нерідко знаковим іменем зловживали, підписуючи псевдоавторські тексти. Не всі спіймані на гарячому шулери червоніли, пітніли, вибачались. Це побічні ефекти прижиттєвої популярності.

Його вибране «Розрив-трава» (1979) висувалося на найвищу літературну нагороду України. Проте Державну премію імені Тараса Шевченка він отримав не у класичні для поета тридцять сім, а двома десятиліттями пізніше – 1998 року за підсумовуючу книгу «Спитай себе» (1992). Вийшли ще збірки «Один» (1997, 2000) та «Нічні портрети» (2003). До 65-річчя готувалося повне зібрання творів. Перші томи вийдуть в акурат до 20 травня, однак поет їх не побачить. Смерть не захотіла відстрочити свій прихід на децицю – на 21 день.

Свого часу на прохання світлої пам'яті письменника Василя Барасаба (25 травня 1932 – 12 серпня 2003) написав я роздуми про «Спитай себе» (Ужгород: Карпати, 1992. – 208 с.). Обласна газета «Новини Закарпаття» вмістила їх 3 грудня 1992 року. Сам раз, як залізом по склу, опускалася патерналістська завіса культурної історії, але вибране П. Скунця встигло вийти державним коштом, причому вельми пристойним тиражем 5 тисяч примірників. За інерцією державні часописи ще замовляли рецензії на літературні новинки, та вже на безгонорарній основі. Врешті, В. Басараб не за себе просив. З його відходом на пенсію з «Новин Закарпаття» забракло подвижників. Ефір і шпальти державних і приватних медіа заповнили сурогатні опуси квазіпишучих нарцисів.

Визначна химерно-вишукана річ «Спитай себе» Шевченківського лауреата Петра Скунця і через півтора десятиліття викликає піднесений настрій, тривку емоційну хвилю. Як добре вистояне вино, його лірика з часом тільки набуває естетичного смаку.

Поема «Розп'яття» (1971, 1992) є окрасою літературного доробку П. Скунця. Її дебютний наклад стараннями цензури спіткало знищення. Пізніше автор проглянув написане свіжим оком. Як і попередня — «вакарівська» «На границі епох» (1968), вона персоніфікована. Упродовж дванадцяти по-філософськи осмислених сюжетів ідеться про трагічну загибель молодого воїна-добровольця Івана Кубинця, родом із села Новоселиця Тячівського району. Нацисти розіпнули його 18 квітня 1945 року на брамі гуральні в чеському містечку Штітіна. Авторські думки снують навколо символічного образу явора – живого, котрий безстрашно проривається увись, й уречевленого в колиску, фляюру, хрест, ворота, труну.

Якщо продовжити сюжет про фатальну містику місяця квітня у Скунцевій біографії, то побачимо, що трагічні календарі автора і ліричного героя накладаються, а число 21 для обох теж символічне за магічним збігом. Стільки П. Скунець не дожив до шістдесят п'ятого дня народження, а двадцятитрирічний І. Кубинець – до Перемоги над нацизмом.

"Розп'яття" – не лише яскравий гімн нескореності, тут художнім засобом утверджується право людини жити унікально, неповторно у вільному, не кайданізованому і не люмпенізованому суспільстві. Ця крамольна для тоталітаризму ідея простежується у Петра Скунця ще з ранніх мотивів. У його улюбленому вірші «Втіха», що увійшов у книжки «Погляд» (1967), «Всесвіт, гори і я» (1970), «Розрив-трава» (1979), «Сейсмична зона» (1983), «Спитай себе» (1992), стрічаємо пронизливу ідею глибокого екзистенційного звучання:

*Та я живу. Бо тільки догорю,
Бо тільки зблідну, знидію, загину,
Збідніє людство на одну людину,
Осліпне всесвіт на одну зорю.*

Задум і тематику ліричного циклу збірки «Спитай себе», об'єднаного назвою «Земля химер», досить виразно репрезентує фрагмент диптиху «Два етюди про земне й неземне». Це – витончена мініатюра з фантастичного напівсну. У містичні хвилини медитації народилися проникливі рядки, в яких воскресають «люди всіх епох, титани і тирани». Водночас мертва, холодна і безлика субстанція перестала раптово бентежити зір: «Землі не стало – на людей розпалась».

Палке бажання охопити історичний процес углиб і вшир, подійно і персоніфіковано, вперте шукання витоків сучасного в колізіях минулого – невід'ємні риси світогляду Петра Скунця. В умовах заблокованої культури (за Ліною Костенко) він не міг реалізуватись у поезії інакше як через гостру публіцистику, що надто важить у поступі української спільноти і магнетично вабить аудиторію, нейтральну і заангажовану.

Коли Європа невтримно простувала в обітований XXI вік, Скунцева совість падала у часову прірву, виринала на бойовищах XVII – XVIII століть. І проколювала безжальним списом безпросвіття своєї нації. Показовий у цьому ракурсі монолог «Земля химер» є проявом творчого протистояння з Летою. Знаний літератор Петро Осадчук підкреслив, що парадоксальні ритмомелодичні прийоми Петра Скунця забезпечують «глибоке та осяжне висвітлення в часі й просторі здобутого і втраченого, пережитого великим, обманутим історією народом» (Літературна Україна, 30 липня 1992 року).

Завершальний акорд химерного циклу – стенограма початку короткого, але тривожного звивистого шляху, котрий привів Україну до незалеж-

ності. Маю на увазі саркастичну поезію «Рух», що ідейно перегукується зі Шевченковим «Сном». Однак П. Скунець змалював свою картину знаменитого летаргічного сну України не в солодку темряву ночі XVIII – XIX століть, а в момент довгожданого пробудження всього етнічного простору на початку 1990-х – «від степів до Закарпаття, // від Полісся до Одеси».

У «Землі химер» перлами розсипані блискітки про поезію як феномен духовності («вона – розмова з рівними собі») і про поезію в лещатах комуністичної доктрини («І тільки я почую зойки віршів – // ті зойки ненароджених дітей»). Вони плавно підводять до заключного прозово-поетичного есе – за автором, поетичних нотаток із непоетичними нотаціями «Відпустка у природу, або На пошуки себе самого». Побудований твір за сократівським взірцем – на діалогах героя з дружиною (дещо в неї справді від Ксантіппи) і приятелями – художником, редактором районної газети. Барвисто передано атмосферу побутових полілогів.

Розмірковуючи над глибинним, поет прагне достеменно з'ясувати вразливі та приємні віхи своєї біографії. У канву цього самобутнього літопису 1960-х – 1990-х залучені враження про близьке чи заочне знайомство з Василем Стусом, Миколою Руденком, Тарасом Мельничуком, Степаном Пушиком, Любомиром Дмитерком і сумнозвісними стовпами доби розвинутого соцреалізму. З етичних міркувань вони не поіменовані, хоча через них вільнодумці потрапляли на каторгу.

Жанр есе передбачає передовсім індивідуальне віднайдення письменницького «я» поміж неврахованими, непіддатними доти обліку формами і змістами. Водночас «есе» милозвучне латинському дієслову «бути». «Бути, існувати – значить шукати, знаходити істину» – здається, найголовніший девіз «Відпустки у природу», а також усього поетичного світу зрілого Петра Скунця.

Запропонований ним зразок самоаналізу, самооцінки далеко відбігає від молодечих роздумів – декларативних романтичних стремлінь «Заповненої анкети» (збірка «Полюси Землі», 1964), коли ще зі щирим переконанням «моя Україна в мене в крові» можна було надіятися, що «думою просторою осягну історію, // датами блукатиму, предків викликатиму». Або нарочито-бадьоро й прямолінійно відповідати на запитання «Де мої межі? Де моя зірка світить і як?» у поезії «Всесвіт, гори і я» (збірка «Верховинська пісня», 1962, та інші).

Тоді весело буяла зелень студентської пори, в яку світ ідеологічно мислився у чорно-білих фарбах. За трудящих і нетрудящих думали відповідні інституції, котрі залюбки штампували заздальгідь підготовлені кліше з якого-небудь приводу. У тому прокрустовому ложі пересічний та непересічний інтелектуал мусів уміщатися. Та й радіти вголос зі свого становища. Молодий Скунець теж «міг запросто штурхнути Бога плечем і шовком неба натерти дешеві студентські черевики», проте «в літературу ступав побожно, як у храм».

Опісля прораби комунізму змусили його прозріти, пройти духовну Голгофу, розп'яття свого «Розп'яття». Він визнав: «Час тим належить, хто платити взмозі... Історія – це торг». У ремінісценціях серединної «Землі химер» вирвалося притишене зізнання: щоб вижити, доводилося дрібніти («Зарубки на пам'ять»), економити тепло душевних стремлінь («Енергія»). Тому під полудень віку історія здавалася вже рівною повії («Рух»).

У жорстко субординованій тоталітарній системі професійний письменник Петро Скунець, звичайно, не належав до осіб, приречених на ізоляцію, проте числився напрочуд ненадійним її гвинтиком. Поезія стала наївною спробою звільнитися від суспільно-побутових пут. Вона не проповідувалася ним у панегіриках на врочистих зібраннях партійно-державного активу, хтось там інколи декламував начебто і його голосом. Вона відчувалася так, як умів запорізький характерник охопити довкіл, помисли ворога за тисячі верств. Зрештою, його гори завше були «тільки на горизонті». Та в'язав слова він морським вузлом.

Стрімкий 46-літній плай творчого життя пройдено. Від першого «Сонця в росі» (1961) через відзначені збірки, зокрема, перекладену російською «Над моєю непогодой» (1989), аж до вже, на жаль, неприжиттєвого багатотомника. Але з гірської вершини, піднебесся прожитих років поет і далі пильно вдивляється у завтрашнє. Наче перекладену ним «Чорну людину» Сергія Єсеніна, його до останку робили красивим «волосся осіннє, а очі весняні».

Чи грядуща епоха Скунцева? Спитай себе. Почуєш чесне: «Так!». І минула, і сучасна, і наступна. Доки світ стоятиме, пристрасна громадянська ліра буде людству точкою опори. Зміняться смаки, вибагливість. Та в полемічних дуелях, у письменницьких робітнях усупереч власній вигоді гартуватимуть суспільству фрази не для оманливих забаганок, а нагальних потреб.

Безперечне те, що Петро Скунець належить до тісного кола талановитих речників політичних амбіцій української нації, але з виразним нахилом до ширшої екзистенціальності: «Я один, Україно. А це більше, як на томп, – один». У такому жив часі. Таке коріння – п'ятдесятимільйонний народ, вольовий та безвольний, розвіяний світовими вітрами і по обидва боки Дніпра вкупі суціль.

3 грудня 1992 року, травень 2007 року

Покрайні записи на віршах Петра Мідянки

Образно кажучи, нині Петро Мідянка (народився 1959 року, село Широкий Луг Тячівського району) повноправно посів трон сучасної поезії Закарпаття, осиротілий після відходу Петра Скунця. Його шлях у живі класики проліг через Львів, Київ, близьке західне зарубіжжя. Весь вік живучи в рідному селі на Тячівщині, він зміг вирватися з глибинки на панукраїнські обшири духовно розкріпаченим творцем утаємничених шедеврів. Їх значимість осягне людина, освічена не на підставі записів у дипломі над модною в юриспруденції мокрою печаткою.

Пам'ятається, років дванадцять тому мені довелося рецензувати найсвіжішу книжку П. Мідянки, другу за ліком¹. Автор відгукнувся листом. Із часом усе призабулося. Я відійшов від літературної критики. Натомість не пригадую, чи з моїх ровесників і молодших до неї хтось опісля підійшов серйозно. Та зарано впадати в мемуарну настроєвість. Як відомо, істина десь посередині двох екстремальних суджень. Свою точку зору я не змінив. Навряд чи корегував і редагував би себе зараз і мій візаві. Неупереджений арбітр – читач, який має право знати більше про будь що в усій багатоманітності, багатогранності, багатовимірності.

I. Відгук. 23 грудня 1995 року

Як неодноразово стверджувала критика, своєрідність поетичного світу Петра Мідянки полягає в культурологічній націленості, у скрупольозному проникненні в багатючі пласти духовної спадщини рідного краю. Його творчість тісно пов'язана із карпатською часткою українського етносу, включно з місцями компактного проживання в Словаччині та Румунії, з діаспорними острівками в Угорщині, Сербії, США.

Інтелектуальні потуги поета спрямовані в сьогодення через призму соціально-побутової та церковно-релігійної архаїки, що подеколи переривається або обрамлюється космічними візіями. Хоча в прадавньому він спрагло черпає живильну наснагу, проте раз по раз Ікаром проривається крізь часово-просторову умовність, занурюючись в універсум. Це засвідчує увесь доробок П. Мідянки – збірки «Поріг» (1987), «Фараметлики» (1994) і наступні. Читаючи їх, стикаємося з образною системою, ускладненою вузьким діалектно-мовним та історико-етнологічним колоритом.

Петро Мідянка декларативно належав до елітарної групи Бу-Ба-Бу (Бурлеск-Балаган-Буфонада)², котра в кінці 1980-х років взялася авангард-

¹ Покрайні записи на Мідянкових роздумах про «фараметлики зістарених одінь» Рец.: Мідянка П. Фараметлики: Поезії / Передм. І. Ребрика. – Ужгород: Гражда, 1994. – 64 с. // Новини Закарпаття. – 1995. – 23 грудня. – С. 12.

² Сам П. Мідянка заперечував ідейну належність, але підкреслював формальну близькість до Бу-Ба-Бу.

ною шліфовкою слова і рекламно-продюсерськими вивертами осучаснити, даруйте за тавтологію, сучасну українську поезію. Втім, насправді стрижень його лірики суголосний та співмірний з історіософськими роздумами і вітчизняних класиків (Євген Маланюк, Олег Ольжич, Ліна Костенко), і співтоваришів по обласній організації Спілки письменників (Іван Козак, Василь Кухта).

У «Фараметликах» відзначена вузькоколеритність нерідко абсолютизована до такого ступеня, що й для підготовленого читача не похибив би чималого обсягу словничок із роз'ясненнями. Суть не в окремих словах чи самовдоволеному «як ні – то ні», а в адекватному й цілісному розумінні надто локалізованого матеріалу.

Квінтесенція авторського задуму відображена, очевидно, у назві збірки. «Фараметлики» – поняття з традиційного ужиткового мистецтва. Це – означення стилю оформлення, головне – вишивкою, народного одягу. Поет преглибоко пірнає у «фараметлики зістарених одінь» (вірш «Сколodzдрики, стрінкашка апрільова...»). Як і у Василя Герасим'юка, в нього викликає ностальгічний опір процес руйнації суворого гірського ритму, коли «всі сповзуть, як селі, на долину» («Підступає хаща до обійстя...»).

Придивляючись до рідних краєвидів очима стороннього мандрівника, Петро Мідянка привносить часто важливий філософський зміст у мовлене: «Унгуряска в нас, як Фудзіяма, // Всі сніги із неї відперем» («Ми ще непомильні у молінні...»). Або ж: «Є ще Луг Великий в Україні // І луги в ущелинах Карпат» («Луг-на-Тисі. Ром на помаранчах...»).

Повторимось, в архаїці – виток поетового світосприйняття. Звертаючись до малозначущого, але голосистого клекоту початку 1990-х років навколо «смішних жадань папірних автономій» («О котрий з них – карпатський соловій?...»), автор попередньо прилаштував поезію «На мотив старого часопису «Подкарпатські гласи» з не раз пізніше цитованою строфою:

*Та доки, доки цей перевертос?
Перепишуть на серба чи на грека...
На моім гробі виросте смерека
З чудовим надписом – Петрос Карпаторос.*

До речі, «цей перевертос» є вельми характерним ліричним прийомом футуристичного псевдоавтобіографізму для підсилення художньо-образного вислову суспільного протесту. В останні десятиліття він став поширеним серед і традиціоналістів, й авангардистів: «Назвуся П'єр, обзаведусь дівчатами, // дівчатами, в тринадцять літ початими» (Петро Скунець), «Попереджаю – я не колода, // Попереджаю – я крокодил» (Юрко Позаяк), «Я – літаюча голова» (Віктор Неборак) і так далі.

Можна довше і вимогливіше придивлятися до Мідянчиних «Фараметликів». Але враження «з першого погляду» не зраджують до останньої сторінки. Піднято місткий пласт закарпатської минувшини. Як і чи доцільним чином – найправдивіше скаже час. Проте піднято.

II. Лист із року Божого 1996, місяця січня, дня 15-го

Високошановний пане Романе!

Прочитав я Ваш відгук на мої «Фараметлики» в газеті «Новини Закарпаття» 23.12.1995 р. Дякую, що Ви наважилися сказати дещо про книжку і в тій начебто офіційній газетці. Пан Басараб просив Вас це зробити чи то була власна ініціатива?

Наперед Вам скажу, що я не є задоволений з цієї статті. Не знаю чи її покраяли газетярськими ножицями, чи Ви так круто написали. Про «Фараметлики» було вже на той час достатньо друковано – від «Сучасности» до «Закарпатської правди». Можна було зробити в дискусійному ракурсі. І «Поріг», і «Фараметлики» – це не весь мій, пане, доробок. Я ще маю збірку «Осередок», видану в Києву того ж року, що й «Фараметлики» в Ужгороді.

Шановний пане авторе, я не належу до групи «Бу-Ба-Бу», це можна бачити з преси, з бубабістами я просто добрий приятель. Те, що Ірванець мені надписав на своїй збірці «Тінь великого класика» та інші вірші – «четвертому з Бу-Ба-Бу», потрапило в передмову до «Фараметликів» як Пилат у «Вірую...».

Не згоден я з Вами щодо примітивного тлумачення метафори про смереку з назвою Петрос Карпаторос та з анальогіями до неї Неборака, Позаяка і Скунця. Не буду Вам тлумачити своє бачення, бо наразі це вже зайве.

Однак мені приємно, що Ви вмієте почасти читати текст і бодай приблизно вловити семантику слова «Фараметлики». Не знаю чи знайомі Ви зі статтю Є. Барана «Петро Мідянка і Петрос Карпаторос» («Літературний Львів», січень 1995 р.). «Не знімає оцього міфічного набризку й вже названа збірка «Фараметлики». Чудернацька назва. Дивна назва. Геніальна назва. Хто з поетів зважився б свою збірку назвати фаховим терміном...» і т. д.

Ви вимагаєте від автора якогось словничка, а автор обійшовся «по comment». Подібних пояснень я не робив і не буду робити, хай вчаться живої української мови, бо вже аж надто набрид зрусифікований середньонаддніпряньський штандарт. Як бачите, не подавав я пояснень і в «Сучасности» ч. 9, 1995 р.

Б. Бойчук і зараз відмовляє мені на публікацію в «Світо-виді», вважаючи мене за регіонального поета. Я тим надто не переймаюся, бо надрукуватися в «Світо-виді» менш престижніше, ніж виступити по Радіо-Київ з відхиленими паном Бойчуком віршами.

Ви пишете, що русинство «малозначуще»¹. Це далеко не так. Русиністика існує як наука і в США, і в Угорщині, і в Словаччині, видається чимало різних книжок і журналів. Вам то не надсилають, та не маєте уяви.

Ваша думка така, що піднято пласт закарпатської минувшини. Хіба тільки минувшини? Дивно...

¹ Насправді у моєму відгуці про це не йшлося. Обізнаний з русинством у ті роки я був занадто ґрунтовно, працюючи в НДІ карпатознавства під керівництвом проф. І. Попа і доц. М. Макари, а проф. П. Р. Магочі мені тоді подарував не одну книжку зі своїм автографом.

Ви ставити спершу мене в залежність від Є. Маланюка (знаєте закарпатські та й мадярські маланюківські мотиви) і О. Ольжича, а відтак ведете до В. Кухти й І. Козака. Цікаво, як би це доказали текстуально, пане Офіцинський?

Як читач, я, звичайно, люблю й Маланюка, і Ольжича, маю їх книжки, але в загальному герметичну поезію «вісімдесятників» чомусь воліли «капчати» до італійських герметиків, ніж до Маланюка й Ольжича. Хоч ці два наші велетні – то естетська чоловіча поезія, саме чоловіча.

Більше я не заглиблююся до Вашої статті, хоч поокремі нюанси залишилися за бортом. Ну, приміром, сказав Ребрик «Мідянкових», то й Ви за ним як какаду, моє прізвище Мідянка, то відповідно твориться й прикметник. Хоч на це не треба особливо зважати.

Я бажаю Вам у цьому році читати справді добру поезію, слухати її в музичному аранжмані й писати вдумливі статті не лиш для «Новин Закарпаття», але й для багатьох літературних видань України, які з охотою публікують добрі речі.

З приязню та найкращими побажаннями

Петро Мідянка.

Широкий Луг, 15.01.1996 р[оку] Б[ожого].

P. S. Опісля появи цієї статті в науково-мистецькому журналі «Екзиль» (2007, Ч. 6) Петро Мідянка 10 серпня 2007 р. о 20.42 відгукнувся SMS-повідомленням зі свого сотового телефону 80973409060.

Вже вийшли з моди довгі листи, писані власноруч. Тому його відгук виявився по-модерному лапідарним, але з подвійним дном: «Дякую за добре слово в Екзилі. Напишіть щось подібне й про книжки пана Данильця. Буде мати для захисту козир. П. Мідянка». Вельми шкода, коли живий класик опускає себе до рівня початківця з царини церковного краєзнавства.

Втім, наполегливість класика не була винагороджена. Тому він у надвечір'ї 4 січня 2008 р. (о 17.53) у наступній SMS поєднав непоєднуване: «З Новим роком і святами зимового сонцестояння. Як там мій протезе? П. Мідянка». Від великого до смішного... Не хочу закінчувати, бо не я почав.

23 грудня 1995 року, червень 2007 року, 4 січня 2008 року

Закарпатська оаза сучасної української поезії

80-90-ті роки ХХ століття – щедрі на новаторські постаті в українській поезії. Значною мірою до цього спричинилися попередники – шістдесятники, що своє бунтарство в слові перетворили на суспільно значиме явище. Це Василь Симоненко, Ліна Костенко, Василь Стус, Ігор Калинець, Борис Олійник, Дмитро Павличко, Іван Драч, Микола Вінграновський...

На очах вирросло нове покоління, котре сформулювало вищі вимоги до естетики словесно-образних та ідейно-тематичних конструкцій. Наприкінці вісімдесятих мури заідеологізованого традиціоналізму взялися розбити нечислені прибічники українського авангарду. Вони задекларували свої принципи й об'єдналися у декілька невеликих груп. Найпримітніші з них – БУ-БА-БУ, Луго-сад, «Пропала грамота».

Якщо торкатись українського контексту сучасної лірики в цілому, то його проблеми і набутки повноцінно можуть представити майстри поетичного слова найзахіднішого краю України – Закарпаття. Причому Петро Скунець і Петро Мідянка – імена значущі нарівні з провідними письменниками українських літературних столиць Києва і Львова. Перший Петро (Скунець) – з хвилі шістдесятництва, а другий (Мідянка) – близький до БУ-БА-БУ.

Закарпатський поет Василь Густі (народився 1951 року) належить до традиційного напрямку сучасної лірики. Його творчість – дзеркальне відображення ідейних настанов, виголошених радикальною реалістичною критикою: писати зрозуміло, писати для загалу. У підсумку це гасло націлювало на давно пройдені класикою віхи, відволікаючи від бунтарства і новацій.

Проте в багатьох випадках В. Густі вдалося вивищитися над соцреалістичними приписами самотутньою естетикою. Для поета характерні динамічні сюжети, його повнокровне життя – у русі, у вічних перевтіленнях. Мотив дороги інтерпретується ним у збірці «Перон» (1977) несподівано:

*Пісня ударить нам вітром зустрічним в лице.
Тільки, як пісня, ми вдалині не розстаньмо.*

Простір вимірюється «крил білосніжним розмахом» (збірка «Обличчя», 1985). Невтримна хода людського часу – в гармонії з годинником природи. На тлі осіннього пейзажу викарбовується сакраментальність мовленої фрази (збірка «Жадання дороги», 1982):

*Вже об вікно моєї хати
Ударивсь перший жовтий лист.
Уже глибинність слова «мати»
Далеко глибша, ніж колись.*

У збірках Василя Густі 1991 року – «Простеліть мені, мамо, рушник» і «Калина в інеї» – доволі місця присвячено пошукам синтезу між рухливим, невсипущим й, образно висловлюючись, «повільним плином річки у долині». Лірик розв'язує одвічну дилему людини з гарячим серцем і холодним розумом. Він пильно придивляється до доквілля, шукаючи високої сутності та духовності. Як наслідок, виводить нетипову для себе тему самотності, відмовляються від класичного віршування і переходить на верлібр:

*Я уявляю людину,
Якій потрібні щирість моя і ніжність,
Досвід мій і дорога,
По якій додому іду
Під парасолею своєї самотності.*

«Дрібка солі» (1989), «Верхи сліпучі» (1992), «Гуцульські душі» (1994) – три збірки Василя Кухти, який народився 1956 року. Їх ріднить не тільки символ дороги, швидкоплинної як людське життя, але й негасима пристрасть до гуцульської тематики. Якщо у «Дрібці солі» поряд із гірськими краєвидами домінує історико-культурний ландшафт Львова, міста студентських років поета, то у «Верхах сліпучих» і «Гуцульських душах» чітко прослідковується релігійна і народномістична канва. У цьому плані збірки В. Кухти близькі до прикарпатського колориту Василя Герасим'юка (книжка лірики «Космацький узір», 1990), чільного представника сучасної української поезії.

Варто пильніше придивитися до проникливих блискіток Василя Кухти. У поезії «Нічний диптих» знайдемо досить вишукану думку:

*Під байдужим сполохом світил,
Самотою сповнений до краю,
Хтось бреде крізь хащу – чи сліпий?
Більма, наче скельця протирає.*

Завдяки незвичному римуванню «світил – сліпий», «краю – протирає», тобто іменника з прикметником і дієслова з іменником, алітерації на «о» у перших двох рядках, поет уміло досягає лагідної ритміки і виразно фокусує ідею.

У багатьох віршах В. Кухти, почасти із сюрреалістичним підтекстом, вловлюється намагання вийти з буднів із цементованим руслом, бажання здолати інерцію життєвської течії. У чому метафорична сутність отих дрібок солі, сліпучих верхів, гуцульських душ? Одночасно це пройдене («верхи – черешень одквітлих згарки») і грядуще («путь – терниста нескінченість»). Це устремління вперед, де «долоні... зорані часом, мов плугом», де «наміє сльоза золотих дрібок часу».

Ось такою бачиться нині закарпатська оаза сучасної української поезії. Бачиться вона привабливою, плідною, життєдайною.

1995 рік

Сильветка Людмили Кудрявської

Величина поета не вимірюється національним і соціальним походженням, кількістю написаних строф. А тільки – енергетичним потенціалом думок і стремлінь, тембром голосу, одухотвореністю.

У літературному процесі Закарпаття 1960-1980-х років Людмила Кудрявська займає осібне місце. Вона – одна з небагатьох російськомовних поетес краю. Доклала чимало перекладацьких зусиль для популяризації творів закарпатських письменників Ю. Боршоша-Кум'ятського (Поздняк краса. – Москва: Советский писатель, 1984), Ю. Гойди, В. Вовчка, В. Ладижця та інших серед росіян. Як авторка оригінальних віршів, статей літературно-мистецького характеру, нарисів, рецензій та інтерв'ю, була добре відома читацькому загалу всесоюзних тоді журналів «Работница» і «Крестьянка», «Москва» і «Молодая гвардия», «Смена» і «Радуга», «В мире книг».

Народилась ювілярка 12 вересня 1943 року в сім'ї військового неподалік міста Краснодар. Одразу після війни батьків направили на закарпатські терени – Хуст, Мукачево. Закінчивши філологічний факультет Ужгородського державного університету (1965), сім років працювала у редакції газети «Закарпатська правда», згодом літературним і музичним редактором у Закарпатському комітеті по радіо і телебаченню. Два роки забрали Вищі літературні курси при Літературному інституті імені О. Горького. Потім – відділ критики і бібліографії журналу Держкомвидав СРСР «В мире книг» – 1977 – 1982 роки. Повернувшись із Москви додому в Ужгород, продовжила займатись журналістикою (нині – у газеті «Вісті Ужгородщини»). У вірші «Домой, домой!..» Л. Кудрявська так мотивувала повернення:

*Но в гуще провинциализма,
В так называемой глуши,
Быть может, меньше внешней жизни,
Но больше сердца и души.*

Літературний талант іменниці примітний у двох нерозривних іпостасях, до яких однаково прихильна критика. Здебільше посередництвом видавництва «Карпати» вона оприлюднила ліричні збірки «Баллада о ромашке» (1964), «Пробуждение» (1967), «Лучи сквозь ладони» (1972), «Сто тысяч встреч» (1976), «Летела птица» (1981), «Забытое слово» (Москва: Советский писатель, 1984), «Улица в аэропорт» (1986). П'ять книжок для дітей побачили світ переважно у київському видавництві «Веселка» – «Сосенка» (1975), «Начинай считать слонов» (Москва: Малыш, 1979), «Кто молчит за окном» (1983), «Замечательный гномик» (1986), «У меня везде друзья» (1988), не числячи перекладну – «Цветет багульник» (Москва: Детская литература, 1984) українського прозаїка І. Січовика.

Техніка віршування Людмили Кудрявської своєрідна, музична. Рими, як правило, засновані на звукових асоціаціях: медленно – медное, зеленеет – тоннелей, поясом – полосы, не деться – детство і так далі. У короткому екскурсі в поетику ювілярки передусім хотілось би підкреслити її колоритні ніжножіночі ідеалізації навколишньої дійсності. Наприклад, звичайний міст їй уявляється журавлем, що перед польотом розпростер бетонні крила, а берези – човнами, які пропливають лісом. Сучасне вдивляється у давнину, шукаючи свої майбутні помилки («Корни»). Або: погідні століття заглядають на сьогоднішня кризь готику сосон («Старинный парк»).

Л. Кудрявській притаманне тяжіння до філософських узагальнень, особливо в книгах «Забывтое слово» та «Улица в аэропорт». Поетеса занурюється у роздуми над сенсом людського існування, над чорно-білою одежиною життя. Воно для неї в одних випадках подібне до заростей ожини чи дощу, котрий «прольется и уйдет». В інші хвилини життя здається лісом безгомінним або терплячим чеканням дива. У цілому її лірика – троедина. Громадянські мотиви мимовільно переплітаються з пейзажними замальовками, інтимними строфами.

На тлі численних нотаток про подорожі Середньою Азією, Близьким Сходом, Балканами, півднем України вельми примітні рядки про вітчизну, про Карпати. Тут промайнули найкращі літа поетеси («Ты, как память моя, речка юности Латорица»). Ось уривок із програмного вірша збірки для дітей «У меня везде друзья», до речі, прекрасно проілюстрованої Олександром Кошелем:

*Наклоняется над хатой
Рыжеватая гора.
Начинаются Карпаты
Прямо с нашего двора.*

Тема самотності є провідною в інтимній ліриці Кудрявської. Озброївшись гаслом «Душе нужна душа», вона прагне віднайти отой магічний «полюс тепла». Та він мінливий, непостійний: «Ты был – // На расстоянии руки, // Теперь – // На расстоянии разлуки...». Її ліричні героїні – цілеспрямовані, оптимістичні, з великою вірою в утопічний «день нескончаемого солнца».

Загалом у поетичному доробку ювілярки домінують осінні акорди. Вони – наскрізні у жанровій та тематичній строкатості. Дебютуючи «Балладой о ромашке», Кудрявська правдиво змалювала «втомлену осінь» військової пори («Кукла»). Для неї всі успіхи приходять у жовтні, коли «леса лысеют на горе» та «синют от дождей березы» (збірка «Сто тысяч встреч»). А листя – ніби кров «на поле битвы осени и леса», вересень – вогнище, на яке зійти не страшно (збірка «Забывтое слово»).

Не випадкова ця любов до всього осіннього. Це за присудом долі. Адже Людмила Кудрявська з'явилася на світ саме восени – 12 вересня. У книзі «Улица в аэропорт» вона признається:

*Я – сентябрьская птица в сентябрьском лесу.
Я в осенние верю приметы.
И в натруженном горле спокойно несу
Свою песню прощания с летом.*

Отже, у цьому художньому образі поетеса якнайповніше реалізує, можливо, своє найголовніше життєве кредо. Самотність – пора підсумків і начерк майбутніх устремлінь. Природа може бути похмурою, заплаканою, проте людська душа – ніколи. Належить спрямовувати завше чуття (навіть у пустині суцільних негараздів) на пошуки цілющих оазисів відради.

Така у творах, така у житті.

14 серпня 1993 року

Іван Ребрик: перші 50

Сонце за вікном

Письменник і видавець Іван Ребрик з Ужгорода є успішною людиною з твердою громадянською позицією. Понад усе – трудоголіком. Його приватне видавництво «Гражда» ось уже вісімнадцятий рік невтомно служить українській нації своїми ідейно глибокими літературно-мистецькими проектами, книжковими серіями, імпрезами. У тій благодатній круговерті задіяна і сім'я – дружина Наталка, син Андрій, донька Олеся. Кожен із них теж має філологічну освіту, володіє художнім словом.

За характером і станом душі 50-літній Іван Ребрик якнайкраще асоціюється з хрестоматійним образом шістдесятника. Зрештою, він народився 5 січня 1961 року в закарпатському селі Боржавське і належить до амбітного покоління інтелігенції, котре не лише формально зросло у 1960-х, а й гартувалося в атмосфері вільнодумства, нонконформізму.

Отримавши диплом Ужгородського університету, Іван Ребрик трудився вчителем, пройшов шлях від коректора до директора всеукраїнського державного видавництва «Карпати». Його домівка і службові кабінети не одне десятиліття є осередком духовно споріднених душ, знакових постатей літературного процесу сучасної України. Деякі з них, на жаль, уже відійшли за межу – Іван Чендей, Петро Скунець, Олекса Мишанич. У значно молодшій, нині суцільній та всюдисуцільній плеяді – Олександр Ірванець, Петро Мідянка, Микола Рябчук, Василь Габор, Сергій Степа... – всі ужгородські стежки будь-коли неодмінно приведуть до «Гражди» чи квартири Ребриків.

Втім, насамперед Іван Ребрик – поет, прозаїк, літературознавець. У його доробку медитативна лірична збірка «Дні» (1991), експериментальна психологічна повість «Злам» (1999), поважні студії з історії красного письменства Закарпаття. Шкода, що, занурившись у видавничу стихію, редагуючи і друкуючи інших, він легковажить власними творами, відкладає їх на потім, у шухляду.

Йдеться не стільки про брак часу на творче усамітнення, скільки про високу планку вимогливості до себе і літературного довкілля. Не раз і не один епатажно-настирливий графоман упрів од його цілком доречної поради: «Не пиши, якщо можеш».

І. Ребрик належить до тісного кола письменників-мислителів. Так, посилого героя «Зламу» зарамовано в мозаїчні уривки, в яких вгадується розв'язка Карпатської України навесні 1939 року. Радше той безіменний персонаж є заручником трагічних споминів, перебуває в їхній клітці-казематі, а не просто «до темної ночі прикутий». Це промовисто підкреслює обрамлення. Починається «Злам» коротким реченням: «Суцільна темінь». Завершується метонімічно: «Таке, як би зразу за вікнами поставлено було сонце...».

Справді людину, навіть надломлену чи зламану, завше где сонце за вікном. Саме сонце – життєдайні промінці світла і просвітління. Та врешті вона сама є сонцем. Принаймні, може ним стати.

2011 рік

Аура «Гражди»

Ближче я зацікавився з видавництвом «Гражда», відколи воно взяло в оренду для свого осідку комунальне приміщення на початку старовинної вулиці Августина Волошина, в самому серці Ужгорода. Роками там розміщувалися і власне редакція, і невеличкі виробничі цехи з потрібним поліграфічним обладнанням.

Задовго до Помаранчевої революції «Гражда» на чолі з Іваном Ребриком перетворилася на сильний магніт для небоязких інтелектуалів, налаштованих критично чи й опозиційно до правлячої верхівки. Не в останню чергу через вигідне розташування – на крайчику міського велелюддя.

Не можу втриматись, аби не підкреслити, що у «Гражді» побачила світ низка і моїх, гадаю, цікавих творінь, художніх і наукових. З приємністю пригадується і час, і шлях, яким вони прийшли до читача. Надто – особні видання 2001-2007 років, авторські та упорядковані: «Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941-1944)», «Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина», «Потушняк Ф. Я і безконечність. Нариси історії філософії Закарпаття», «Історична школа Володимира Задорожного», «Ідеологія повстань», «Політичний розвиток незалежної України (1991-2004)», «Бірчак В. Карпатська Україна». І зараз на редакційно-видавничій кухні «доварюються» відразу дві мої книжки «Тяжко жити Касандрою» та «Новоселиця у минулому і сьогодні».

Гучна «розкрутка» видавництва, його авторів і видань у медіа та «живій» аудиторії відбулася теж задовго до вимушеного переселення влітку 2007-го. Знайшлися дуже скромні площі посеред не менш історичної вулиці Капітульна – на півдорозі від кафедрального собору до замку і скансену, облюбованих туристами зусібіч.

Ясна річ, «Гражда» – не лише показники, заробітки і робочі місця в економічному сенсі. Це – найперше світлі й цілеспрямовані постаті – нині сущі й ті, хто відійшов у вічність: єпископ Іван Маргітич, поет Петро Скунець, незамінна Дьонді Коляджин...

Чим є сьогодні «Гражда»?

Не винятково тими трьома з гаком тисячами найменувань надрукованого, сміливими видавничими серіями чи літературно-мистецьким журналом «Екзиль». Ідеться про непохитний форпост, непоборну засічну лінію патріотів України, котрі тихою сапою роблять вагому справу високого ґатунку.

Ця концептуальна сутність наперед, первісно закладена в саму назву видавництва. Адже українці-гуцули граждою називають зручний для мирного життя й оборони комплекс житлових і господарських будівель, що утворюють замкнутий, здебільшого прямокутний, дворик. Зазвичай, гражди розмашисто, на віддалі одна від одної обсідали гірські схили. Їх населяли патріархальні сім'ї з трьох-чотирьох поколінь – своєрідні мікророспусільства і мікродержави, з котрих виросла сучасна українська нація.

І «Гражда» протягом усіх своїх років на правду залишається духовною фортецею національних надбань і прагнень.

2008 рік

Закарпатська книга у 1991-1993 роках

Останні три роки на українських теренах були вельми примітними. На них припало входження в нові суспільні відносини (політичні, економічні, соціокультурні), прагнення перейти від тоталітарних (монопольних, централістських) моделей до демократичного багатоманіття. А головне відбулося зречення держави-асимілятора, запанувало стремління до рухливого повноцінного життя нації.

Інтелектуальна мобільність і здатність до творення – ознаки сучасної доби і на українському просторі Карпат. Це велемовно засвідчить перегляд вузької ділянки і підприємництва (книговидавництва), і культури (література) на Закарпатті. Як зрештою і з'ява по довгім часі крайових літературно-мистецьких журналів сучасного рівня «Карпатський край» та «Тиса».

Популярність і непересічність будь-якої книги залежить од багатьох складників. Насамперед – від змісту (себто від автора), привабливого оформлення (художника і технічного редактора), поліграфічного виконання (видавництва), а у підсумку – від величини коштів (видавця чи спонсора), укладених у видання.

В означені роки безпосередньо на Закарпатті побачило світ чимало книжкової продукції (фотомеханічним, офсетним, високим друком) із різних напрямків (наука, техніка, бізнес, сфера послуг, кулінарія, мистецтво, освіта, релігія, музика, література) і різних типів (навчальні посібники, монографії, атласи, методичні поради, політичні брошури, популярні нариси, буклети, збірники тез, календарі, каталоги, довідники, художні твори).

З огляду доцільності перегляд вказаного масиву звузимо лише до книжок художньої вартості – з фольклору, лірики, прози, драматургії, перекладу, критики. Поза увагою залишились так звані «газетні збірки» – вкладки і додатки до «Карпатського краю», «Новин Закарпаття», «Молоді Закарпаття», що, без сумніву, заслуговують на окремий сюжет.

Літератори

Вік Христа, очевидно, оптимальний для справжнього дебюту. Проте, як і в кожному універсальному законі, трапляються винятки. Серед нових імен закарпатського літературного процесу бачимо початківців розмаїтого віку. У жанрі поезії – 18-літня Марина Михтонюк (Гірське джерельце / Передмова Василя Попа. – Ужгород: Карпати, 1992. – 31 с.), 24-річний Роман Офіцинський (Нашестя ангелів / Післяслово Василя Басараба. – Ужгород: Патент, 1993. – 82 с.), 31-літній Іван Ребрик (Дні. – Київ: Молодь, 1991. – 40 с.), 33-річна Валентина Зінченко (Параска) (Калина дитинства. – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1993. – 65 с.), 37-літ-

ній Павло Чучка-молодший (Вичурки по-баранинськи. – Ужгород: Патент, 1992. – 122 с.), 44-річний Василь Химишинець (Розвидень. – Ужгород: Карпати, 1992. – 111 с.), 56-літній Іван Козак (Покута: Роман у віршах / Передмова Петра Часто. – Ужгород: Карпати, 1992. – 155 с.).

Збіркою оповідань «Там, где нет женщин» (Ужгород: Патент, 1993. – 90 с.) заявив про себе 29-річний Михайло Рошко, афоризмами «Зуб мудрості» (Ужгород: Новини Закарпаття, 1993. – 32 с.) – Василь Івашкович (1943 – 1993). Із романом-детективом дебютував поет Іван Петровцій у співавторстві з дружиною Валентиною Петровцій (Manumissio, або Хроніка урмезейовських убивств. – Київ: Міжнародна асоціація детективного і політичного роману, 1991. – 100 с.), з драматичною легендою 60-річний Юрій Чорі (Таємниця Ужгородського замку / Передмова Івана Коцура. – Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1993. – 86 с.), з фейлетонами – 46-літній Василь Черепаня (30 срібняків. – Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1993. – 32 с.). Із нарисами виступили поет Василь Кухта (Не вмирай, Гуцульщино!.. – Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1993. – 32 с.) і прозаїк Петро Ходанич (Портрет орендатора. – Ужгород: Карпати, 1992. – 127 с.).

Оновлення торкнулось і фольклористики. Віковий діапазон дебютів – од 20 до 66-ти років. Наймолодша, Марина Хланта, 1993 року оприлюднила в ужгородському видавництві «Патент» разом із батьком Іваном Хлантою дві книжки українських народних казок (чарівних і соціально-побутових) – «Розумниця» (251 с.) і «Мамине серце» (280 с.). Марія Пунько подала народні казки закарпатських угорців із репертуару оповідачів села Берегуйфалу Берегівського району – «A hétország király» (Ужгород: Карпати, 1993. – 123 с.). Балаж Керестень упорядкував угорські перекази і легенди Закарпаття – «Rákóczi virágai» (Ужгород – Будапешт, 1992. – 134 с.). Навчальний посібник із календарної обрядовості «Звичаї рідного села» (Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1993. – 239 с.) видав Юрій Чорі, а Петро Куртанич – народні пісні Великоберезнянського району (Плаче дівча за шугаєм... – Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1993. – 32 с.).

Яскраво світилися вікна у робітнях відомих майстрів слова. По довгих роках мовчання повернувся до читачів автор неповторних психологічних етюдів, оповідань, повістей Юрій Станинець (Юра Чорний / Передмова Івана Ребрика. – Ужгород: Карпати, 1991. – 254 с.). У раніше вподобаних жанрах і властивим стилем продовжували працювати романісти Юрій Мейгеш (Фінал драми. – Київ: Радянський письменник, 1991. – 235 с.), Василь Гребя (Спаленої землі не буде. – Київ: Радянський письменник, 1991. – 335 с.) і Ласло Балла (A nagy setmi. – Будапешт: Гаттер, 1993. – 336 с.). Романом «Страшний суд» (Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1991. – 364 с.) і добіркою «рядків для роздумів і настрою» (Що посієш... – Ужгород: Добровільне товариство любителів книги України, 1991. – 56 с.) завершив творчий путь Іван Долгош (1930-1991).

Поповнив детективну скарбничку повістяр Василь Кохан у 1992 році двома книжками під видавничим знаком згаданого Товариства любителів книги – «З місця злочину втік» (96 с.), «Данатова таємниця» (192 с.). Там само того ж року вийшли сатиричні книжки Фелікса Кривіна «Завтрашні сказки» (110 с.), «Я угнал машину времени» (378 с.). Жанр сатири збагатився виданням Дмитра Кешелі «Державна копоня» (Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1993. – 64 с.). Андрій Дурунда виніс на розсуд загалу соціально-психологічну повість «Невидимі пута» (Ужгород: Закарпатське обласне управління по пресі, 1992. – 285 с.).

Удатним виявився час для представників ліричного цеху. З усіх боків можна вважати підсумковими збірки «Спитай себе» (Ужгород: Карпати, 1992. – 207 с.) Петра Скунця, «Калина в інеї» (Ужгород: Закарпатське обласне управління по пресі, 1991. – 80 с.) і «Простелить мені, мамо, рушник» (Ужгород: Карпати, 1991. – 69 с.) Василя Густі, «Не сміємо не бути» (Ужгород: Карпати, 1991. – 126 с.) Миколи Матоли (1953-1993).

З'явилися ліричні збірки «Серед білої тиші» (Ужгород: Карпати, 1991. – 119 с.) та «На пагорбі літа» (Ужгород: Карпати, 1993. – 126 с.) Карла Копинця, «Верхи сліпучі» (Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1991. – 72 с.) Василя Кухти, «Ріка року» (Ужгород: Галерея, 1993. – 266 с.) і «Діалекторій» (Ужгород: Патент, 1993. – 144 с.) Івана Петровця, «Заповідний ліс» (Ужгород: Бокор, 1993. – 112 с.) Надії Панчук і, звичайно, «Ikebana» (Ужгород: Галерея, 1993. – 123 с.) Ласло Балли.

Для дитячої аудиторії призначені збірка поезій «На високій полонині» (Ужгород: Закарпатське обласне управління по пресі, 1993. – 136 с.) Степана Жупанина (з передмовою Михайла Шалати), співаник «Закарпатські візерунки» із вступним словом Золтана Жофчака (Ужгород: Патент, 1993. – 122 с.), книжка «Сто загадок для дітей» (Ужгород: Патент, 1993. – 40 с.) Степана Жупанина.

З ужином гумору і сатири прозвітувалися у 1991 році посередництвом ужгородського видавництва «Карпати» Михайло Вовк – «А ми сміялись і будемо сміятися» (194 с.) і Василь Кохан – «Гірке кохання» (98 с.), а стараннями Товариства любителів книги – Василь Вовчок – «Воно, куме, коли як» (68 с.).

У галузі художнього перекладу примітний «Угорський детектив» (повісті Й. Шольома, Л. Сабо, Л. Дюрко), що побачили світ в ужгородських «Карпатах» 1992 року (301 с.). Це результат праці Костянтина Бібікова (1930 – 1989).

Літературна критика в основному переймалася пропагуванням закарпатської класики. Дмитро Федака спільно з Юрієм Бачею й Оленою Рудловчак підготував перевидання «Творів» Олександра Духновича (Ужгород: Карпати, 1993. – 254 с.), Василь Поп – «Гомін Тиси» Олександра Маркуша (Київ: Дніпро, 1991. – 414 с.) і «Проект автономії» Марка Бараболі (Ужгород: Карпати, 1991. – 134 с.). «Проект автономії» Марка Бара-

болі (Ужгород: Добровільне товариство любителів книги України, 1991. – 87 с.) спопуляризував і Юрій Балега, а «Твори» Василя Гренджі-Донського (Ужгород: Карпати, 1991. – 605 с.) – Олекса Мишанич. Останній є також автором післяслова до факсимільного відтворення «Літературних стремлінь Підкарпатської Руси» 1937 року Володимира Бірчака (Ужгород: Карпати – Патент, 1993. – 192 с.).

"Зіллюся зі серцем народу» (Ужгород: Закарпатське обласне управління по пресі, 1992. – 145 с.) Марії Підгірянки – результат кропіткої праці Жанни Сухоліт і Степана Жупанина як співавтора передмови. В одній збірці «Яворова сопілка» (Ужгород: Карпати, 1991. – 332 с.) видрукувана творчість звісних народних поетів Олекси Улинця (1903-1978), Миколаї Божук (1907-1938), Івана Гурдзана (1907-1956), Михайла Панька (1917-1986), Івана Мельника (1920-1987), Марійки Тисянської (народилася 1911 року), Петра Пойди (1915), Василя Піпаша-Косівського (1922). Передмову до «Яворової сопілки» написав Петро Скунець.

Поетична антологія «Моя Карпатська Україно» (Ужгород: Бокор, 1992. – 210 с.), оприлюднена Іваном Ребриком, переносить у вир 1930-х років і знайомить із маловідомими гранями громадянської та патріотичної лірики Василя Гренджі-Донського та Юлія Боршоша-Кум'ятського, з незнаними досі для широких кіл Зореславом (Степаном Саболом), Ірлявським (Іваном Рошком), Колосом (Іваном Кошаном), Боевіром (Федором Могішем).

З книжок історико-літературного характеру, що заповнюють лакуни, найперше зазначимо популярний нарис «Від підкарпатських русинів до закарпатських українців» (Ужгород: Карпати, 1991. – 62 с.), статті та дослідження «Карпати нас не розлучать» (Ужгород: Срібна Земля, 1993. – 282 с.) Олекси Мишанича. Творчий портрет Василя Гренджі-Донського «Ми є лишень короткі епізоди...» (Ужгород: Срібна Земля, 1993. – 83 с.) належить перу його доньки – Зірки Гренджі-Донської. Вперше опубліковані мемуари «Ужгород 1923» (Перечин: Ріка, 1992. – 48 с.) літературознавця Франтішка Тіхого (1886 – 1968). Їх переклала з чеської Лариса Мольнар, а передмову написав Любомир Белей.

Не менш енергійно літературні критики опанували гостру політичну публіцистику. Прикладом цього є брошури «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у ХХ ст.» (Івано-Франківськ: Відродження, 1992. – 54 с.), «Політичне русинство і що за ним» (Ужгород: Гражда, 1993. – 47 с.) Олекси Мишанича, «Хто ми і чий ми діти?» (Київ: Обереги, 1991. – 27 с.) Юрія Балеги та Йосифа Сірки. Заслужовують на увагу нариси Василя Пагірі «Я світ уздрів під Бескидом» (Ужгород: Карпати, 1993. – 227 с.) і «Хуст над Тисою» (Ужгород: Бокор, 1992. – 426 с.) упорядника Івана Губалія.

Самовіддано трудився над біобібліографічними покажчиками Іван Хланта. Його «Семен Панько» (Ужгород: Закарпаття, 1991. – 102 с.), «Юрій Керекеш» (Ужгород: Карпати, 1992. – 70 с.), «Дмитро Вакаров» (Ужгород:

Патент, 1992. – 114 с.), «Петро Угляренко» (Ужгород: Патент, 1993. – 85 с.) розпочинаються вагомими літературними сильветками.

Серед фольклорних здобутків знову-таки значний інтерес викликають тематичні збірники казок Івана і Марини Хланти (згадані «Розумниця» і «Мамине серце»). «Казки Покуття» Оскара Кольберга (Ужгород: Карпати, 1991. – 327 с.) і «Трапила коса на камінь» (Ужгород: Патент, 1993. – 220 с.) упорядковані Іваном Хлантою. Він же оприлюднив народні пісні з голосу Степана Шутка з села Нанково Хустського району «Коли собі заспіваю» (Ужгород: Патент, 1993. – 183 с.), ноти склав музикознавець Іван Гайналій. І. Хланта став автором передмови до книжки «Співанки-балади Верховини» (Ужгород: Добровільне товариство любителів книги України, 1992. – 75 с.) у записах учителя історії з села Калини Тячівського району Юрія Бойчука (1921-1992).

Порадував поціновувачів усної народної творчості Юрій Туряниця. В ужгородських «Карпатах» 1993 року він випустив збірку казок «Майстер Іванко» (46 с.), сувенірні «Колядки Закарпаття» (192 с., ноти Степана Арпи), а разом з Іштваном Удварі та Степаном Арпою видав неопубліковані досі «Пісні наших предків» Антона Годинки (Ужгород: Інтермікс, 1993. – 167 с.). В унісон вийшли завдяки Дмитрові Федаці у факсимільному варіанті «Народні пісні підкарпатських русинів» (1944) Дезидерія Задора, Юрія Костя, Петра Милославського (Ужгород: Карпати – Патент, 1992. – 112 с.). Дійшли руки до другого видання збірки народних казок «Чарівне серце» (1964) Луки Дем'яна, наразі під назвою «Про двох братів та шістьох звірів» (Ужгород: Карпати, 1992. – 109 с.).

Художники

У 1991-1993 роках закарпатські художники мали клопоти не тільки з персональними виставками, поліпшенням матеріального становища внаслідок комерціалізації техніки, ідей, сюжетів. Чимало майстрів пензля присвятилося справі менш дохідній, проте відповідальнішій, трудомісткішій. Сукупно книги розходяться великими тиражами і в читачів, власне, з мистецького оформлення книжкової продукції складається враження про істинні можливості того чи іншого професіонала.

Ясна річ, сам по собі зміст (слово) викличе далеко не той відгук, коли не підсилений з чуттям дібраною барвою. Попередні роки виявилися вдалими для багатьох закарпатських фахівців із художнього розпису книги. Успішний дебют чи звіт уже зрілого письменника і фольклориста певною мірою залежав од самобутніх асоціацій та інтерпретацій художника.

Гротескну манеру Андрія Гойди («Завтрашние сказки», «Я угнал машину времени» Ф. Кривіна, «Гірке кохання» В. Кохана) не сплутати з камерністю Василя Скакандія («Фінал драми» Ю. Мейгеша), колажами Миколи Дем'яна («Портрет орендатора» П. Ходанича, «Карпати нас не розлучать» О. Мишанича, «З місця злочину втік» В. Кохана) й Олександра

Наурскова («Невидимі пута» А. Дурунди). Стилізації Яреми Оленя («Твори» В. Гренджі-Донського) органічно вписуються в історико-філософський контекст видання, а Василя Івановича Вовчка – у сатиричний («Проект автономії» М. Бараболі, «Воно, куме, коли як» В. Вовчка).

Якщо в літературі кількісно домінують чоловіки, то цього не скажеш про мистецтво. Впевнено себе почувають елегійна Одарка Долгош («Хуст над Тисою» І. Губаля, «Страшний суд» І. Долгоша, «Співанки-балади Верховини» Ю. Бойчука, «Верхи сліпучі» В. Кухти) і сентиментальна Тетяна Могилат («Колядки Закарпаття» Ю. Туряниці, «Гірське джерельце» М. Михтонюк). Гарно сприймається життєрадісний пафос осяйних барв Ольги Жганич («На високій полонині» С. Жупанина). Надреальний світ Еріки Слуцької («Покута» І. Козака) – зі світлих споминів і здогадів про минуле. Надія Пономаренко обрала скорботну і документальну стилістику – з фотоставками («Спитай себе» П. Скунця, «Твори» О. Духновича, «Проект автономії» М. Бараболі, «Юра Чорний» Ю. Станинця).

Прикмета часу – серійність видань, що зумовила потребу в уніфікованих обкладинках із невеликою фантазією щодо оформлення окремих книг. Для серії «Kárpátaljai Magyar Könyvek» («Закарпатські угорські книжки») Марія Янкович підбрала темнозелений фон, а лівому кутку розмістила умовні обриси Закарпаття, виконані жовтим кольором. Книжки вирізняються тільки заголовками. Натомість загальний макет І. Плєсканки в «Бібліотеці «Карпат» щоразу збагачувався новими розписами («Яворова сопілка», «Твори» Гренджі-Донського).

У такий же спосіб Богдан Томашевський зробив обкладинки серії «До джерел», де вийшли «Ужгород 1923» Ф. Тішого, «Ми є лишень короткі епізоди...» З. Греджі-Донської. Новації стосувалися виключно кольорів фону і пошуку промовистих світлин. Аналогічне бачимо у зовнішності «Полички «Карпатського краю». Але замість фотознімків Петро Петкі зумів схопити характерну деталь, що служить своєрідним епіграфом того чи іншого твору. Це гуцульський топірець, овитий стрічкою на рожевому тлі («Не вмирай, Гуцульщино!..» В. Кухти) або білі контури середньовічного замку на коричневому («Таємниця Ужгородського замку» Ю. Чорі).

Ідею обкладинки Марії Янкович нагадує заставка Володимира Ребрика до публікацій видавництва «Гражда», в тому числі й книжки «Політичне русинство і що за ним» О. Мишанича. Безперечно, знахідкою тут є емблема – символічна постать гуцула в сердаку (гуні), що, спершись на топірець, ніби стоїть на сторожі вітчизни, її надр, скарбів, талантів, правдивої історії.

У 1991-1993 роках появилися нові майстри-ілюстратори книжок. Втім, не завжди у реквізитах подаються їх повні імена. Микола Рогаль оформив обкладинку й авантитул поетичної збірки «Заповідний ліс» Н. Панчук, Антон Петер – співаник «Закарпатські візерунки» і «Сто загадок» С. Жупанина, Василь Ловска – «Діалекторій» І. Петровція, а І. Пашко

– «Розвидень» В. Химишинця. Оригінальна індивідуальність проглядається у роботах Василя Сави («Угорський детектив»), Олександра Кондратюка («Зіллюся зі серцем народу» М. Підгірянки, «Калина в інеї» В. Густі), С. Храпова («Не сміємо не бути» М. Матоли), С. Бриндака («Данатова таємниця» В. Кохана). Починають з'являтися видання не тільки в авторській редакції, але і в авторському оформленні («Вичурки побаранинськи» П. Чучки).

Особливо відзначу доробок маститих професіоналів – батька і сина Томашевських. Батько (Богдан), крім наведеного, зі смаком проілюстрував «Там, где нет женщин» М. Рошка, «На пагорбі літа» К. Копинця, «А ми сміялись і будемо сміятися» М. Вовка, «А я собі заспіваю» І. Хланти. Віталій Богданович чутливо відобразив олівцем і пензлем ідейно-тематичне спрямування збірок «Простелить мені, мамо, рушник» В. Густі та «Нашестя ангелів» Р. Офіцинського.

Враховуючи велику затратність поліграфічного виконання книжок із твердими обкладинками і кольоровими ілюстраціями, в теперішній скрутний час видавці обмежуються дешевими варіантами. Розкішним оформленням можуть похвалитися одиниці. Та в підсумку затрати винагороджуються. Запам'яталися барвисті малюнки на казкові сюжети Василя Олашина («Розумниця», «Мамине серце») та Едіти Медвецької («Казки Покуття», «А hétországi király»). Успішно впоралися зі специфікою оформлення дитячої книжки Марія Пуглик-Белень («Майстер Іванко») й Агнеса Медвецька («Про двох братів та шістьох звірів»). Приваблюють одночасно простотою і кропіткою манерою роботи художниці Людмили Корж-Радько («Трапила коса на камінь»).

Загалом митці працювали у трьох найпопулярніших книжкових форматах 84 x 108, 70 x 90, 60 x 84. Це вимагало особливого підходу. Найкраще з поставленими завданнями, на мій погляд, справилися три митці. Юрій Мошак тонко вловив епічну настроєвість народнопісенної традиції («Яворова сопілка»). Лаконізм графічних зображень Миколи Псяйки цілком співмірний іронічній витонченості змісту («Що посієш...» І. Долгоша). Провідні думки збірки К. Копинця «Серед білої тиші» неповторно сфокусував на обкладинку О. Денисенко.

Видавці, видавництва, друкарні

Власне, у цей період виникло закарпатське поняття меценатства. Серед покровителів книги зустрічаються імена керівників владних структур, директорського корпусу державного сектору і приватних установ. Непоодинокі випадки, коли в окремому виданні цілий віночок спонсорів. Чимало оприлюднено авторським накладом.

Видно, що опіку над всеукраїнським видавництвом «Карпати» (директор Володимир Данканич) перебрали на себе різні гілки місцевої влади. Завдяки обласній адміністрації (представник Президента України

Михайло Країло) та обласній раді (голова Дмитро Дорчинець) побачили світ «Твори» Духновича. Коштом обласної аграрної ради появився «Портрет орендатора» П. Ходанича, Воловецької та Іршавської районних державних адміністрацій – відповідно записи казок «Про двох братів та шістьох звірів» Л. Дем'яна і дебютна збірка «Гірське джерельце» М. Михтонюк.

Про долю «Полички «Карпатського краю» проявили турботу голова управи міста Ужгород Еміл Ландовський («Таємниця Ужгородського замку» Ю. Чорі), директори Ужгородського фанерно-меблевого комбінату Юрій Брунцвік та Ужгородського дослідно-експериментального заводу нестандартного обладнання Володимир Біланін («Державна копоня» Д. Кешелі), банк «Закарпатський» («30 срібняків» В. Черепані), фірма «Конвет» («Не вмирай, Гуцульщино!..» В. Кухти).

Щедрими покровителями духовності показали себе директор Ужгородського комбінату хлібопродуктів № 1 Василь Довганич («Розумниця», «Мамине серце», «Трапила коса на камінь» тощо), начальник управління магістральних шляхів № 8 Степан Філіп («Коли собі заспіваю»), директор заводу Володимир Біланін («Дмитро Вакаров»). Концерн «Карпати» Олега Ямалова профінансував книжки Ф. Кривіна «Завтрашніє сказки», «Я угнал машину времени».

Добрим словом слід згадати меценатів із-поза меж краю. Фірма «Вона fide» (Чернігів) причетна до виходу оповідань «Там, где нет женщин» М. Рошка, а Жидачівський целюлозно-паперовий комбінат – книги «Хуст над Тисою».

І. Петровці («Діалекторій», «Ріка року») знайшов прихильність директорів Ільницького заводу механічного зварювання обладнання Дмитра Матіка, Іршавського абразивного заводу Василя Дубішка, Берегівського радіозаводу В'ячеслава Макієва. За рахунок фабрики фетрових головних уборів «Хуст» (директор Іван Попович) видрукувана повість «Невидимі пута» А. Дурунди, а Ужгородського відділку Львівської залізниці (начальник Андрій Федченко) – вірші для дітей «На високій полонині» С. Жупанина. І це далеко не вичерпний список.

Президент концерну «Срібна Земля», народний депутат України Віктор Бедь розгорнув у себе цілий книжковий відділ. Спочатку покрили видавничі витрати на збірку «Спитай себе» П. Скунця і поетичну антологію «Моя Карпатська Україно» (спільно з греко-католицькою громадою села Боржавське Виноградівського району). Згодом започатковано серію «Доджерел». Нині книжковий відділ трансформувалася у мале приватне підприємство «Гражда» на чолі з поетом і літературознавцем Іваном Ребриком.

Не дивлячись на строкатість видавничих знаків і спонсорства, для випуску книжкової продукції використовуються три закарпатські друкарні – Ужгородська міська (на вулиці Руській), виробничо-видавничий комбінат «Патент» і видавництво «Закарпаття» (обидва на вулиці Гагаріна). Правда, всеукраїнськими «Карпатами» та індивідуальними замов-

никами (Ф. Кривін, В. Вовчок) активно експлуатувалися потужності Київської книжкової фабрики «Жовтень» і лідера вітчизняної поліграфії – львівського «Атласу». Примітне загальне стремління видавців до вдосконалення якості своїх публікацій. Тверді обкладинки, яскраві ілюстрації, гарний папір, хороший друк – немаловажні чинники для успішної конкуренції на книжковому ринку.

За останні три роки було знесено монополію видавництва «Карпати». Отримали видавниче право і належно ним скористалися ряд новоутворених інституцій. Закарпатська обласна організація Добровільного товариства любителів книги України (тепер – Товариства книголюбів), де відповідальним секретарем письменник Василь Кохан, дало життя низці видань, здебільше сатиричного (М. Бараболя, В. Вовчок, І. Долгош, Ф. Кривін), детективного (В. Кохан) і фольклорного (записи Ю. Бойчука) жанрів. У госпрозрахункового редакційно-видавничого відділу Закарпатського обласного управління по пресі помітний ліричний ухил (збірки В. Густі, С. Жупанина, М. Підгірянки) і незначний прозовий настрій (повість А. Дурунди).

Підприємство «Ріка» (Перечин) спромоглося тільки на мемуари Ф. Тішого, а «Бокор» (при видавництві «Закарпаття») на трохи більше – антологію «Моя Карпатська Україно», книжку «Хуст над Тисою», збірку Н. Панчук.

Виникли дві установи, де групуються подвижники угорської літератури і фольклористики. За «Інтермікс» відповідає Юрій Дупка. Окрім історичних і філологічних праць, тут у серії «Закарпатські угорські книжки» вийшли у світ народні перекази, упорядковані Балажем Керестенем, лірика Магди Фюзеші («Biztató»), Гейзи Фодора («Erdõn, mezõn guertyák») і «Testamentum» Вільмоша Ковача (1927-1979). А українською мовою – «Пісні наших предків» А. Годинки. «Галерея» (відповідальний редактор Карой Балла) орієнтувалася загалом на сучасний літературний процес – Л. Балла, І. Петровцій, К. Балла.

Викінчену цільність мають публікації під грифами «Поличка «Карпатського краю» та «Срібна Земля» – «Гражда». Набір і верстку першої серії здійснювали за допомогою малої видавничої системи журналу «Карпатський край», а другу віддруковували з діапозитивів, виготовлених у комп'ютерному центрі газети «Срібна Земля». Їх об'єднуюча ланка – місце друку – «Патент». Проте існують розбіжності видавців у баченні своїх серій.

Промотор «Полички» Василь Кухта головний акцент зробив на пошук нових імен, на сучасний розвиток закарпатської літератури. Кожна така книжечка є, по суті, дебютом (Ю. Чорі, В. Параска, П. Куртанич, В. Черепаня) чи апробуванням нового жанру (В. Кухта, Д. Кешеля). Видається, що Кухта у своїй серії вдало поєднав призабуті напрямки видавництва «Карпати» зразка 1960-х. Тоді молодіжна бібліотечка «Луна часу» в аналогічному форматі та з подібною метою друкувала перші твори талановитих краян, зокрема, новели «Скресінь» В. Басараба і «Сім кроків» В. Пагірі, а народнопісенна «Яворова сопілка» по-новому розкрила О. Улинця, І. Гурдзана, М. Божук, М. Тисянську, П. Пойду, В. Піпаша-Косівського, І. Мельника.

Ініціатор серії «До джерел» і публікацій «Гражди» Іван Ребрик, на-
впаки, зосередив увагу на поверненню масовому читачеві історико-
культурної спадщини Закарпаття, залишивши певне місце для політич-
ної публіцистики. Заслуговують високої оцінки літературознавчі книжки
З. Гренджі-Донської, О. Мишанича, Ю. Бачі та Д. Данилюка («Невідомий
Духнович»), спогади Ф. Тіхого. Великого значення надавалося насиченню
книжкового ринку цікавими історичними екскурсами «Угорська Украї-
на» Д. Дорошенка, «Політична і державно-правна еволюція українського
Закарпаття» В. Маркуся, «Підкарпатська Україна: сучасний стан» Л. Ми-
шуги, «Державні змагання Підкарпатської України» М. Творидла. З рек-
ламних проспектів видно, що І. Ребрик хоче випустити друге видання
двотомних «Нарисів соціально-господарської історії Підкарпатської Русі»
О. Мицюка, художній доробок і мемуаристику В. Гренджі-Донського, У. Сам-
чука, Ю. Станинця тощо.

Такі зусилля є конкуруючими до «Народної бібліотеки» (О. Духно-
вич, М. Бараболя, Ю. Станинець) і бібліотеки факсимільних видань
(І. Кондратович, П. Сова, В. Бірчак, «Народні пісні підкарпатських руси-
нів»). Їх фундатор – державне видавництво «Карпати», що переживає ни-
ні важку матеріальну скруту і навряд чи зможе активно змагатися з при-
ватними структурами.

Думки на перспективу

Технічний прогрес у поліграфії все випереджав якісні стрибки крас-
ного письменства. Починаючи з 1920-х років, на Закарпатті неупинно
вдосконалювалася видавнича справа. До письменницького гурту зголо-
шувалися свіжі постаті. З'явилося чимало добротних книжок, але тала-
новитого мало.

Якщо вирвати з рук Хроноса 1920-1930-ті роки (Гренджа-Донський,
Маркуш, Бараболя, Зореслав...) й порівняти з крянами-попередниками
(Духнович, Сільвай, Павлович та інші), відчуємо шалений ривок уперед.
Але водночас побачимо тупцювання відносно плеяди, що обірвала коро-
тку пошевченкову передишку (Франко, Леся Українка, Нечуй-Левицький,
Стефаник, Олесь і так далі). Адже сучасники (Тичина і Куліш, Антонич і
Маланюк, Хвильовий...) вже перебували на недосяжних просторах.

Останні акорди Двадцятого віку – як давня пісня, але із закарпатсь-
ким колоритом. Спостерігаємо повільний рутинний поступ. Є поодинокі
таланти. Є літератори з хорошим стилем і з блідим чуттям ідейно-
тематичних засад. У багатьох добірні мислі губляться в школярстві сло-
ва. Неодмінний супровід – графоманство.

Це – і минулий, і наш, і, боюся, майбутній час...

А все-таки віриться: прийдуть сильніші!

Березень 1994 року

Що там, за синіми Бескидами?

Хланта І. Семен Панько: Біобібліографічний покажчик. – Ужгород: Карпати, 1991. – 102 с.

Це трапилося 1941 року. Семен Панько, поштовий службовець у місті Веспрем (неподалік озера Балатон) і початкуючий поет, закохався у дівчину-мадярку. Вона навчалася у Будапештській консерваторії. Звісно, кохання окрило парубка. Ніби міраж у спраглій пустині, з'явилися надії, а з ними і вірші. Та не розуміла дівчина цих поезій, писаних по-російськи. Молодому автору довелося звернутися до вже добре знаного угорського поета Дюли Морваї, аби переклав. Відтоді зав'язалося між ними щире приятелювання, що й по війні тривало десятки років.

41-го Семен Панько чітко зрозумів, що значить слово – рідне і чуже. Так спалахнула пристрасть донести до своїх краян художні надбання визначних майстрів угорської, чеської, словацької, сербської, хорватської та інших літератур. Найбільше він любив перекладати на українську лауреата Нобелівської премії хорвата Іво Андрича, словака Йозефа Горака, угорця Ференца Мора, чеха Івана Ольбрахта... Прикметно, що й з рідної на угорську мову він переклав ряд оповідань Івана Франка і Леся Мартовича, а з російської на угорську разом із Ласлом Баллою – роман Володимира Попова «Сталь і шлак» (1950).

Загалом перекладних книжок у С. Панька налічується 22. У той же час з-під пера письменника вийшло сім оригінальних книжок прози і поезії. Численні його вірші та поеми, оповідання і казки, репортажі й нариси, статті та рецензії, переклади і роман розсипані у закарпатській, всеукраїнській та зарубіжній періодиці.

Усе це дбайливо зібрав й акуратно оформив у біобібліографічний покажчик великий прихильник Панькового таланту і знавець його творчості кандидат філологічних наук Іван Хланта. Він зафіксував 452 позиції, розмістивши їх у трьох основних розділах: творчий доробок Семена Панька (художні та перекладні видання, газетно-журнальна публіцистика), переклади його власних творів (угорською, українською, словацькою, осетинською та іншими мовами), література про життя і творчість письменника (з періоду 1940-1990 років упорядник виявив 113 публікацій). Окремо додані бібліографічні та довідкові матеріали, зокрема покажчики – іменний та використаних періодичних видань. Одне слово, за роботу взявся і довів її до повного завершення зрілий професіонал.

Починає книжку чимала літературознавча розвідка «З відкритим серцем» (С. 4-47). У ній Іван Хланта прагнув відобразити широку панораму життєвого і творчого шляху Семена Панька (12 лютого 1920, село Чопівці на Мукачівщині – 3 липня 1976, Ужгород). Учений детально зупинився на його ліриці – російськомовних збірках «Мой путь» (1941), «Школа в го-

рах» (1952), «В Бовцарском ущелье» (1957), а також на романі «Під синіми Бескидами» (1962), книжці казок «Як Мудрило панів лікував» (1972), документально-мемуарних нарисах «Дороги, друзі...» (1974), художніх перекладах.

У цілому розвідка І. Хланти побудована у традиційному ключі, властивому українському літературознавству, котре звикло ігнорувати європейський контекст творчості національних письменників. На мою думку, варто було б ширше розглянути літературну Угорщину і Закарпаття 1938 – 1944 років, у яких Семен Панько формувався як особистість і як митець. Саме тоді в українську літературу входить нова генерація: з поетів – Федір Потушняк, Іван Ірлявський, Іван Керча, Андрій Гойда і так далі, а з прозаїків – Юрій Станинець, Михайло Томчаний, Іван Чендей, Юрій Мейгеш та інші, що групувалися в основному навколо газет і видань культурних товариств. Треба було б у цьому зв'язку зробити наголос на особливостях художнього письма Семена Панька.

У вступній статті трапляються окремі неточності – стосовно аналізу композиції та дійових осіб роману «Під синіми Бескидами», написаного на конкретному матеріалі з історії Закарпаття 1918 – 1919 років. Наприклад, зустрічаємо недоречно вжитий для 1991 року вислів «об'єднані сили світового імперіалізму» (С. 19). Йдучи за романом, дослідник відзначає, що Василь Логойда (центральна постать роману) «був учасником Хустського з'їзду, де вирішувалось питання про приєднання Закарпаття до Радянської України» (С. 23), а для іншого персонажа – Полошиновича «було жахливо, якщо представники Хустського з'їзду вирішать приєднати Закарпаття до більшовицької України» (С. 32). Гадаємо, що закарпатським полошиновичам нічого було тоді жаяхатися, адже у Хусті 21 січня 1919 року йшлося про те, щоби приєднати край до Української Народної Республіки й аж ніяк не до більшовиків.

Автор передмови доволі скупо змалював життєву долю письменника, з її складностями і проблемами – мовними, творчими, особистими. Усе таки стаття «З відкритим серцем» – перша ґрунтовна розвідка про відомого закарпатського поета, прозаїка, перекладача. По ній, загалом по всьому покажчику можна упізнати сумлінного літературознавця і бібліографа. Як відомо, бібліографія – сіль будь-якого теоретичного дослідження. Той факт, що в ній пробує себе багато хто з учених, але стають справжніми дослідниками лише одиниці, вельми показовий.

Допоки І. Хланти як фольклористу-казкознавцю вдається все: і записи усної народної творчості – збірники казок «Правда і кривда» (1981), «Казки Карпат» (1989), різдвяні чари і колядки «Над вертепом звізда ясна» (1991), студії над спадщиною визначних фольклористів минулого «Українські народні пісні в записах Панаса Мирного та Івана Білика» (1977), підготовка українського видання «Казки Покуття» Оскара Кольберга (1991), аналітичні праці. Але не менше професійної віддачі бачимо

в його біобібліографічних покажчиках – «Володимир Ладижець» (1985), «Степан Жупанин» (1985), «Петро Лінтур» (1988), по творчості лауреатів обласної премії імені Дмитра Вакарова (Василя Вовчка, Петра Скунця, Василя Басараба та інших), по українському воєнному фольклору і щойно підготовленому «Юрій Керекеш».

Перед нами чи не перше з найбільш досконалих видань цього типу. Завважу тільки поодинокі огріхи. Так, упорядник опустив дуже цікаву книжку «Поэзия Закарпатья. 1939-1944» (Братислава, 1957) Олега Грабаря, «західного борзописця» за визначенням Юрія Балеги. У названій праці чимало уваги відведено Семену Паньку, передусім його дебюту – збірці «Мой путь» (стор. 121-123). Також відсутня коротка рецензія на «Мой путь» оглядача ужгородської «Літературної неділі», що надрукувався 9 вересня 1941 року за підписом «Критик». Не згадано публікацій С. Панька у журналі «Дукля» – вірша «Каравай» (1953, № 3), критичної статті «В гостях у героїв роману» (1964, № 4), дорожніх нотаток «Зустрічі з Петром Безручем» (1958, № 2), що паралельно з'явилися у журналі «Вітчизна» і газеті «Літературна Україна» відповідних років і наведені у покажчику. Та нема речей ідеальних.

У підсумку з-під руки науковця Івана Хланти вийшла книга вартісна, що стане у пригоді літературознавцям, викладачам, студентам, учителям, учням і всім, хто любить рідний край і цікавиться його культурним надбанням. А побачила вона світ при підтримці обласної бібліотеки для юнацтва, особисто її директора Віри Котляр-Губіної. Така допомога дуже багато важить у наш скрутний час.

1 березня 1992 року

Дороги пройдені і грядущі

Кухта В. Верхи сліпучі: Поезії. – Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1991. – 72 с.

Друга книжка поезій Василя Кухти, нині головного редактора тижневика «Карпатський край», вийшла тиражем три тисячі примірників, або утричі більшим, і стала дорожчою у 15 разів (коштує три карбованці), аніж перша – «Дрібка солі» (1989), хоча обсяг приблизно однаковий. Тоді, у 1989-му, випускник факультету журналістики Львівського університету В. Кухта працював у газеті «Молодь Закарпаття». Звичайно, до віршів ціни не мають дотику, але красномовно засвідчують пору, в яку вони просяться на папір. А той на вагу золота...

Якщо простежувати творчість Кухти від «Дрібки солі» до «Верхів сліпучих», то слід відштовхнутися від оцінки А. Макарова, висловленої в передмові «Про Рахів і Рафаеля» до першої збірки. Критик відзначив подеколи дрібнувату фейлетонну манеру, але попри неї дебютант усе-таки зумів по-мистецьки заявити про себе, своє поетичне «я». На мою думку, з чотирьох циклів книжки чи не найсильнішим є «Дорога ділиться на сто». У вірші «Повисли лонжерони над проваллям» автор афористично підсумовує: «Веде дорога лиш одна додому, // А звідти уже ділиться на сто».

Але першу і другу збірки ріднить не стільки символ дороги швидкоплинної, як людське життя, чи облюбована поетом гуцульська тематика, скільки кропітка праця над словом і своєрідний стиль естетичного освоєння світу. У тематичному плані «Верхи сліпучі» близькі до «Космацького узора» (1990) Василя Герасим'юка, співця Гуцульщини по той бік Карпат.

Сюжети у Василя Кухти, нав'язані рідною Рахівщиною, рідко набувають традиційних народнопісенних форм. У поета своя мова. Чимало його віршів помережані діалектизмами, інколи довільно, без потреби, без певного смислового навантаження. Так, «Опівнічна елегія» починається рядком: «Тягучі ночі, гейби вата». Вірш пронизаний урбаністичними мотивами, і діалектне слово «гейби» (ніби) використано всього один раз.

Разом із тим поет, як і раніше, модернізує свою мову: «Та зірчасті виграняють сліди // Наші босі скіпетри і п'яти» (вірш «...Тріє царі, в грудях ваших – ртуть»). За словником, скіпетр – знак влади, і босим аж ніяк не буває. Мало барвисто відчувати світ, треба його настрої передавати добірним словом. Втім, поетичний стиль будується не на буквализмі.

У цілому «Верхи сліпучі» виконані в порівняно відмінному ідейно-художньому ключі. Якщо у «Дрібці солі» поряд з гуцульськими краєвидами домінує і культурно-історичний ландшафт Львова, міста студентських років автора, то у другій збірці півсотні нових віршів умовно розпадаються на декілька тематичних груп. До автобіографічних поезій передусім належать «Октети», «Старшина за муром ходить», «Я народився в Рахові», «Напівжартівливий автодифірамб». Твори «На горі Віпчині»,

«Календула», «Списані під хрести» тощо – інтимного характеру. Релігійна і народно-обрядова канва вдало вплітається в рядках «Чорної води», «Коляди під вікном», «Маковея», «Зарано, кажуть, настав Великдень»...

Примітними є спроби висвітлити епізоди з минулого краю – загибель Карпатської України («Гримлять вози, од пилу й тлуму сірі»), нелегальний перехід у СРСР 1939 – 1941 років («Салют віри»), учорашній тотальний атеїзм («Щезник»). А «Закарпатський колаж» – коротка хроніка ХХ віку, писана римованими словами-реченнями. Зустрічаються етнографічні етюди про життя бойків («Малюнок») або гуцулів («Балцатул», «Притча про чорно-білу писанку»). Звісно, є у збірці, хоч їх небагато, хвилюючі пейзажні картини – «Тінь», «Гроза», «Відбуяло. Крізь туман сіріє», «Витікає голос із грудей».

Гадаю, що варто пильніше придивитися до проникливих нюансів філософської лірики Василя Кухти. У «Нічному диптиху», зокрема, знаходимо вишукано передану думку:

*Під байдужим сполохом світил,
Самотою сповнений до краю,
Хтось бреде крізь хащу – чи сліпий?
Більма, наче скельця протирає.*

Завдяки дещо нетрадиційному римуванню «світил – сліпий», «краю – протирає», тобто іменника з прикметником і дієслова з іменником, як й алітерації на «о» у перших двох рядках, автор уміло досягає лагідної ритміки і чітко фокусує ідею.

«Фуга» – типово модерністська річ із сюрреалістичним підтекстом. Через абстрактний образ доби, змальованої в троякому вимірі – світанок, полудень, північ, передано пошуки сенсу життя і, либонь, не лише на берегах Ужа, закутих у бруківку, а значно далі й глибше. Вловлюється намагання вийти з одноманітних буднів, керованих цементованим руслом, інерцією течії.

Насамкінець – а в чому метафорична сутність отих «верхів сліпучих» 36-річного Василя Кухти? Це водночас – пройдене («верхи – черешень одквітлих згарки») і грядуще: безупинна «путь – терниста нескінченість», устремління вперед, де «над ґрунями віхола квилить», де можуть розтерзати «біле тіло вітри скажені, наче пси», а заповітне побачиш лишень тоді, коли «стиснеш в жмені муку». Що принесе той порив тобі самому? Ймовірно, стануть «долоні... зорані часом, мов плугом» чи «наміє сльоза золотих дрібок часу». І дивитимуться тобі, зневіреному або удатному, у вічі «повільні човни очей» коханих, знайомих.

Одне слово, маємо справу з річчю досить серйозною, виразною, що запам'ятовується і не загубиться у поетичному розмаї молодій українській музи!

10 травня 1992 року

«Бо час летить, як журавлі в блакиті...»

Копинець К. Серед білої тиші: Поезії. – Ужгород: Карпати, 1991. – 120 с.

Теперішній час так завзято розставляє всіх, згідно з професійними навичками, бере на кпини попередню добу, коли механізатори і доярки керували державою чи ткалі – культурою. Мимоволі вихоплюється: а чи може лікар писати хороші вірші? Може. Хірург Карло Копинець відомий у Чопі. Українські читачі знайомі з його збірками «Перший грім» (1966), «Народження хліба» (1984), «Під вагою Зодіака» (1989). «Серед білої тиші» побачила світ у середині 1991 року.

Дебют Копинця-поета відбувся чверть століття тому. Його зустріли неоднозначно. Появилось кілька ґрунтовних рецензій у республіканській та обласній періодиці. Погоджуючись із справедливими закидами критиків щодо стилю молодого Карла Копинця, зауважу його вже ранню майстерність у пейзажних замальовках, що складають основу творчості поета. Ось рядки вірша «Чорнобровий вечір», який надрукований у збірці «Перший грім»:

*Затяглася з люльки смачно Чорногора, –
Волохатим схилом постеливсь туман.
Нічка, мов циганка, перебігла звором,
Крізь імлу маячить сонний Піп Іван.*

Надалі талант молодого лірика-пейзажиста розвивається в бік філософського осмислення природних явищ, яке надто важить у композиції саме останньої збірки «Серед білої тиші». У цілому авторові думки рухаються в чотирьох напрямках – історії (вірші «Щоденник Савичевої Тані», «Пам'ять», «Іван Сірко»), природи (серед кращих зразків – «Магнолія», «Айстри», «Осінній вечір»), праці людини, а радше покликання і місія лікаря в житті суспільства (поєми «Самосуд» і «Хроніка однієї ночі»), інтимних стосунків («Рука», «Тюльпани», «Іще на ви з тобою ми були...» та інші). Власне, К. Копинець, як автор поем, уперше постає перед читачами.

Поєма «Самосуд» – твір психологічного характеру, хоч і не позбавлений надмірної декларативності. Ліричний герой – лікар за фахом. Він виробив фальшиву довідку інваліда своєму колезі – ветерану Великої Вітчизняної війни, який за станом здоров'я на встановлені пільги претендувати не міг. Цей негідний вчинок надалі стає причиною лікарєвої спокути, його добровільного тюремного ув'язнення.

Ідейно-тематично «Хроніка однієї ночі» – незрівнянна із «Самосудом», є новою в сучасній закарпатській поезії. Ця річ остаточно ще не викінчена, з підзаголовком «Фрагмент поєми». На мою думку, потребують шліфовки ремінісценції в минуле героїв. У центрі «Хроніки...» – перебіг

нічного чергування у міській лікарні. Обійшовши разом із своїм героєм три палати хворих, автор зображує долі трьох важкохворих, а фактично приречених людей. У них уже й воля до виживання ледь-ледь жевріє, а то й відсутня взагалі. Ось вони, ніби перед очима – старий дід, юнак після автокатастрофи, вчителька. Під кінець чергування на операційний стіл попадає ще й хлопець із ножовою раною під серце.

Друга частина збірки – це півсотні віршів, об'єднаних назвою «На далеку дорогу». У них автор прагне зафіксувати у пам'яті та на папері найдорожче, беззахисне перед невідворотним і навальним наступом безжального прокурора – часу. Час немилосердно руйнує людські душі та тіла, а з людиною у спілці – навколишнє природне середовище. Така манера мислення Карла Копинця простежується вже з книжки «Народження хліба» (1984), коли він у вірші «Годинники» тихо промовив оте скорботне: «Бо час летить, як журавлі в блакиті». Фантастично вишуканими барвами змалював поет у сонеті «Японська вишня» утвердження весни у місті, що звільнилося від брудного снігу і зимового настрою:

*Як тільки спалахне японська вишня,
Старих нема, все місто молоде,
Й мені здається, що любов колишня
З далеких ранків знов до мене йде.*

Увагу К. Копинця привертають також традиційні образи-символи української поезії. Не завжди його інтерпретація – своєрідна і неповторна, як, наприклад, у віршах «В саду» і «Ластів'я». Однак початок вірша «Калина», написаного чотиристопним ямбом, не дає жодних шансів для критика. Висловити отак оригінально свою думку властиво небагатьом:

*Але й косметика в калини:
Бордово-жовті кольори!..
Підстаркуватий вітер лине
До неї з ближньої гори.*

У рецензованій збірці зустрічається чимало блискіток, поетичних знахідок. Вони є плодом творчої уяви автора, його емоційно загостреного сприйняття світу, як-от: «Побігло полем босе літо, // сліди багряні на стерні», «Поповзли тумани білі, волохаті // та й сипнули солі на Чумацький Шлях», «Розкинув жовтень хвацько брови // Скрутив волосся у сувій», «Рання мріє моя, // ти не стань лише пізньою» тощо.

Зрідка трапляються й огріхи. У поезії «Пам'ять» розповідається про важку долю жіноцтва повоєнної пори. Недоречно вжито тропу – «не одній вікувати чорницею вдома». Напрошується – «черницею». Можливо, помилка вкралася механічно, як і наявність у змісті назв чотирьох віршів,

які відсутні в основному тексті – «Мерехкотів, сідав на землю пар...», «Якщо від мене раптом зникнеш ти...», «Яблука з давнього саду», «Мрія». Неможливо змиритися з метафорою «тополі підморгують зеленими очми», вичитаною у поемі «Самосуд». Усе-таки потрібно римувати на усталене в українському правописі – «очима», тобто слід правильно вживати закінчення орудного відмінка слова «очі».

Поява нової збірки Карла Копинця – явище примітне для поетичного Закарпаття. Вона свідчить про значне зміщення акценту від суспільно ангажованої лірики у бік пейзажної – древньої теми світовиду, що досі не вичерпала своїх можливостей. К. Копинець – неабиякий митець у пейзажі, що допомагає йому висловлювати і громадянські почування. Віримо, що книжкою «Серед білої тиші» доробок поета не вичерпається. Адже авторіві тільки 55.

18 лютого 1992 року

«...Воля цвіте трояндами заграв»

Моя Карпатська Україно: Поетична антологія / Упорядк. і післясл. І. Ребрика. – Ужгород: Бокор, 1992. – 216 с.

На літературному Закарпатті сталася подія року. Побачила світ річ, котрої зачекались – як переконливого аргументу, живого голосу 1930-х років, голосу митців, причетних до постання Карпатської України, голосу понівеченої ліри. Зрештою, пірвані струни – струни. У вмілих руках вони бринять скорботно про стремління, розстріляні ворогом.

«Моя Карпатська Україно» – знаменна віха передусім у житті поета, літературознавця Івана Ребрика. До неї він прийшов путівцем від своєї збірки віршів «Дні» (Київ: Молодь, 1991. – 40 с.), упорядкування оповідань і повісті Юрія Станинця «Юра Чорний» (Ужгород: Карпати, 1991. – 260 с.). Пропонована антологія – вінець пристрастних роздумів упорядника над зібраним матеріалом, результат бездонних видавничих клопотів. Приємно відзначити, що прилагоджене до друку жодним чином, за винятком дрібних коректорських недоглядів, не приступить до серця вибагливого читача жалем за даремно згаяний час.

Рецензоване видання, озаглавлене словами Василя Гренджі-Донського, вигідно відрізняється від аналогічних спроб – «Поэзия Закарпатья. 1939 – 1944» (Братислава, 1957. – 316 с.) Олега Грабаря, «Поети Закарпатья: Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.)» (Пряшів, 1965. – 660 с.) Василя Микитася та Олени Рудловчак, «Віщий вогонь: Збірник поезії 1939 – 1944 рр.» (Ужгород, 1974. – 304 с.) Юрія Балеги – не тільки зовні (оформленням і форматом), а, найголовніше, ідейно-тематичним спрямуванням. Автори «Моєї Карпатської України» – речники національної ідеї, чия громадянська лірика досягла вершинних реєстрів звучання. Донедавна їм належало бути за щільною завісою остракізму. При цьому відразу кидається у вічі відсутність просторих директив як кого треба правильно зрозуміти. Натомість лаконічне «Післяслово» І. Ребрика націлює самостійно розібратися у привнесених фальцетах і природності злету молодій закарпатській музи наприкінці 1930-х.

Композиція двох відділів («Бог і Україна» та «Священна кров») антології позначена новаторством. Короткі, але місткі біографічні довідки супроводять виписки з І. Франка, М. Грушевського, В. Бірчака, А. Волошина, В. Барки, Б. Кравціва, М. Мольнара, М. Нервлого, О. Мишанича і подібних, які авторитетно засвідчують рівень і можливості того чи іншого поета.

Крізь темінь років пролилося світло на мужні рядки запальних і енергійних – Зореслава (о. Севастіян – Степан Сабол, народився 1909 року), Василя Гренджі-Донського (1897-1974), Юлія Боршоша-Кум'ятського (1905-1978), Боевіра (Федір Могіш, 1910-1991), Івана Колоса (Іван Кошан, народився 1911 року), Івана Ірлявського (Іван Рошко, 1919-1942). Поряд із ними – класики літератури, безпосередні учасники національно-ви-

звольних змагань, будівники УНР і духовні натхненники Карпатської України Спиридон Черкасенко (1876-1940), Олександр Олесь (1878-1944), Василь Пачовський (1878-1942), Євген Маланюк (1897-1968) зі своїми молодшими побратимами Олегом Ольжичем (1907-1944), Оленою Телігою (1907-1942), Святославом Гординським (народився 1906 року).

Воістину припала їм «доба жорстока, як вовчиця» (Ольжич), у якій Срібна Земля (термін Пачовського) мусіла стати бойовищем. Генерація карпатоукраїнської інтелігенції, виплекана в «обіймах крутохребтих верховин» (Боевір), осяяна вірою в «найгостріше слово – Україна» (Теліга) з гідністю прийняла виклик долі, зголосилася у перші ряди патріотів. У краї, котрий завше готов був зустріти прихід месії, «що волю ніс у тайстрі» (Гординський), внутрішній державницький порух, заздальгідь приречений на фіаско, не сприймався як безглузда жага самопожертви в ім'я ілюзорності, а видавався скоріше надзвичайним лицарством, вище опришківства. Тому не дивним було жадання рвійних душ звитяжно «атакою новою» зустріти «дні прийдешні» (Колос), розкряти, образно висловлюючись, «шаблями залізний вітер» (Боршош-Кум'ятський). Епоха неминуче повсюдно асоціювалася з потужним клетотом грому і блискавиці.

Розгром, нищівна навала угорських гортіївських військ зруйнувала далекосяжні плани і сподівання свідомого українства. «Мене десь еміграція задушить», – меланхолійно пророкував після виходу з катівень, влаштованих окупантами у Тячеві, Кривій та Ворюлопоші, редактор урядового щоденника «Нова Свобода» Гренджа-Донський. А позаду залишались «шляхи, що маком крові рідної цвітуть» (Зореслав). Символічний образ цієї племінки польової квітки зримо присутній у переживаннях автора нашого заголовку – геніального Олесья («Лиш маком цвів наш слід від ран»), причитаннях Маланюка («Розцвітають їх рани. Їх кров переквітла на маки»). Проте поразка і поза межами батьківщини ні на мить не здавалася фатальною, безвідрадною. Вони відступили, але не здались, відступили з переконанням «ми – лиш брості», бо «за обрій полинуть, як громи, ще покоління нераз» (Ірлявський). Для них соборність України – найвеличніша мета життя. Закарпаття, ота «перлина Божа на землі» (Черкасенко) мислилось тоді початком реваншу за програні битви більшовикам і пілсудчикам.

Допитливе око углядить іще чимало цікавих моментів у творчому доробку авторів, які склали антологію. Видана на замовлення і кошти греко-католицької громади села Боржавського, єпископа Івана Маргітича і фірми «Срібна Земля» (президент Віктор Бедь), присвячена світлій пам'яті щасливих і трагічних днів вознесіння української національної свідомості за Карпатами, книга претендує зібрати вдома і за кордоном широке коло читачів – поціновувачів краю, його колоритних пейзажів, історії та надбань культури. До подібних речей іноді потрібно звертатись, аби не втратити пильність на новому витку.

20 жовтня 1992 року

Линь, «Тисо»!

Тиса. – 1992. – № 1-2. – 154 с.

Перед нами річ нова і незвичайна для нашого краю, для нашого скрутного на папір і гроші часу. Щойно побачив світ 1-2 номер першого журналу на післявоєнному Закарпатті. «Тиса» – видання «Полички «Карпатського краю», незалежного тижневика з Ужгорода. «Тису» вивільнила від порогів, намулу невтішних буднів редакційно-видавнича рада у складі поета Василя Кухти (голова), прозаїка Юлія Кула, художників Володимира Аккермана і Петра Петкі.

За глибиною творчої наснаги і сподівань «Тиса» не має собі рівних у нас. Справді річка Тиса не зовсім схожа на Дніпро чи Буг (Західний і Південний), але ми горді й звеличені її унікальністю, унікальністю свого становища. Будучи відділеними від Великої України Карпатами, тутешні ріки і почасти помисли плинуть на захід, а свідомість попри все залишається несхитною протягом віків. Ми – українці. Влучно висловились ініціатори журналу в «Слові до читача»: «Не раз стояли ми на березі Тиси. І в своїй стороні. І в чужій. Тиса й її робила нашою. І ми забували про кордон, іншу мову...».

Відкривають журнал початкові сторінки історичного роману нині покійного письменника Івана Долгоша, засновника «Карпатського краю» і, відчуваємо, ідейного наставника рецензованого видання. Його «Заплакала Тиса кров'ю» – багатопланове полотно, що засвідчує дар прискіпливого знавця закарпатської старовини, зокрема періоду угорської окупації (1938 – 1944). Невтомний пошук правдивих документів, яскраве образне мислення допомогли прозаїку взятися за архіскладну спробу відтворити трагічну долю Карпатської України, показати роль у розгортанні подій прем'єра А. Волошина, його соратників Ю. Ревая, М. Брацайка, В. Гренджі-Донського та інших, а також противників – А. Бродія, С. Фенцика, О. Борканюка тощо.

Цікава за задумом новела Василя Мулеси «Химери», однак варто було би в деяких місцях поширити сюжет, аби не відвертати очі пересічного читача різкими перепадами і недомовками. Хороший заспів у повісті «Заповідь» Юлія Кула, продовження котрої у наступному номері. Кілька глав із нової книги виніс на розсуд відомий російськомовний сатирик Фелікс Кривін. «Париж, що постарів» виявився напрочуд барвистим і виразним, ніби, перехоплюємо рядки автора, «справи Каїна у цьому світі».

Відділ поезії представлений добірками «На дні роси» Михайла Ряшка, «Тінь білої квітки» Василя Зубача, жартом «Ку-ку-рі-ку!» Галини Малик, байками Юрія Шипа.

Хто залюблений у старожитності, уважно ознайомиться зі спогадами «Були колись літа...» етномузиколога, викладача Львівської консерваторії Володимира Гошовського. Йдеться про музейну справу і фольклористику півстоліття тому. У монастирі отців-василіян у Дейтройті (США) пи-

сав «Калинові мости вкраїнства» славний наш поет Зореслав (Степан Сабол). Він постарався поєднати середньовіччя з модерним часом, стверджуючи невідповідність історичних стежин рідного краю.

Розвиток фізичної культури і спорту на Закарпатті – тема Василя Федака, якого, на жаль, уже нема серед живих. Наразі прочитаємо один з його численних матеріалів «Тем-по, СК “Русь”!» – про місцевий футбол 1901-1945 років. А от Василь Кухта повністю занурився у сьогоднішній день. Йому болять вітцівщина. «Не вмирай, Гуцульщино!» – вигукує він у розпучі, на власні очі спостерігаючи як стрімко міліють струмки душі народної. Публіцист веде розповідь про майстрів-самородків, ким здавна славилася Рахівщина і кого поволі перестає плекати для людства. Хочеться вірити, що знайдеться чимало подвижників таких як В. Піпаш-Косівський чи М. Мокану, які одержимі зберегти і примножити дивовижні гуцульські традиції.

«Мистецькі овиди» пропонують кілька народнопісенних зразків, записаних дійсним членом Угорської академії наук (із 1933 року) Антоном Годинкою, що народився на Земплинщині. Його томик «Сто карпатських діамантів» (1922) репрезентував науковець із Ніредьгази Іштван Удварі. А «Шукати і знаходити» – це нарис про Петра Петкі, графіка, живописця, кераміка, учасника міжнародних пленерів. До речі, він є автором обкладинки «Тиси».

Нарешті настав спокій у міжконфесійних стосунках. У давні роки, роки толерантного співіснування двох конфесій відносить передрук із збірника «Підкарпатська Русь» (Ужгород, 1936). «Греко-католицька церква на Підкарпатській Русі» Ю. Гаджеги і «Православ'є на Підкарпатській Русі» ченця Алексія (Дехтерева) приведені поряд, у дві колонки. Продовжує рубрику «З горіха зерня» далі стаття «Три міграції русинів до країв нинішньої СФРЮ», написана руською мовою, кодифікованою у Сербії. Її надіслав із міста Новий Сад Мирон Жирош, який пильно простежив етапи заселення Бачки і Срему колоністами з Галичини і Закарпаття у 1751-1780, 1848-1880 і 1890-1914 роках. Вчені з Ужгородського університету Василь Зілгалов й Олександр Лавер показали демографічну ситуацію в краї. «Хто живе на Закарпатті? Перепис 1989 року: спроба етнічного аналізу» – так називається їхня розвідка.

Як бачимо, журнал побудований на контрастах: минуле – сучасність, про себе – про нас. Тому дібрана різнохарактерна автура, що акумулює риси трохи відмінних етнічних і географічних середовищ – Ужгород і Детройт, Львів і Ніредьгаза, Новий Сад. Лагодять між собою українська, руська і російська мови, а з ними нині суцільні та ті, що вже відійшли. Отож продовжимо перерваний плін «Слова до читача» для наголосу на успіхові видавців: «...Тиса говорила схвильовано, вона вітала нас там, де вже палахкотіла Угорською долиною широко й могутньо».

Струмить ріка справжня, природня та уявна – з минувшини у майбуття, бентежить, навіює роздуми. Най завітає у кожен дім і журнал «Тиса».

4 липня 1992 року

Чекали і сподівалися

Тиса. – 1993. – № 1-2. – 152 с.

Перед нами свіжий примірник культурно-християнського журналу «Тиса» (№ 1-2 за 1993 рік). Він побачив світ за меценатської підтримки керівників державних, громадських і комерційних структур обласного рівня – М. Країла (державна адміністрація), Д. Дорчинця (рада народних депутатів), В. Химишинця («Ощадбанк»), М. Юрика (банк «Інко»), Л. Бучарської («Синевир-банк»), В. Зілгалова («Меморіал»), М. Зілгалової (Суспільна служба).

Нові числа журналу певною мірою відрізняються від попередніх – № 1-2 за 1992 рік. Щонайперше – автурою. Проте минулорічний поділ на відділи «Публіцистика», «Проза», «Поезія», «Мистецькі овиди» з рубриками «Книгозбірня «Тиси», «Пером оповідача», «Материзнина», «З горіха зерня», «З серцем і перцем», «Срібна струна» у цілому збережено. Серйозні зміни насамперед торкнулись редакційно-видавничої колегії. Зі «старої гвардії» залишились поет і публіцист Василь Кухта (головний редактор), художник Петро Петкі, а поряд бачимо журналіста Василя Черепаню (заступник головного редактора), бізнесмена і композитора Сергія Ковалю, виконавця і композитора Степана Гігу, професора-історика Івана Попа, композитора і музикознавця Віктора Теличка.

У вступному слові «Рве «Тиса» пута» відображена рішучість редколегії вистояти у невітшно-меркантильних умовах сьогодення і завоювати прихильність широкого читача.

Прозова частина журналу складається з кінцівки історичного роману Івана Долгоша «Заплакала Тиса кров'ю...» (про загибель Карпатської України), трагікомедії Дмитра Кешелі «Госундрагоші, або ж Філософські роздуми про державу в науку нащадкам (Сучасна казка для дорослих і дітей)» (про закарпатське суспільство 1990-1991 років). За народними мотивами написав новелу «Засмієшся і заплачеш» Андрій Дурунда. Короткі психологічні замальовки Романа Офіцинського подані під заголовком «Журливі шкіци». Василь Черепаня запропонував свої сатиричні твори «Звичай з бородою», «Вікомішанка», «Щось у прорубі», котрі проілюстрував Петро Петкі.

Поетичний арсенал «Тиси» – цикл віршів Василя Кузана (село Довге Іршавського району) під назвою «Небом і долом» та добірка «Доба, що ніби львиця люта...» Івана Колоса (справжнє прізвище – Кошан). Останній родом з Олександрівки, що на Хустщині. Дебютував збіркою поезій «Молоді мої дні» ще у 1938 році. Це яскравий представник національного напрямку. З кінця 1930-х він живе у Чехії, відійшовши від суспільних і літературних змагів. У передмові «Самітник з-під гори Лак» В. Кухти стисло, але ёмко сказано про долю і лірику Колоса, постаті незвичної та обдатованої.

Статті з відділу «Публіцистика» мають різний характер. З одного боку – це історико-філософські завваги «Дух Духновича», виголошені єпископом Іваном Маргітичем 23 травня 1993 року перед першим богослужінням українською мовою в Ужгородській катедралі. З іншого – «Словникар з Росішки» метра діалектології Йосипа Дзендзелівського. Це нарис про життя і науковий спадок закарпатського лінгвіста Миколу Грицака. Історик-богеміст Іван Поп опублікував військовий щоденник бригадного генерала А. Гасала-Ніжборського, що за дорученням чехословацького уряду перебував на Закарпатті у листопаді 1944 – січні 1945 років. Розвідка Галини Посисень «Палаюча глина минувшини» присвячена Етнографічному товариству Підкарпатської Русі (1934-1938), а «Божа худоба» Івана Сенька – фольклору, літературним творам, картинам закарпатських художників на вівчарську тему.

«Мистецькі овиди» представлені нарисом В. Кухти «Рахів і Рафаелі». У ньому мова йде про майстрів пензля Рахівщини. Чорно-білі репродукції полотен Василя Труфана (Косівська Поляна), Василя і Михайла Ворохт (Рахів), Андрія та Василя Скрипок (Росішка), Петра Дудчука і Миколи Коваля (Рахів) розміщені впродовж усього журналу, красномовно підтверджуючи високі слова про їхню творчість.

Окрасою останніх номерів «Тиси» є рубрика «Срібна струна». Знаходимо тут гарну естрадну пісню «Сільський романс» (музика С. Гіги, слова О. Кононенка). А завершує журнал рекламний додаток. До напутнього зичення «Тисі» начальника обласного управління «Ощадбанку України» Василя Химишинця щиро долучаємо і свій голос.

Поява чергового випуску журналу в умовах тотальної дорожнечі – затяжна епопея для провідних київських чи львівських видань. Тому вдвічі вагомішим є успіх редакторів, видавців і спонсорів «Тиси». Адже досі на Закарпатті практично не було літературно-мистецьких журналів такого обсягу і плану. Ази цієї справи доводиться вивчати самотужки, на власному досвіді.

Серед побажань і зауважень на майбутнє найперше відзначимо потребу спеціальної рубрики «Критика і бібліографія» (умовно), де можна було би знайти оригінальні літературно-критичні праці, рецензії, огляди книжкової та журнальної продукції Карпатського регіону з ухилом на закарпатську проблематику. Теж варто підсилити «Тису» злободенною публіцистикою, що зачіпала б економіку і право, тобто поточні справи, а не замикалась на культурно-освітніх аспектах, історії. Саме від глибини й актуальності публіцистичного вжинку редакційного портфеля багато в чому залежатиме популярність журналу.

Надіємось, у здвоєному номері «Тиси» кожен знайде собі те, що йому найбільше до вподоби. Чекаємо на свіжі речі, котрі би зі сторінок наступного числа журналу знову приємно подивували вимогливого читача.

24 серпня 1993 року

«Життя нам нема в бур'яні...»

Жупанин С. На високій половині: Вірші, казки, загадки, скоромовки / Передм. М. Шалати. – Ужгород: Госпрозрах. ред.-вид. відділ Закарпат. обл. упр. по пресі, 1993. – 136 с.

Його хліб насущний колоситься на педагогічній ниві. Достаток дає посада доцента на кафедрі педагогіки і психології Закарпатського інституту підвищення кваліфікації вчителів. Це робота. А покликання?

У свої 57 років Степан Жупанин почувається впевнено і бадьоро як дитячий поет. Популярний, відомий. Навіть з чисто формального боку. Його книжечки перекладені для дітвори російської («Лісові годинники», 1974; «Зозулині чобітки», 1981; «Світанок», 1987, з передмовою Ю. Ярмиша), чеської («Журавлику ти мій», 1977), угорської («Вівчарик», 1980), словацької («Зозулині чобітки», 1981).

«Пісні для дітей» (1974), «Сонечко» (1983), «Журавлик» (1989) є результатом співпраці Жупанина-пісняра з визначним композитором Анатолієм Кос-Анатольським. Не менш відома Леся Дичко написала кантату для дитячого хору «Барвінок» (1983) на слова поета. Низка початківців і професіоналів стала співавтором Жупанинових пісенників «Ластів'ята» (1991) і «Закарпатські візерунки» (1993).

Місце письменника у літературному процесі відображено у біобібліографічному покажчику (1985). Його ім'я увійшло в енциклопедичні видання, навчальні посібники.

Це зовнішній аспект. Проте декор інколи здатен оманливо свідчити про міцність фундаменту. Належить тоді уважніше і пильніше придивитись до вподобаного витвору, а головне – безпристрастно. Тому переді мною розкішно проілюстровані збірники-двійнята «Смерековий край» (1985, передне слово М. Стельмаха) і «Лісовий світанок» (1986, вступна стаття Б. Чалого). Очевидно, вони – підсумкові. У них, як у дзеркалі, набутки письменницької робітні, тобто кращі зразки із тонких книжечок «Бджілка» (1959), «Сестрички-смерічки» (1962), «Гірська стежинка» (1965), «Світле озерце» (1975), «Ватра» (1981). Пізніше промовистий ряд продовжили «Світлячок та бджілка» (1989).

У збірку «На високій полонині» теж увійшло пребагато з попередніх ужиноків. Її поетичний арсенал є різножанровим: вірші, віршовані оповідання і казки, загадки і скоромовки. Власні та у перекладах і переспівах із чужих мов. Узагалі структура книжки – це вісім добре продуманих розділів. У свою чергу вони здебільше поділяються на цикли. У «Верховині», наприклад, їх налічується сім. Посередництвом переважно пейзажних замальовок автор прагне познайомити малого читача з принадами і цнотами, минулим і сьогоденням закарпатських міст і сіл, верхів і долин.

Почуття, котрі плакають рядки, лаконічно передав класик української літератури Михайло Стельмах: «Рідна земля – це світлий дім, дахом

для якого служить ясне мирне небо, а стінами – ліси, сади». У художній візії С. Жупанина цей афоризм сфокусовано інакше. Ось його розкутий амфібрахій:

*Величні Карпати – мої кораблі
З лісами, немов парусами,
А їх полонинські високі шпилі
З'єднались навік з небесами.*

Часто зір зупиняється на унікально згармонізованих строфах. У «Променях» відчувається піднесена ритмомелодика раннього Тичини:

*Сад загронений
В теплих променях,
Поле росяне
Заколосяне.*

Сонячні промені, легенький вітерець, невсипуща бджілка – улюблені герої Степана Жупанина. Вони глибоко символічні. Так, дівчинка Оленка, котра вчилася ходити, «за промінь ранковий трималась, неначе за руку мами».

За допомогою персоніфікованих образів поет вносить язичницький елемент одухотвореності у природу. Використовуючи широкий спектр художніх засобів, намагається він створити неповторну галерею побаченого і відчутого. «Голоси колосків» – підслухана розмова у полі, уривок з якої:

*Задзвеніло жито:
– Будем жити сито!*

Провідна ідея збірки «На високій полонині» – утвердження доброзичливості та доброчесності до природи, людей, самого себе. Невимушено і переконливо втілюються Жупанином у віршах прописні життєві істини. Без декларативності, моралізаторства. У передмові «Сонячна полонина» літературознавець Михайло Шалата відзначив, що у книжці «буденність, якщо вона доброчинна, підноситься до святковості».

Морально-етичний ідеал автора – малюки і дорослі, котрі вивищуються над іншими скромною вдачею і працелюбством, а не інтригами і заздрісністю. Алегорична «Самотня груша» – майстерний відгук, як мені здається, на навкололітературні колізії на повоєнному Закарпатті. Вони мали своїх тріумфаторів і переможених, що нерідко мінялися місцями. У суспільстві вдосталь людей, котрі почувують себе дискомфортно, коли на якийсь час не мають ворогів. У віршованій казці «Лінивий господар», написаній за народними мотивами, мабуть, із цього приводу С. Жупанин припасував сакраментальну фразу: «Життя нам нема в бур'яні...».

Однак книжка «На високій полонині» не позбавлена вад. У першу чергу – стилістичних погрішностей. Повз них не пройти. Їх треба остерігатись дитячим письменникам. Адже вони пишуть тексти, на яких діти вчаться правильно спілкуватися рідною мовою. Редакторові належало

прискіпливіше вчитати рукопис рецензованого видання, аби позбавити автора можливості задля рими зловживати усіченими формами прикметників і займенників у місцевому відмінку (нім, цім, міцнім, круглім, тихім, спекотнім тощо) або словами жалко, зелен, улій.

Замість «каплють» і «підвихнула» (вірш «Наталочка і скакалочка») має бути «капають» і «підвернула» чи «вивихнула». Зовсім незугарно звучить «діла дайте і мені» (казка «Подорожник») або «за труд він жадав лиш соломи» (оповідання «Вороник»). На жаль, закралась і русизми на кшталт «осінню» (у значенні «восени») у «Загадках» чи «в овсі» («у вівсі») у «Скоромовках».

Підсумовуючи сказане про нову збірку Степана Жупанина, підкреслимо тяжіння мистецької палітри до соковитих, сонячних, веселих барв. Поетове перо – ніби пензлик художника-експресіоніста. Слова, майстерно допасовані, чарують, наче водограй.

12 серпня 1993 року

Чуття з просторів самоти

Басараб В. Сиве літо: поезії. – Ужгород: Карпати; Патент, 1994. – 178 с.

До поетичного письма Василя Басараба, з його філософським і психологічно напруженим підтекстом, ми звикли давно, та це у прозових виданнях письменника. Пригадаймо хоча б, як чутливо, аж трепетно, передано переживання й роздуми ліричного героя в його першій з художніх книжок – «Коли трембітають вітри» (1967): людське життя змальовано виключно через образи осіннього гірського пейзажу. Вчитайтесь у новели збірки «Скресінь» (1968), де долі героїв рясно переплетені зі змінами в природі, частіше на зламі зимової пори, з образами «закоханих» Горіха і Яблуньки, з розповіддю втікачки із села – біжучому поряд потічкові тощо. Нарешті, у великій прозі В. Басараба – в його повістях «Задивляюсь у твої зіниці» (1972), «Осідлані гори» (1979), «Коронне село» (1981), в уривках, публікованих із роману «Ломикамін», – всі щедрі пейзажі не є простим описом природи, вони персоніфіковані: природа діє, як і люди, що дає можливість відчути своєрідну, справді поетичну палітру письменника.

Тому поява першої збірки віршів автора, яка щойно побачила світ, – явище органічне і вельми цікаве, бо це не просто інший жанр, але й нові аспекти таланту, нові творчі відкриття. Насамперед можна подивуватися, що й ця поважна для поетичних видань книжка є лише частиною створеного поетом за останній час. Ужите в анотації слово «спалах» багато що пояснює, і все-таки воно передбачає якусь коротку мить, а тут скоріше бачимо, як вилився тамований в юності поетичний хист Василя Басараба, про який ми знали з майстерних (що відзначалося колись і в союзній критиці) віршованих перекладів автора з російської, угорської, чеської, словацької, осетинської...

Отже, «Сиве літо». Сиве, як літа, в які зайшов письменник, відзначивши своє шістдесятиріччя. Мабуть, це і визначило назву та саму тональність збірки віршів, написаних холодного літа 1993 року. Збентежено і пристрасно автор поринає у власні поетичні медитації, творить щоденні вірші, наче молитву дня, шукаючи свій душевний ритм в аритмії нинішнього міста. Проте урбанізм «Сивого літа» не банальний та й зовсім відмінний від трактовок сучасних українських поетів, особливо авангардної хвилі – з її претензійними анархістськими міфологемами, підсиленими вуличним жаргоном. З точки зору ідейного задуму – не побоїмося цього виразу – поезія Василя Басараба скоріше від глибоких ліричних традицій, навіть із язичницько-русальськими мотивами, до яких нерідко вдається сам автор, облюбувавши образи давньо-ритуальної діброви, вогнів, чарів, тощо. Правда, все це подано з історичною перспективою, в духовному розвої – і поет говорить, як тяжко йому хрест з того галуззя виривати. «І природа видиться мені // Тінями утраченого раю», – читаємо в «Поетовій молитві».

А проте, сягаючи такого природного довкілля, душевна експресія Василя Басараба не пущена на якусь легку стилізацію, знайому романтику. Ліричний герой книжки не прагне вирватися з міського осереддя, скоріше намагається знайти відраду тут, де «душа – немов у темнім зворі» («Нічний дощ»), «Темний Уж мої літа полоще» («Оглянувшись назад»). У вірші «На майдані... Кирила й Мефодія» про це мовиться прямо:

*Де шугають вихори машинні,
Де асфальти душаться полинні,
Розіп'ятій тінями на плити,
Я даю своїй душі ожити.*

Писалися вірші в різний час доби, денний чи нічний, та якщо би навіть не брати до уваги узагальнення, те холодне літо дуже вдало передано автором через домінують сивих, сизих або й сірих барв. Додамо, що окрім експресивності, якою дише кожен вірш Василя Басараба, у творах чітко проступають письменницькі роздуми. І в «сивій» тональності найбільш промовисто відбито устремління автора до самоосмислення, яке не потрібно романтизувати, як і не слід переривати гарячковими або дріб'язковими інтересами. У поета важить тільки сутнє, яке досягається наодинці із самим собою, у віршах-медитаціях. І коли він пише: «Розметали бурі лиховісні // Всі чуття в просторах самоти» («Нескошена трава»), – це лиш настроєво-сумлива хвилинка.

А взагалі самотність у «Сивому літі» цілком протилежна усталеним у нашій поезії внутрішнім мотивам: такий стан не тільки не обтяжує ліричного героя чи автора книжки, а навпаки, він прагне «просторів самоти», пожадає їх усім своїм еством, аби належати собі бодай тепер, на сиві літа, і вільно творити – як і писалися ці вірші, день за днем, за червень, липень, серпень... У цьому теж, мабуть, розгадка незвичайної творчої віддачі.

Поет прогулюється набережними, блукає вуличками, переходить площі, відпочиває у сквериках. Ужгород – місто старовинне, і, закономірно, автор нерідко поринає в історіософські медитації. Не оминув увагою і сивих часів легендарного князя Лаборця, князя Володимира і княгині Ольги, а з літніми святами пов'язані біблійні імена. До речі, у книжці можна дібрати низку духовної лірики.

Але, як на мене, вірші В. Басараба вражають насамперед тонкою ліричною симфонією, тому він виходить на цілу гаму кольорів. Наприклад, «Та холоне д'вечерові літо, // Теплі губи стануть синім цвітом» («Ніби прояснилося») або «Тут жовтіють у будинків лиця, // Жовкне світло в заклених зіницях» («Місто»). Авторіві вдається прекрасно шифрувати зорові асоціації: «Догоряє літо у жарині – // У живій, розплющеній жоржині...» («Погасання»).

У збірці «Сиве літо» одухотвореність природи досягає певного магічного ступеня. Тому автор не міг не побачити, як «вийшли, мов русалки,

верби пелехато» («На Івана, на Купала»), не міг не відчути, що «тремтливо повіває в листі вітер, як крила пташки в ранньому повітрі» («Безсилля»). І пантеїстичне перевітлення Василя Басараба «Я – стеблина з синіми очима» («Дисонанс») – ніби в унісон із знаменитим Антоничевим: «Росте Антонич і росте трава...», «Антонич був хрущем і жив колись на вишнях...».

Через призму образів природи поет бачить світ особливо тонко і чутливо, тому він, міркуючи над своїми буднями, над нашою реальністю, створює все-таки дивні художні образи. Та й мало у кого можемо зустріти таку щедрість на образне слово. А при всій густій метафоричності проступає відчуття внутрішнього світла і безпосередності. Звідси й легкість вірша, як, приміром, картинка з «Неділі для двох»:

*Чорний сад –
То вечір, що без нас.
Десь листок –
Як серце на малюнку...
Десь і слід,
Що в темноті погас...
Чорний сад –
То світ без поцілунку.*

Нині мало думають про художню якість, а без неї немає мистецтва. У цьому плані цікаво відзначити, що творча інтуїція і фахова вимогливість не підвели також художника Миколу Псяйку, який знайшов тонкий еквівалент в оформленні книжки та її трьох розділів.

І, нарешті, кажучи до слова, я б не хотів справити на читача враження, що прагнув розповісти про картину, говорячи про її мазки. Власне, я навмисне віддав перевагу аналізу книжки Василя Басараба, бо синтезувати це видання найкраще в душі, перечитавши вірш за віршем – за відповідним принципом, а саме день за днем, як вони й писалися. Я надаю таку можливість кожному, хто шанує справжню, хвилюючу поезію.

18 серпня 1994 року

Як редагуються обласні газети?

Скажу відразу: не хочу, аби мої роздуми Ви, шановні читачі, сприйняли виключно як автобіографічну сповідь, а ще більше як повчання. Для мене відставного головного редактора, все в минулому, в тому числі тематики, цензура і боротьба за свободу слова. У двох обласних газетах, які я творив від витоків, правами я не був обділений. За свою редакторську п'ятирічку вдосталь часу викроїв для одкровенень, причому не «заднім чином» і не поза очі.

Отже, мову веду не лише про свою пору в тижневиках «Соціал-демократ» (серпень 1998 – червень 2002) чи «Світогляд» (жовтень 2002 – січень 2003). У видозмінених варіантах вони продовжують з'являтися на світ і поки що подають ознаки довготермінових проєктів, породжуючи сателітів. Але знову річ не про їхні переваги чи ганджі. Нехай ними смакують без мене. Поки що це тема не стільки для спогадів, скільки для аналітичних записок.

Показна незгода маргінала

Шкода, що майже всі члени колишньої команди нині закинули перо або свідомо зійшли на творчі загумінки, зреклися публічності: «привладний» статус виявився іншим, суттєво урізаним. Усе ж, приміром, їхні аналітичний рівень і художня стилістика у низці журналістських розстежень в умовах «департизаційного» тиску виконавчої влади 2000 – 2001 років є взірцевими набутками жанру. І, навпаки, кадровий голод і **брак кваліфікованих авторів** притаманний опозиційному Закарпаттю зразка 2003 року, що, як не парадоксально, пережив газетний бум, небачений досі на жодному історичному відрізку.

Багатьом закарпатським «акулам пера» не вистачило буквально кількох краплин до усвідомлення професійної та чисто людської гідності, хоча зазвичай пошепки чи в урочисті застільні хвилини про це привселюдно мовиться досхочу. Для туристів. Проте у відповідальні моменти «на коврику» ідеально проголошені тости нерідко перевтілюються в моторошні сцени холуйства, преслізних клятв у відданості патрону коридорчика до чужого престолу. Тому газетні шпальти безнадійно «посірили». І колір паперу тут ні до чого.

Чому? Взяла верх рабська **психологія виконавців**, яких, послуговуючись гачком мізерних послуг і подачок, легко перетерти на порох. Але ж і навзаєм маніпулянт людськими слабінками нечутно стає вірним рабом свого маргінального оточення. Такі формальні учасники дербі під кодовою назвою «Свобода слова» за станом душі не можуть претендувати на почесні місця серед творців, повноцінних партнерів демократизації «посткасетної» України.

У цьому ключі не менше дошкуляють **політмігранти**. Чимало газетярів безупинно мандрує поміж виданнями, що у політичному і фаховому

плані є діаметральними, різнополюсними. Їх об'єднують спільні вади: манія невизнаних заслуг і небездоганне приватно-публічне життя. У підсумку розтринькують свої таланти за мізерію, за копійки.

Не кажу вже про «причту во язицях» – колоритні постаті з когорти «жовтопресових найманців». Вони щоразу розумнішають в унісон періодичній зміні перших осіб області, не забуваючи поповнювати словниковий запас демагічної риторики про окремішність «четвертої влади». Дешевизна їхньої продажності вражає примітивною люмпенською логікою. Її виказує також гарячкове вишукування «аристократів духу» – крайових батьків вільної журналістики – у конформістському паліативі попередньої епохи.

Цензура чи цезура?

Марк Твен набагато легше редагував місцеву сільськогосподарську газету. Нині **індекс заборонених прізвищ** є невід'ємним атрибутом праці головного редактора. Він чітко тримається голови, але, зрозуміло, складений з урахуванням внутрішньополітичної та міжособистої кон'юнктури. Справа в тім, що навіть у межах однієї громадської та ділової структури спорадично існують певні тертя суб'єктивного походження. Зовні начебто мирне співіснування соратників вряди-годи виливається у так звані апаратні чи підкилимні ігри. Цього не запримітить лише особа, далека від редакційної кухні.

Персональна близькість до якого-небудь каналу інформації того, хто вічно тримає дулі в кишнях, призводить до тимчасової мас-медійної ізоляції неугодних. Зашкодити чи «просигналізувати» тотально є мало реальним, але на шпальтах одного-двох підконтрольних видань вдається. Тобто індекс тримає двері завше прочиненими, як для вірних із дитинства друзів, так і нажитих чесною працею ворогів. Паралельно відбувається **політизація спонсорів**, яким взамін вкладених коштів запропонувати нічого, крім невеликих доз моральної реабілітації тіньового капіталу і передачі в оренду кусня адміністративного ресурсу. Давальницькі схеми об'єднують не гірше ревізії.

Цих аргументів достатньо на мас-медійному полі. Їх виказують «перехресні контакти» з **номінальними і фактичними** керівниками всього спектру незалежних (опозиційних) і залежних (провладних) газет вузькопартійного чи загальнополітичного формату. Із залежними редакторами все зрозуміло без реверансів: «Є персональна команда «Ні!» Незалежні полюбляють красиві ухильні відповіді на кшалт «розумієш...», однак принагідно йдуть стройовим кроком у грошові **обійми модернізованого підкупу** мімікрізованим адмінресурсом. Небезкорисно розміщують у себе прямі й непрямі іміджеві чи контріміджеві матеріали про тести ДНК на предмет встановлення біологічного батька як не всієї нації, то хоча б якого-небудь її шматочка.

Ця неформальна винагорода не оподатковуються і ніде, за винятком умовної помітки в блокнотику призначеного центром касира, не фіксується. У тих хитросплетіннях тіньових механізмів свободі слова не вельми затишно. Простіше кажучи, щирі шанувальники Конституції та прав людини не тільки по-чудернацьки маскують свої індекси, але і замилюють інвестиційні очі господаря. Йому, грішному, несолодко. Часто-густо його спантеличують інвективи про походження першого мільйона американських доларів.

Тому притаманне євроатлантичному світові нефальсифіковане **зіставлення альтернативних точок** зору в українському варіанті дихотомічно виливається у теоретичне славослів'я і прагматичне словоблуддя на тему виснажливих віднайдень суспільного компромісу. Щоправда донорські ін'єкції країн Заходу, загорнуті в обгортку грантів на підтримку демократії, в значній мірі вирівнюють і прояснюють викривлені зображення в інформаційному дзеркалі сучасної України. Але не усувають наявного дисбалансу, породженого постколоніальними хворобами на ментальному рівні.

Круторії дозованого екстремізму

Функціонери різних мастей здебільшого звикли говорити лексикою присновідомого 1937-го. Чи не кожен із регіональних політиків має у штаті галасливу жменьку внутріпартійних екстремістів. Вряди-годи вони многотрудно пробують довести до стилістичного ладу рядову філіпіку. Неводнораз газети виходять засмічені «блохами» – гнівними саркастичними репліками. Невмотивана **версія бруталного поррахунку** глибоко засіла в постсоціалістичні голови божевільного від інтриганства люду. Потому багато прізвищ, які зятято змішуються в багні, у кінці кінців на глум пасіонаріям поповнюють депутатські та інші владні лави.

Не менш нещадно споживацьким цинізмом свободу слова губить побут. Заздрісникові не дасть спокою навіть маленький тіснуватий кабінет і ще менший легковик із конвеєра, за яким колись пильно наглядав нішній канцлер. Про крадіжки редакційних статків і опівнічну звірку сум на платіжних дорученнях, **«штурм шептунів»** і фізичні погрози часто сповідаються газетярі на доступних їм у той момент шпальтах. Щоби висловити професійні претензії, як мінімум, їх потрібно сформулювати професійно. В охлократичному мітинговому режимі добре продаються, либонь, витрішки, гнілі помідори, тухлі яйця і гранати для самопідриву.

Утопічна ніша холодної осені

До сих пір на Закарпатті **не утворено якісної масової газети**, котра б не декларувала західні стандарти свободи слова, а втілювала щономера на своїх сторінках. У даній тональності навіть не зазначено жодної таємної-нетаємної дискусії чи спільного-розрізненого зібрання вільних і

невільних, ринкових і неринкових журналістів. На жаль, усіх їх підготовують амбіції, за котрих дотаційний читач викликає більше, ніж платонічну любов. Фактів добровільної відмови від цієї наркотичної голки поки що не зафіксовано. Нижні шари атмосфери потрясають лишень поодинокі викрики. І то від болю, спричиненого кайданками за «хуліганство» або передчуттям кари за нецільове використання бюджетних коштів.

Тижневими і щоденними бойовими листками масового **читача подрібнено** спочатку на тисячі, а відтак на сотні та десятки споглядальників чийхось фотопортретів і текстуально невибагливих агіток. Це фатум, це карма не лише таких малих регіонів, як Закарпаття. Фанатами агресивних політичних технологій спровоковано всеукраїнську регіональну драму. Там, де заправляють гурти «наближених до влади», неодмінно мусять бути «козли», «розмінні монети» і «містечковий месіанізм». Професор Болонського університету, іменитий письменник Умберто Еко ще у 1997 році порадив таким журналістам і політикам побільше вдивлятися у світ і поменше у дзеркало.

Неспівпадіння ідеологічних трактовок президентсько-парламентських і парламентсько-президентських перспектив пронизує крижаним зимовим вітром українські землі, розімлілі від цьогорічного неврожаю. Сценарій лобових атак привів його adeptів до незручної малорейтингової ніші. Відщипнувши децицю чужого рейтингу, неодмінно втрачаєш у власному за правилом геометричної прогресії. Проте московські технологічні **схеми кризового менеджменту** зарано списувати в утиль, бо маємо тільки проміжний електоральний результат парламентських виборів 2002 року. Кінцева мета відома всім аж до малюка з ясель – президентська булава. Вона когось діждеться таки холодної осені 2004-го.

Та чи тоді спокійно видихнемо залишки несвіжого повітря перехідного періоду? Можливо, спробуємо покінчити безповоротно і зі своїми транзитними настроями. Але якщо знову зіткнемося з дефіцитом самодостатньої позиції людини і громадянина, годі ждати професійної рішучості в утвердженні свободи слова. Українська журналістика варта гарних заробітків, а не ситого заробітчанства в уніформі соловейка «ваших», «наших» чи «нічиїх» олігархів. Отоді викладений вище психологічний трилер на правду виглядатиме алогічно.

Травень 2004 року

Медіа сучасного Закарпаття

Вельми показовим критерієм регіонального рівня духовного розвитку вважається задоволення культурних потреб населення. Беруться до уваги власне мистецькі галузі (академічна і популярна музика, театральне та образотворче мистецтво), медійна сфера (телебачення, радіо, преса, книжка, Інтернет) та інфраструктура дозвілля (кінопрокат, культурний туризм, масові розваги – дискотеки, концерти тощо).

Дуже довго цей рівень визначався як невисокий. Так, у 2004 році зі ста закарпатців лише 13 відвідали музеї, 12 – театри, 10 – кінотеатри, 9 – концерти. Роком раніше в області налічили сто кіноустановок на майже 20 тисяч місць. Проте, за державною статистикою, кіносеанси відвідали загалом тільки 77 тисяч глядачів, хоча край населяло понад 1,2 мільйона осіб. При цьому іноземні фільми (переважно американські та російські) займали понад 95 % ринку кінопрокату.

У 1990 роках спад книговидання в Україні був чи не найбільшим з-поміж східноєвропейських країн. Сукупний тираж зменшився від 170 мільйонів у 1990 році до 22 мільйонів примірників у 1999 році. Однак невдовзі розпочався підйом, що відлунув і в регіональному вимірі. Найбільше книжок друкували в Києві, Харківській та Донецькій областях. Протягом 2007 року в Закарпатті вийшло друком 244 книги (проти 149 найменувань у попередньому 2006 році) тиражем 162,6 тисячі примірників. Якщо у радянську добу тут знайшлося місце під сонцем тільки для трьох видавництв – «Карпати», «Закарпаття», «Патент», то нині їх налічується майже сорок. Деякі з них (названа трійка, «Гражда», «Мистецька лінія», «Ліра») відзначилися випуском у світ вартісних ілюстрованих книжок на краєзнавчу та іншу тематику.

Записи українських виконавців посіли приблизно п'яту частину музичного ринку. Вони переважали тільки на трьох каналах Національної радіокомпанії України («Українське радіо», «Промінь», «Культура»). Натомість найбільший сегмент належав російській поп-музиці (близько 50 %) і записам західних виконавців (30-40%). Водночас у 1990-ті роки з'явилися кілька приватних студій звукозапису, приміром, співака Степана Гіги в Ужгороді, котрі популяризували доробок закарпатських виконавців. Мова йде про випуск і поширення аудіо- і відеокасет, CD із авторською музикою та народними мелодіями.

У 1990-х роках позиції телебачення як найпопулярнішої форми дозвілля зміцніли завдяки кількісному та якісному урізноманітненню телепрограм. Поряд із державними телеканалами з'явилося чимало приватних. Хоч вони руйнували монополію державного телебачення, але нерідко знижували стандарти якості. Безапелляційним лідером регіональної медійної індустрії залишився телевізійний канал Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії, що отримав у 2005 році назву «Тиса-1» і перейшов із кількогоднинного на цілодобове мовлення. Його трансляція охопила весь край.

80 % передач «Тиси-1» виходили українською, решта – словацькою, угорською, німецькою, румунською, російською, тобто шістьма мовами.

Поруч у режимі щоденного мовлення, але з істотно меншою зоною поширення працювали п'ять приватних телеканалів «М-студіо» (Мукачево), «Альянс ТВ» і «21 канал» (Ужгород), «Хуст» і «Виноградів». Разом із тим бачимо стрімкий розвиток супутникового і кабельного телебачення. Так, із 2005 року власну частоту на супутнику придбала «Тиса-1». Небагато обласних телерадіокомпаній в Україні досягли цього рубежу. Кабельне телебачення в Закарпатті нині представлене півсотнею підприємств, які сукупно обслуговували більше двохсот тисяч споживачів.

Зрозуміло, переважна більшість закарпатських глядачів надавали перевагу всеукраїнським телевізійним каналам – державному «УТ-1» і приватним «Інтер», «1+1», «П'ятий канал» та іншим (їх більше тридцяти). Чимало жителів області, зокрема представники національних меншин були постійними глядачами румунських, угорських, словацьких і польських каналів.

Радіомовлення Закарпаття представлено кількома регіональними компаніями і розгалуженою мережею всеукраїнських станцій. Із радянської пори збереглося кабельне радіомовлення. Також транслювалися програми двох десятків закордонних радіостанцій – з Угорщини, Словаччини, Румунії, Польщі. Державні радіостанції використовували утворену ще в часи СРСР дротову трансляційну мережу з радіоточками у приватних помешканнях і службових приміщеннях. За останні два десятиліття кількість працюючих радіоточок суттєво скоротилася, але ними все ще були забезпечені до половини сімей.

Перевага дротового (кабельного) мовлення в тоталітарному суспільстві полягала в тому, що воно транслювало тільки одну-дві станції. Тому слухач не міг обрати собі якусь іншу станцію. Нині ж перевага радіоточки в її дешевизні та простоті користування.

У цілодобовому FM-діапазоні в Закарпатті активно працювали півтори десятки приватних українських компаній, що передавали в основному музику, новини, рекламу. Проте державна станція «Тиса ФМ» не мала собі рівних як за зоною поширення (60 % площі області), так і за обсягом власної продукції (100 %). У найближчого конкурента – приватного «Радіо Закарпаття ФМ» – ці показники досягли відповідно 40 і 50 %. Деякі FM-станції використовувалися власниками скоріше як інструмент просування музичного і рекламного продукту або ідеологічного впливу. Навіть якщо Закарпаття в роки незалежності України (до 2009 року) радіо приносило збитки, вони компенсувалися доходами від іншого бізнесу або політичними дивідендами.

За різними оцінками, нині від 10 до 30 % населення України є регулярними користувачами Інтернету. Однак ці цифри значно вищі серед молоді, а також дуже різняться залежно від місця проживання (місто, село) та віддаленості від міських комунікацій. В Ужгороді майже половина населення регулярно користувалася Інтернетом, а на селі – лише декіль-

ка відсотків. Одночасно комп'ютеризаційний бум справив значний позитивний вплив на розвиток Інтернет-ресурсів у культурному просторі України. Поява лівової частки спеціалізованих веб-сторінок, які постійно оновлюються, припала на 2001-2005 роки.

Власні веб-сторінки і портали на Закарпатті створило багато органів державної влади і місцевого самоврядування, державні та комунальні установи (університети, філармонія, бібліотеки), недержавні освітні, мистецькі та туристичні фундації, національно-культурні об'єднання, професійні та аматорські колективи, окремі шанувальники народних традицій, мистецтва, літератури, різноманітні прибуткові та неприбуткові агенції. При цьому більшість інформаційних веб-ресурсів представляли передусім найбільші міста Ужгород і Мукачево. Натомість решта Закарпаття у новинарному плані висвітлювалося доволі скупо.

До середини 2007 року в області зареєстрували всього 441 друкований засіб масової інформації різних форм власності. Із них лише десять відсотків регулярно надходили до читача. Їх загальний разовий тираж складав 136,1 тисячі примірників. Причому вони розходилися головним чином за передплатою (111,5 тисячі примірників), а у роздрібну мережу надходило вп'ятеро менше – всього лише 24,6 тисячі.

Значна частина легалізованих газет і журналів періодично підлягала ліквідації у зв'язку невиходом протягом декількох років. Тенденція масової появи паперових видань була прямо пов'язана з виборчим процесом, коли чимало об'єднань громадян реєстрували друковані органи на певний період без подальшої експлуатації.

Із кінця 1990 років серед всеукраїнських видань перші позиції в Закарпатській області зайняли україномовні щоденники «Експрес» і «Високий Замок» (редакції обидвох газет базувались у Львові), російськомовні «Факты и комментарии» (Київ). Серед обласних газет провідні позиції утримували комунальні «Новини Закарпаття» (із 1990 року), приватні «РІО (Реклама. Інформація. Огляд новин)» (із 1997 року), «Старий замок – Паланок» (із 1998 року), «Трибуна» (із 2002 року).

Свого часу істотний вплив на громадську думку справляли резонансні публікації у незалежних газетах «Карпатський край» (у 1991-1993 роках), «Срібна Земля» (у 1992-1997 роках), «Срібна Земля – Фест» (у 1998-2004 роках). Вони витіснили традиційних доти монополістів на газетному ринку – перетворену з рупора комуністів у незалежну «Закарпатську правду» і колишню комсомольську «Молодь Закарпаття».

Важливу історичну роль в умовах політичної структуризації українського суспільства виконала обласна «партійна періодика», як-от закарпатські газети Народного Руху України «Карпатська Україна» (у 1991-1992 роках) і «Карпатський голос» (виходила у 1994-2004 роках), газета Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) «Соціал-демократ» (1998-2004) та ін.

Усього в області виходило два десятки державних (комунальних) газет: дві обласні, 13 районних, 4 міські. При цьому загальний тижневий

наклад міських і районних газет становив близько 80 тисяч примірників. Газета обласної ради та обласної державної адміністрації «Новини Закарпаття» стабільно виходила українською мовою найбільшим у краї загальнотижневим накладом – 20-30 тисяч примірників.

«Новини Закарпаття» можуть слугувати дзеркалом політичної кон'юнктури. Як тільки змінювалася перша особа (голова обласної державної адміністрації), корегувалися підходи до висвітлення подій. При цьому рідко коли виникала потреба замінити головного редактора.

Непрості часи пережила газета обласної ради і Товариства угорської культури Закарпаття «Kárpáti Igaz Szó» після того, як у 2005 році утворилася ще одна угорськомовна газета під цією ж назвою. Їх стали розрізняти за кольорами логотипів, завше уточнюючи про яку саме «Kárpáti Igaz Szó» йдеться: «чорну» чи «зелену». Загалом угорською мовою друкували 16 газет і журналів загальним тиражем 30 тисяч примірників для 150 тисяч закарпатських угорців. Це найкращі показники серед усіх етнічних спільнот краю.

Румунською мовою виходила газета «Maramureşeniі» («Мараморошани»), заснована Тячівською і Рахівською районними державними адміністраціями, а також приватна «Апша». Їх сукупний двотисячний тираж призначався для 32-тисячної румуномовної громади.

На 30-тисячне російське населення були націлені декілька приватних двомовних видань загальним тиражем до 10 тисяч примірників. Вони використовували українську і російську мови. Серед них першу скрипку грала газета «Європа-Центр». Вона посіла нішу головної російськомовної трибуни 1990-х років – газети «Єдинство-плюс», котра зійшла з дистанції через фінансові труднощі.

Ромською мовою друкували дві приватні газети і журнал загальним тиражем три тисячі примірників для місцевих ромів, яких за переписом населення 2001 року фігурувало 14 тисяч осіб. Словацькою виходили два видання тиражем одна тисяча примірників, аби зацікавити близько шести тисяч закарпатських словаків своїми крайовими друкованими органами.

Відрадно, що серед різноманіття періодики сучасного Закарпаття бачимо спеціалізовані видання: наукові, освітянські, спортивні, літературні, мистецькі. Серед них вельми примітними є «Культурологічні джерела» – кольоровий ілюстрований журнал. Він виходить щокварталу із 2003 року під егідою обласного управління культури і мистецтв Закарпатської обласної державної адміністрації. У «Культурологічних джерелах» відображені всі культурні звершення з акцентом на збереження і примноження народної творчості.

Власне, у тісному переплетенні двох потужних струменів – професійного і народного (аматорського, самодіяльного), успадкованого і нового – протікав увесь цей період у Закарпатті після 1991 року. Не обходилося без гострих кутів, але в жодному разі не йдеться про стагнацію, а лише про час важливих перемін, нових творчих пошуків і плідних здобутків.

Грудень 2009 року

Літературна спадщина села Новоселиця на Тячівщині. Кость Вагилевич. Петро Мідянка. Юлія Драгун

У Новоселиці в 1930-1932 роках вчителював Костянтин Вагилевич (22 травня 1892 – 4 січня 1974), родом з Прикарпаття – тоді села Ясеня, повіт Перегінсько, округ Калуш. Учасник Першої світової війни і визвольних змагань українського народу (1917-1920). Емігрував у Чехословаччину. У 1929 році закінчив філософський факультет Карлового університету в Празі. Отримав наукову ступінь доктора філософії.

Кость Вагилевич вчителював у Новоселиці з 1 жовтня 1930-го до 1 грудня 1933 року. Тут він 14 квітня – 20 травня 1933 року перехворів на тиф. Після тримісячного страйку батьків 82 єврейських школярів його перевели до Нересниці. Формально й небезпідставно закидали антисемітизм, хоча переважав мотив торгової конкуренції. Це протиборство, звісно, не обходилося без «чорного піару» з обох боків. Український кооперативний рух у Новоселиці завдав відчутних збитків дрібному єврейському бізнесу.

Стараннями вчителів Костя Вагилевича і Миколи Павлюка у Новоселиці восени 1933-го виник громадський «Комітет допомоги бідним дітям». На заготівлі та продажі яблук у Чехію вдалося заробити на потреби незаможних школярів 1 700 крон. Причому яблука продавали вдвічі дорожче, ніж зазвичай місцевим заготовувачам.

Майже десятиліття Кость Вагилевич вчителював на Закарпатті – у Новоселиці, Нересниці та Рахові, де й 1934 року одружився з чешкою Боженою Франковою. Його дружина працювала в галузі охорони здоров'я і соціального захисту.

Після загибелі Карпатської України К. Вагилевич проживав із сім'єю у Празі до 1945 року, де видав поетичну збірку «Україна непоборна» (1941)¹. У ній знайшлося місце для ліричних образків, створених у Новоселиці. Потім він вимушено виїхав до США, проте під кінець свого віку повернувся до дружини Божени, доньок Анастасії та Параскевії.

Як палкий обсерватор соціального контрасту і ніжно-сентиментальний пейзажист, К. Вагилевич цікавий не тільки як дзеркальне відображення свого часу, але й вибагливому сучасному естету.

Можемо лише, мабуть, задля відновлення деталей історичного полотна пробігти діалогічними рядками сатиричної поезії «Родичівська рада» на одвічний мотив про добродійного пастуха (учитель) і заскорузлих овець (родичі – батьки). Вона справді є реалістичним відбитком пануючих настроїв у патріархальній неосвіченій Новоселиці 1920-1930-х років. На початку періоду тоді з 240 дітей шкільного віку з волі батьків навчалося десь до третини, а наприкінці – відсотків дев'яносто.

¹ Гостиняк С. Про поезію Костя Вагилевича // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику [Пряшів]. – 1995. – № 20. – С. 449-557.

Можна схопити очима по діагоналі моралізаторський вірш «Сповняються пророцтва» – про стаї та околиці, де простягнеться не знати з чиєї вини «чуже, не наше поле». Але захочеться не раз перечитати ліричні мініатюри «Бескидова осінь» (1931) і «Весняне» (1932). Як мінлива осіння погода, змінюється настрій ліричного героя. Його душа розриває однамітність, буденність і виривається у безмежжя:

*Закурликали в синіх просторах
Раннім ранком надіслані стежі.
Ой, дивіться, вже осінь на горах...
Вже Бескид у димах, у пожежі...*

Вельми вдало підібрано «осінню» трискладову стопу з меланхолійним наголосом на третьому складі – анапест. Його витісняє «весняний» розмір – дактиль. Він подібний за трискладовою конструкцією, але з енергійним, рвучким, маршовим наголосом на першому складі:

*З півдня опівночі нишком надлинули
Легкі, веселі вітри...
Горами шатра зелені розкинули,
Долом – коври.*

До книжки своїх поезій Кость Вагилевич додав «Пояснення менше відомих слів та виразів». Такі додатки уперто ігнорував його колега Петро Мідянка – через одне вчительське і літературне покоління. Обидва густо заплітали в поетичну канву діалектизми.

Образно кажучи, нині вчитель української мови і літератури Петро Мідянка (народився 1959 року, село Широкий Луг) повноправно посів трон сучасної поезії Закарпаття, осиротілий після відходу Петра Скунця¹. Весь вік живучи в рідному селі на Тячівщині, вчителюючи у Новоселиці та Тисолові, він зміг вирватися з глибинки на панукраїнські обшири духовно розкріпаченим творцем утаємничених шедеврів.

Своєрідність поетичного світу Петра Мідянки полягає в культурологічній націленості, у скрупульозному проникненні в багатющі надра духовної спадщини рідного краю. Його творчість тісно пов'язана із карпатською часткою українського етносу, включно з місцями компактного проживання в Словаччині та Румунії, з діаспорними острівками в Угорщині, Сербії, США.

Інтелектуальні потуги поета спрямовані в сьогодення через призму соціально-побутової та церковно-релігійної архаїки, що подеколи переривається або обрамлюється космічними візіями. У прадавньому він спрагло черпає живильну наснагу, проте раз по раз Ікаром проривається крізь часово-просторову умовність, занурюючись в універсум.

¹ Офіцинський Р. Покрайні записи на віршах Петра Мідянки // Екзиль. – 2007. – № 6. – С. 18-19.

Це засвідчує увесь доробок Петра Мідянки – збірки «Поріг» (1987), «Осередок» і «Фараметлики» (1994), «Зелений фирес» (1999), «Трава Господня» (2001), «Дижма» (2003), вибране рідною і словацькою мовами – «Срібний прімаш» (2004), «Vôňa hogsov» («Запах тирличів», 2007). Остання книжка «Ярмінок» (2008) стала підсумком його поетичної діяльності. Натомість письменник взявся за прозовий твір про життя сільської інтелігенції (лікаря, вчителя, священика) у посттоталітарній Україні. Низку сюжетних ліній підказав особистий досвід.

Читаючи поезію П. Мідянки, стикаємося з образною системою, ускладненою вузьким діалектно-мовним та історико-етнологічним колоритом. Відзначена вузькоколеритність нерідко абсолютизована до такого ступеня, що для підготовленого читача не похибив би словничок із роз'ясненнями. Адже піднято місткий пласт народного світовиду. Суть не в діалектних словах, а у цілісному розумінні надто локалізованого матеріалу.

Спочатку автор же принципово обходився «без коментарів». Мовляв, хай читачі вчать живі української мови, бо набрид зрусифікований середньонаддніпрянський стандарт: «Щоб з ґрунтів убогих Україна, // Україна в душах проросла» («Зелений фирес», 1999).

І, певно, Петро Мідянка, лауреат всеукраїнського конкурсу «Учитель року-98» із Тисоловської загальноосвітньої школи I-III ступенів, щиро вірив у жагу сторонніх до лінгвістичних пізнань. Та з часом серце пом'якло. У примітках до найсвіжіших збірок він уже пробує дещо пояснити. Вода точить камінь. Не калька це з перекладу імені.

Бурлескна, із подвійним дном новоселицько-тисоловська тематика лягла на папір у соціальних поетичних монологах. У книжках «Фараметлики», «Зелений фирес», «Дижма» умістилися портрети людей з різних епох, виконані à la Фіала. Правдиво, у стилі вже не модерного, а постмодерного реалізму.

Новоселицький дяк Джуган із кінця XVIII століття запросто п'є фужер (погар) вина за мудрі вчинки єпископа А. Бачинського. Парох С. Ваккій веде трагічний літопис. Син священика (1928-1941) – попович Даніель Бендас веде мову про понищений клір. Його батько, ще молодий катехит, виносить з вогню стародруки. Росіянин В. Потапов офіцерським басом править службу Божу. У сучасного вчителя історії з Тисолова В. Бенка «склепінням неба сяють очі».

Соціальна гострота переростає у злобу дорогою додому, у видолинку, «за тисолівським скрутом». Ось чому відлунило від здибанки з безпардонним крутієм:

*Має люд свої ремесла вічні –
Фирес, різьби, гендель і навар.
Гайналі в ґуральнях пересічні
Шпорівні на форинт і доляр.*

Фирес – пилорама, лісопильня. Та хижачьке пограбування природних багатств загребущими руками за сприяння сільської компрадорської

верхівки і за опришківського (розбійницького) азарту асоціальної людності – лише півбіди. Її друга половинка виліплена з міжконфесійної «холодної війни». У 1990-х інколи у Новоселиці закипало аж кришку зривало. Нікому була підказати стежки вправні та праведні:

*Це Новоселиця. Ці буки, ґруні, жир...
Де не жирують свині, але люди,
Шукаючи останнього паскуди,
Допоки буде у долині мир...*

Йдеться про метафору. Дійсність нерідко прозаїчніша, аніж видалося з першого погляду, від нашіптаного кимсь перестороги, емоційного перегріву знічев'я, з дріб'язку. Адже ж щовесни оживає ж повноцвіттям оця долина.

Розвіяні сезонними вітрами по світах, по цивілізаціях, вертаються новосельці та тисоловці до родинних гнізд. Їхні медитації над історичним корінням є нерідкісними сьогодні. Це той місток, принаймні його підпори, у тривке майбуття української нації. Про нього з вершком наговорено. Але ж він виростає на очах. І земля не тікає з під ніг, хоч вона, як і перед тим, крутиться так само швидко.

Окрім поезії високого стилю, у Новоселиці здавна поширена аматорська, альбомна. Нерідко її творці привертають увагу закарпатських видавців. Ось і дебютна збірка дитячої лірики і короткої прози «Хто раніше всіх встає?» (2009) Юлії Драгун одразу після появи на світ побувала на Міжнародній книжковій виставці у Києві та Форумі видавців у Львові. Ця книжка миттю впадає у вічі, бо зі смаком і щедро проілюстрована у кольорі¹.

До виходу на пенсію за інвалідністю Ю. Драгун трудилася на промислових підприємствах Тячівського району – у Тересві, Тячеві та Новоселиці. Вона народилася в 1955 році, закінчила школу в рідному селі, трудилася робітницею. Виховала двох синів, а зараз піклується про шістьох онуків, які, власне, надихнули на творчу презентацію перед широкою аудиторією.

У своїх творах Юлія Драгун зворушливо вчить маленьких читачів добру. У них мимоволі вловлюєш спорідненість з інтонаціями знаменитого педагога-новатора Василя Сухомлинського, котрий залишив по собі також і шедеври дитячої літератури. Фінальні акорди книжки «Хто раніше всіх встає?» звучать замріяно і ніжно:

*Діти радіють. Діти не сплять.
Тихо над ними зірки мерехтять.*

Віриш, що справді в їхні віконця ось-ось покладе гостинці Святий Миколай – ревний покровитель чемної та слухняної дітвори.

Вересень 2009 року

¹ Драгун Ю. Хто раніше всіх встає?: Вірші та оповідання / Художник Ю. Єгорова. – Ужгород: Карпати, 2009. – 102 с.

ДОДАТКИ

З чого почалося

У зоні земного тяжіння

Брезіцький Р. Деревя на соборах: Поезії. – Львів: Каменяр, 1990. – 56 с.

З Романом Брезіцьким я особисто не знайомий, хоча знаю, що він не перший рік у поезії. Читав його добірки, якщо пам'ять не зраджує, в журналах «Дніпро», «Жовтень». Зараз тримаю в руках дебютну збірку молодого лірика «Деревя на соборах», що вийшла друком відносно невеликим тиражем (1800 примірників) у «Першій поетичній касеті видавництва «Каменяр». У ній всього 38 поезій, що згруповані у три цикли. Це продукт авторських пошуків гармонії між ідеєю, словом, формою, що рівносильно мало б викликати у читачів небуденні враження.

Поет бажає зустріти щирого і відвертого шанувальника – сучасника-однодумця на перехресті спільних уявлень про навколишнє. Принаймні три сакраментальні запитання не дають спокою автору збірки: «Хто я? Що я можу зробити? На що я можу надіятись?». Саме ними із XVIII століття присипує німецький філософ Іммануїл Кант рани роздумів уже не одного покоління. Не дивно, що у збірці «Деревя на соборах» доволі поезій про сенс буття, чимало інтимних сповідей – майже весь цикл «Яблука котяться». Не всі вони, як учителі кажуть, написані на «відмінно», подеколи їм бракує довершеності, але імponує їхня глибинність. Причарований смуток тамується несмілими проблисками надії, впевненості.

Авторська ностальгія в цілому закономірна і виправдана. На жаль, поет не захотів разом із нами оптимістично заглянути в прийдешнє, він чомусь навіть не прагне творити ілюзію, якийсь сонцесяйний ідеал, як джерело і стимул руху, життя. Втім, я не професійний критик, більш вправні рецензії на «Першу поетичну касету», в тому числі на збірку Р. Брезіцького, напишуть у товсті журнали знавці. Однак, гадаю, мої критичні завваги мають право на те, щоби бути вислуханими.

У ліриці Романа Брезіцького мене зачепила не стільки архітектоніка вірша, скільки внутрішній голос строфи. У першому циклі «Глина і досі людиною пахне» сподобалася задивленість у минуле, у первісні витoki розтраченої духовності. Не сходять з уст автора відроджені слова, вийняті зі словникового спецхрану: собор, храм. Контрастні галицькі пейзажі у чуттєвому переломленні стають символічними означеннями рідної землі, України (поезії «Бір-собор», «Листопад»).

Інколи, як мені здається, лірик вдається до крайнощів, намагаючись показати своє ставлення до сучасних подій, «білих плям» нашої історії. Його спроби розповісти про Чорнобильську біду, перспективу атомної смерті взагалі («Поема про Котигорошка і про великий похід»), відобра-

зити трагедію народу-самовбивці, народу-творця тоталітарної комуністичної системи («Балада про помилки», «Про справедливі, але запізнілі суди») надто схематичні та поверхові.

Так само не зовсім поетично, скоріше по-газетярськи сухо і непереконливо звучать рядки, присвячені шкільним проблемам, власній побутовій невлаштованості («Монолог сільського вчителя», «Слоїк»). Надалі не варто захоплюватись презентацією того, що накипіло, але не пройшло ще кризь фільтри глибшого осмислення, витонченості.

Автор задумав створити свою галерею типових сільських образів, носіїв питомо народної мудрості, національної свідомості – «Дід Дирій», «Тітка Ганка», «Глина», «Диньочки». У цих віршах не вистачає ліричного лаконізму, зате в них відчутна якась містична, сердечна теплота, любов до простолюдю, до вітчизни. У багатьох моментах думки і пориви душі поета настільки відшліфовані, що вражають співучістю, сентенційністю. Ось ізмарагди Романа Брезіцького: «сова у сіряку – старий філософ лісу», «зламавшись, як від кулі чоловік», «я вірю в школу як в світлицю духа», «глина і досі людиною пахне», «спиняйтесь коло храмів, покоління».

Непівладний час, на щастя, залишив у спогадах важливі відбитки. «А стрілки годинника // Косять траву днів», – меланхолійно мовить автор, проте: «Моїх товаришів напівзабуті лиця // У шибах вікон, як на фресках в храмі». Натхненно, образно й одночасно скорботно написані «Соловейки»:

*Там, де маки, наче кров'ю,
Світ собою вкрили,
Лежать мої соловейки
У шинелях сивих.*

Серед історичних сюжетів, розкритих ритмікою вірша, особливої уваги заслуговує поезія «На могилі Осипа Турянського». Власне, це промовистий зразок авторської манери осмислення величі особи в історії загалом. Не йдеться про те, щоби всебічно розглянути феномен сина бідного теслі з Оглядова – села на північній межі Галичини. Концентрований наголос зроблено на епізоді життя, що майстерно відображений самим О. Турянським, – сербський полон у роки Першої світової. Акцентується на мужності, на силі духу нескореного пілігрима на неторованому й тернистому шляху до незнищеності, до великості. Урешт решт: «Асфальт в Оглядові не задушив // Його сліди натруджено-скорботні».

Такою бачу лірику земляка, родом із села Завидче Радехівського району. Не все у ній варте похвали, та й годі чекати надзвичайного від дебютанта. До великого приходять не відразу, доволі часу йде на подолання нав'язливого, дріб'язкового. Але збірка «Дерева на соборах» свідчить про літературний хист і покликання Романа Брезіцького. Вірю, що з часом на ниві поезії зросте, розів'ється його самобутній талант. Зичу успіхів, нехай завжди перебуває в зоні земного тяжіння.

Жовтень 1990 року

...інколи писалося

Всі ми «речі в собі».
Віра Свірідова

Починаючи з 1998-го кілька років поспіль на українському каналі «1+1» демонструвався хронікальний проект «Ти не один». Автори заримували найвідоміші обличчя України ХХ віку, відшукавши їм аналоги у світовій культурі. Вертикально поділений екран представляв двох героїв одночасно. Вони почергово вели віртуальний діалог, який навряд чи трапився б у дійсності. Серед півтора десятка художньо досконалих сюжетів глибиною вирізнялася і пара «Амвросій Бучма – Лоуренс Олів'є. Скільки трагічного в житті – і як мало людей, здатних утілити трагедію на сцені».

Пригадався мені цей ролик, коли познайомився з підготовленою до друку в Ужгороді ліричною збіркою зрілої літамі Віри Свірідової з Санкт-Петербурга. Воістину, наш життєвий путівець устелено й квітками трагізму, і як непросто долати депресивні почування, принаймні у строфі. «Я сама собі загадка, я сама собі сюрприз», – ніби нарочито декларує, проте з усіх душевних сил поетеса змагається з підступною течією «людини у футлярі».

Їй незатишно на самотині, вона шукає емоційної наснаги подалі чотирьох стін вимушеної самотності. «Не довіряйтесь тиші», бо в «безлюдді, як у театрі тіней» – чи не найсокровенніші настанови представниці «жіночої поезії» Північної Пальміри. Хоча... чому винятково «жіночої»? І тільки російського Санкт-Петербурга? Невидимі партитури на фортепіано душі натхненно грають пальці, супроводжені досконалим слухом, і не так суттєво кому вони належать.

*Еще бегу я по привычке,
Не чуя осень за спиной,
Как в детстве, длинные косички –
Но смысл «последней электрички»
Приоткрывается иной...*

Тьмяніють посмішки і гаснуть, відходять рідні обличчя... Але ж залишається те, в ім'я чого живуть. І навіть тоді, коли у звукових асоціаціях «потай, по-лисячи до нас закрадається осінь».

23 липня 2003 року

...і завершилося

**Оксана Забужко проти Ліни Костенко:
жіноча дуель – національна, ірраціональна, сексуальна**

Забужко Оксана. Музей покинутих секретів: Роман. – Київ: Факт, 2010. – 830 с.; Костенко Ліна. Записки українського самашедшого: Роман. – Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 414 с.

Хто я? Пересічний читач із провінційного закутка. Тримаюся дому, не волочуся світом. На дещицю освічений, нелінійний, але не вельми беручий до читання художніх книжок. Такого зрідка враз розворушать комерційно розкручені видання, з інтригуючою перчинкою, чим звикли частувати поварчуки на кухні голлівудської кіноіндустрії. Такий у чергу за книжкою не стане, хоч би які там громи і блискавки! Та й навіщо, нема ажіотажного попиту, не радянські часи духовних чи матеріально-товарних дефіцитів.

У дитинстві чи не кожної літньої днини добру годину стояв я у сільській крамниці за хлібом, радше трьома його радянськими заводськими сортами – чорним, сірим, білим. Мусив. Тепер ні. Хіба що прем'єр Микола Азаров постарається, аби замість гречки змітали книжки з переповнених полиць.

Наразі замість Миколи-прем'єра челядник з іменем Роман взявся поговорити аж про два пухкі романи, котрі двома роками перед тим подужав прочитати. Не вголос, звісно, і не по складах, із галицьким чи донецьким акцентом. Взявся сказати щось не відразу, а як вляглося.

Про камертон і моветон

Ліна Костенко та Оксана Забужко відповідно 1930 і 1960 років народження, отже, за віком належать до різних поколінь української інтелігенції – як мати і донька. Десять з чверть століття вони є учасниками одного і того ж літературного процесу.

Безумовно, Л. Костенко досягла творчого розквіту задовго до умовного відліку. Глибинний роман у віршах «Маруся Чурай» (1979) прописав її серед класиків української літератури.

О. Забужко прагне досягти надвисоких вершин і в поезії, і в прозі, і в гуманітарних студіях. Її старання розмашисто амбіційні. Уже за полудень віку (коли – як перейти на її словесно-ментальну хвилю – менопауза близько, ближче небокраю) – пора здивувати Україну й світ, хоч якийсь його регіон, у високомистецькому сенсі.

Начебто ось-ось заповітна вершина, а станеш ближче – ні, не те. Нічого страшного – життя триває, хоча варто відмовитись від кави, алкоголю, куріння. При цьому зовсім не обов'язково під свій уявний п'єдестал лаштувати чужий, вибитий з-під ніг десятиліттями перевіреного, з великої літери Майстра. Так є, хоч про те не всі кажуть.

Знаю також, що жінкам не бажано нагадувати про їхній вік. Тим паче – двічі поспіль. Некоректно. Але начитаєшся тих романів – голова обертом (і не в одного такого Романа), само собою моветониться. Зрештою, тут не про моветон ідеться. Тішить око, що, розмінявши відповідно дев'ятий та шостий десяток, Ліна Костенко і Оксана Забужко далі у творчому тонусі. Майже одночасно вони запропонували вибагливій публіці прозові романи. У тому й суттєва відмінність. Якщо Л. Костенко підняла собі абсолютну нову планку, то О. Забужко знову спробувала взяти олімпійську висоту.

В обох випадках мовиться і не про шедеври, і не про партацтво, хоча помітні хиби, а про зугарно виконану ремісничу працю, призначену цільовій групі – вузькому колу поціновувачів. Читати-перечитувати «Музей...» та «Записки...» пересічний люд навряд чи стане. Не через обсяг. У читанні художніх творів звичайна людина шукає відпочинку, зцілення, розради, а не печалі, безнадії, шизоїдних потоків свідомості.

Найбільшу і найдисциплінованішу читацьку верству – старшокласників і студентів – теж ваблять естетично-виховні віхи, а не сміття, брудна білизна, несмак. Скупалися вже, надивилися, наслухалися. Удома, у сусідах, на вулиці, а в теле- і радіоефірі, інтернеті донесхочу.

Утім, «Записки...» і «Музей...», Костенко і Забужко зрівнювати нездоречі. Це різнохарактерні твори, їх авторки – протилежні особистості. І не за горизонтальною шкалою, а вертикальною. Як літератор Ліна Костенко повсякчас вирізняється шляхетною витонченістю. Оксана Забужко занурена у виклично хуліганську стихію (з ненормативним акцентом на «ху» – першому складі), переповнена сленгом, пейоративом, «стьобом» і «трьопом». Це її рольова гра. Від народження у неї право на свою роль чи перебирати ролями. Надто, коли обценне мислення, як і відповідна лексика, має тяглість у питоми вітчизняній культурі, насамперед – політичній.

Причому обценність притаманна не лише сучасному владному ландшафту. Згадаймо, копроректальну розкутість, вкладену в уста кошового Івана Сірка і запорозьких козаків – співавторів листа турецькому султану 1676 року у відповідь на його пишномовно дипломатичну вимогу. Наче поточний діалог України з Європейським Союзом. Одначе не завадить знати, що лист запорожців не належить до дипломатичних документів, бо є пам'яткою бурсацької (студентської) творчості XVII століття.

Чим Забужко гірша від псевдо-Сірка? Нічим, вона не підлягає суворим санкціям: ні ізоляції, ні дискримінації. Дрібним хуліганством нікого не здивуєш. От, якби вона наймогутнішого владного козарлюгу вибрала «хлопчиком для биття», ішлося б про вчинок, а не про те, як доросла «тьотя» любовно займається «стьобом», у запалі із засідки поблизу пішника кидає грудками у стареньку, котра віддаляється, от-от за риг зверне.

Хочете подробиць?

Будь ласка.

Про гергепу й кошкалду

Головна героїня «Музею...» – популярна тележурналістка Дарина Гощинська – готувала передачу про забуті дисидентські сторінки недавньої історії. Цей творчий намір начебто убила похилого віку «відома поетеса» з «туманною репутацією» жертви тоталітарного режиму. Їй присвячено чотири клаптики роману (С. 47-49, 420, 424, 615). Авторка відрами вихлюпнула своє презирство й антипатію: «Здоровезне, гергеписте бабисько з кепським прикусом, бризкаючи на мене слиною й раз у раз хвищаючи головою, щоб метлялися поріділі фарбовані кучері (жест, який сорок років тому міг асоціюватись у невибагливих мужчин водночас і з темпераментом молоді огириці, і з патріотичною нескореністю)».

Без «ста грам» із тим не розібратися. Діалектизму «гергепа» знайшлося місце у другому томі «Словника української мови», що вийшов 1971 року. Так зневажливо говорили про велику незграбну людину. Схильна до цитат чужими мовами, Оксана Забужко принагідно могла наголосити на вайлуватості англійським фразеологізмом на кшталт «bull in a china shop» чи його українським відповідником «корова на льоду». Не змогла. Спасибі. Метонімія з коровою дуже прямолінійна. Отож із ранкового туману вигулькнула «огириця», себто кобила. Змішувати тварин жіночої статі різних порід не годиться: або – або. Темпераментна кобила забіг виграла, тому заслужено на зелених луках пасеться, а неповоротка корова, очевидячки, стала жертвою різника на бойні. Натомість довелося поритися в словниковому «тихому яру», неСУМному за настроєм. І нелюбе бабисько стало гергепистим. Усе інше – прикус, слина, кучері – «діло техніки».

Розумію – художній образ, малюю що і як хочу. Але з дитинства пам'ятаю, що за образу старості не вийдеш сухим із води. Кривлятися зі старших чи робити їм збитки – гріх, за який ще покоління тому не зволікаючи виховували і словом, і ділом, себто биттям. Здебільшого карально-виховний меч, точніше – лозину, пасок чи долоню, прицільно спрямовували на чутливі до болю півкулі м'язів, сиріч сідниці.

Романістка О. Забужко розрядила свою перенапругу, спростивши впізнаваність героя і прототипа, смакуючи біографічними подробицями. Адже замість «сторі» у «бабиська» була персональна легенда, на котру «свого часу попрацювало чимало мужчин, засліплених отим, тоді ще натурально рудим кучеретрусом, і тепер бабисько жадібно купало свою порожню старість у відблисках їхніх тодішніх зусиль». У пам'яті журналістки Д. Гощинської раз від разу зринав то «писок тої старої поетеси» – «жовчно ображений, присьорбуючий при розмові рот», то «старе бабисько» трусило перед нею «фарбованими кучерями, мов старлетка перед грошовитим «папіком».

Забужко долила оливу до вогню гіпертрофованим закидом, що свій 50-літній ювілей «заслужена мучениця режиму» відсвяткувала без вітальної телеграми зі Спілки письменників, хоч у той самий рік Василеві Стусові «впаяли другий строк» – «смертну “десятку”».

Поясню: мається на увазі жовтень 1980 року, коли В. Стуса засудили на 10 років примусових робіт і 5 років заслання. Сама ж О. Забужко у 1984-му вступила в КПРС. Наступного Стус загинув у в'язниці. Проте не 1984-й, а 1980-й став апокаліптичною віхою, чорною датою календаря майя. Тому в грудні 2010 року Оксана Забужко заявила про Ліну Костенко: «Поруч із нами живе поет, який тридцять літ не пише віршів! Це насправді велика драма для митця».

До Костенко, її постаті та здобутків, у Забужко здавна простежується упереджено геростратична оскомина. Рациональних пояснень цьому ніхто поки що не дав.

Про танці «низу живота» і серце

Із нейтрального табору радять не знижувати естетичні вимоги до творчості геніальної поетки, котра в дрімучих 1960-1970-х роках повертала співвітчизникам поняття гідності, національної честі, самоповаги. Адже у «Записках...» чимало суперечностей, як-от: головний герой, 35-літній кандидат технічних наук, програміст за освітою, котрий заробляв на життя майстром з обслуговування комп'ютерів, мислить і говорить категоріями удвічі старшої жінки з глибокими гуманітарними знаннями. Це не пройшло повз вдумливих рецензентів.

До того ж, Ліна Костенко відповіла на епатажний виклик, налаштувала і перезарядила дуельний пістолет. Передусім вона підняла на кпини «письмачку, що назвала свою матір фригідною», непосидючих «речників порожнечі» з блошиного ринку «блювотної літератури», котрі «викаблужуються в цинізмі» та хочуть «витерти ноги об попередників». Ще б пак! «Увійшли в моду ялові молодички, що описують секс», котрі хваляться тим, що переспали «з іноземцем за заморську сукенку» і виставляють це на загальний показ, подібно до Моніки Левінські, чиє «сине платтячко з підозрілими плямами» мало не призвело до імпічменту президента США («Записки...», с. 105-106, 115).

Як тут не впізнати Оксану Забужко та її роман «Польові дослідження з українського сексу» 1996 року, де головна героїня – «націонал-мазохістка» – «бідолашна сексуальна жертва національної ідеї» (С. 68, 124) у віці тридцяти років уперше шугнула «у койку з чужоземцем» з Амстердама. Він намірився був з нею одружитися і справив їй замість жебрацьких старих джінсів і кофтин новий гардероб, купив дві сукні з тонкої вовни, сріблясту шовкову блузку, костюм кольору червоного вина, кілька пар стодоларових італійських черевичків, купу галантерейних виробів, біжутерії, косметики. Вона прийняла все те добро, «вперше на віку затоварена по саме нікуди», проте «впала в ядучий стид», відчувши себе «типовою совковою проституткою, що трахається в готелі за пару трусів» (С. 120-121).

Від сучасної Америки, від стажистки Моніки Левінські переносить Ліна Костенко свої думки в Європу, у Францію – до Франсуази Саган (1935-2004), яка «у свої вісімнадцять років написала книгу таких сексуальних

досліджень, куди теперішній кошкалді» («Записки...», с. 351), що лише тридцятилітньою пізнала іноземця!

Відомо, що всесвітнє визнання Ф. Саган приніс роман «Привіт, смутку!» (1954), протягом року його продали 850 тисяч примірників. Також знаємо, що прізвище і прізвисько Кошкалда пов'язані з діалектною назвою лиски – водоплавної птахи з білим роговим наростом на лобі. «Кошкалда» – той у кого біла відмітина на лобі, зірочка.

Ось така недовга, неслизька, незапилюжена путь від гергепа до кошкалди. Віртуозно, але очікувано.

Про «сторі» та дійсність

Основні події в обох романах завершуються майже одночасно в 2004 році: у «Музеї...» – передреволюційним травнем, а у «Записках...» – Помаранчевим груднем. Письменниці заявили свої політичні вподобання. Із «Записок...» очевидно, що симпатії Ліни Костенко на боці Юлії Тимошенко. Оксана Забужко віднесла себе до фан-клубу Віктора Ющенка, видала «Музей...» за його сприяння. Що їй відзначено на звороті авантитулу.

У принципі Оксана Забужко вороже налаштована до успішних сучасниць, правильніше – жінок, успішніших за неї. Немає значення, про кого йдеться: про Костенко, Тимошенко... Вона враз примітить їхню ваду, у бочку меду додасть черпаками дьогтю. Чи в художньому письмі, чи в інтерв'ю. Передовсім нею заперечується чиясь персональна легенда, історія життя.

Натомість Забужко забавляється міфодизайном, подібно до креативного лобіста місцевого туристичного бізнесу. В «Українській правді» 27 вересня 2010 року Забужко розповіла детективну пригоду про те, як їй, золотій медалістці, політично неблагонадійні батьки у таємній спілці з «тодішнім громадянським суспільством» і працівниками Центрального комітету Комуністичної партії України допомогли набрати прохідний бал і вступити на номенклатурний філософський факультет.

Відправним пунктом став той же Василь Стус – символ нескореності національного духу: «Школярам розповідають про загиблого Стуса і десяток політв'язнів... А в Україні були не десятки жертв, були – десятки тисяч... І коли я стояла, чекаючи, щоб увійти на екзамен, мої батьки були в ЦК з заявою, що сьогодні ж «Емнесті інтернешнл» нарешті довідається про те, що творило КГБ з моєю родиною в усі ці 70-ті роки».

Складно повірити, що у 1977 році співробітники Комітету державної безпеки СРСР власної тіні налякалися і поступилися батькам Забужко, з якими вели «багаторічну війну». Чом спокійно, без переляку знищили Стуса, щойно Забужко стала студенткою четвертого курсу? З яких же героїчних мотивів отримала вона квиток тоталітарної партії? Аби виграти особисту «війну» з «особистами», з КДБ, КПРС, СРСР?

І неосвічена істота годна придумати будь-яку про себе «сторі». Освіченій, котру непокоїть «гамлетівська нездатність до рішучих дій при ви-

ді торжествуючого зла», як батька Дарини Гощинської, і поготів. Але вигадками не заміниш дійсності навіть у павутинні умовностей художнього твору. До місця згадати крученик про гострозору особу, котра в чужій розкішниці соломинку помітить, а у своїй не добачить колоди.

Про тіло й душу

У прикінцевих авторських ремарках до роману О. Забужко не затушувала автобіографізм і документалістику, а навпаки. Пізніше в окремих роз'ясненнях вона ствердила духовну близькість із головною героїнею «Музею...», але відкинула наявність у творі авторської точки зору і свого alter ego. У те не повірять і довірливий. Принагідно згадаю маститого італійського майстра історичного детективу Умберто Еко, радше – його афоризм з письменницької робітні: «Якого б персонажа ти не видумав, так чи інакше він буде вирощений з твого досвіду і твоєї пам'яті».

Амбівалентна Оксана Забужко є передбачуваною. Шанувальники красного письменства легко спрогнозували появу негативного персонажа, схожого на Ліну Костенко. І те, коли і як письменниці обмінюються люб'язностями. Словесна дуель стала приземленим маркером обох романів, що заслужили всебічної уваги пильних критиків.

Кажучи про сильне – слабке, спільне – відмінне, Яна Дубинянська у «Літакценті» у квітні 2010-го і січні 2011 року в тактовних рецензіях на «Музей...» («Ідеальний роман?») та «Записки...» («Бортжурнал капітана очевидності») поцілила в «десятку». Романи ідеологічно подібні, хоча різні стилістично: «Забужчиному плинному багатослів'ю Костенко протиставляє граничний лаконізм коротких вивірених речень». Відмітна риса «Записок...» в тому, що це «живий журнал», суміш публіцистики і щоденникової прози.

Натомість секс у «Музеї...» описаний докладно на будь-які смаки: з оргазмом і без, з опертям партнерки на стіл в підвалі книгосховища, мінет у криївці, на підстеленій на піску штормовці, із застосуванням страпона (фалоімітатора, що складається з трусиків-ремінців і насадки в вигляді фалоса), із натуральним «членом» – затверділим, холодним, теплим, гарячим, схарапудженим, осиротілим...

Взагалі-то 34-літнього антикварника Адріяна вартувало записати у Книгу рекордів Гіннеса. Наразі там фігурують рекордні цифри, пов'язані з витривалими американцями. Якийсь чоловік із Міннесоти за вісім годин перецілував 11 030 осіб, у середньому 2,6 секунди припало на поцілунок. Найдовше – аж 29 годин – цілувалася різностатева пара з Мічигана.

А от Адріян мав зріст 188 сантиметрів і вагу 82 кілограми, кохався із старшою на п'ять років журналісткою Дариною. Однієї «божевільної ночі» він досяг еяколяції, а вона оргазму «разів із вісім, коли не більше» (Я. Дубинянська). Чому приблизно? Бо Адріян збився після восьми з ліку, а Дарина не запам'ятала скільки, лишень зауважила, що «після такої ночі можна рік жити без сексу, недарма мені звідтоді другий тиждень не хо-

четься, ніколи досі такого не бувало». Шкода, що авторка змалювала Дарину без антропометричних подробиць: ріст, вага, розміри бюста тощо. Це важливо для фіксації рекорду.

До сексуальних, фізіологічних та інших пустощів у творах Забужко не звикати. Вона завше знайде нагоду поблукати поміж трьох сосон – «траху», «недотраху», «перетраху». Над нею повсякчас тяжіє фалічний на вигляд дамоклів меч, вийнятий із піхов. Багацько читачів «Музею...» заснуло, зашпортавшись у чисельних «сповзаннях із теми» на кшталт як «чоловіків найдужче збуджує запах ванілі», чому «кожна жінка повинна плекати свій садок із гордо стоячим фалосом» чи воздвигнути «цілий частокіл фалосів», про «знак імпотента» і «перевірку жіночої боєготовності», чим зарадити, «якщо в тебе на неї не стоїть»...

Добре це чи погано, мабуть, не нам судити, а Зигмунду Фройдю. Зрештою, «Музей...» про випадково відкопану в Києві 2003-2004 років чужу любов. Точніше – про повстанську світлину і львівсько-галицький «любовний трикутник» шістдесятилітньої минувшини, двома поколіннями раніше.

Факт незаперечний. «Музей...» та «Записки...» – багатоликі антиподи. Їх читають в Україні, у Польщі, деінде. І сприймають як ціле, як лінію наступу й оборони нації, жодну сторінку з історії якої не можна видерти. Тим паче – живу сторінку.

Грудень 2012 року

Літературознавча бібліографія Роман Офіцинського

- Офіцинський Р. У зоні земного тяжіння (Брезіцький Р. Дерева на соборах: Поезії. – Львів: Каменяр, 1990. – 56 с.) // Народне слово [Радехів]. – 1990. – 8 грудня. – С. 4.
- Офіцинський Р. Що там, за синіми Besкидами?.. (Хланта І. Семен Панько: Біобібліографічний покажчик. – Ужгород: Карпати, 1991. – 102 с.) // Новини Закарпаття [Ужгород]. – 1992. – 4 квітня. – С. 10.
- Офіцинський Р. Дороги пройдені і грядущі (Кухта В. Верхи сліпучі: Поезії. – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1991. – 72 с.) // Новини Закарпаття. – 1992. – 11 червня. – С. 4.
- Офіцинський Р., Хланта І. Линь, «Тисо»! (Тиса. – 1992. – № 1-2) // Закарпатська правда [Ужгород]. – 1992. – 21 липня. – С. 4.
- Офіцинський Р. «Бо час летить, як журавлі в блакиті...» (Копинець К. Серед білої тиші: Поезії. – Ужгород: Карпати, 1991. – 120 с.) // Закарпатська правда. – 1992. – 20 серпня. – С. 3.
- Офіцинський Р. «...Воля цвіте трояндами заграв» (Моя Карпатська Україно: Поетична антологія / Упорядк. і післясл. І. Ребрика. – Ужгород: Бокор, 1992. – 216 с.) // Закарпатська правда. – 1992. – 27 жовтня. – С. 4.
- Офіцинський Р. Подоріжжя землею химер (Скунць П. Спитай себе: Поезії. – Ужгород: Карпати, 1992. – 208 с.) // Новини Закарпаття. – 1992. – 3 грудня. – С. 7.
- Офіцинський Р. «Життя нам нема в бур'яні...» (Жупанин С. На високій половині: Вірші, казки, загадки, скоромовки / Передм. М. Шалати. – Ужгород: Госпрозрах. ред.-вид. відділ Закарпат. обл. упр. по пресі, 1993. – 136 с.) // Срібна Земля [Ужгород]. – 1993. – 18 вересня. – С. 11.
- Офіцинський Р. Чекали і сподівалися (Тиса. – 1993. – № 1-2) // Закарпатська правда. – 1993. – 28 вересня. – С. 4.
- Офіцинський Р. Сильветка Людмили Кудрявської (3 нагоди півсторічного ювілею) // Карпатський край [Ужгород]. – 1993. – № 9-11 (вересень-листопад). – С. 62-63.
- Офіцинський Р. Час – міра всіх устремлінь (Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі / Друге доп. вид. – Ужгород: Школьная помощь, 1937. – Факс. вид. – Ужгород: Карпати; Патент, 1993. – 192 с.) // Новини Закарпаття. – 1993. – 9 грудня. – С. 5.
- Офіцинський Р. Обрії Івана Ірлявського (До 75-річчя з дня народження) // Новини Закарпаття. – 1994. – 15 січня. – С. 15.
- Офіцинський Р. Відображення життя і побуту закарпатських євреїв у творчості Івана Ольбрахта // Молодь – Україні [Ужгород]. – 1994. – Т. 2. – С. 71-77.
- Офіцинський Р. Чи прийдуть вдатніші?.. (Закарпатська книга: 1991–93) // Карпатський край. – 1994. – № 5-6 (травень-червень). – С. 58-61.
- Офіцинський Р. Чуття з просторів самоти (Басараб В. Сиве літо: Поезії. – Ужгород: Карпати; Патент, 1994. – 178 с.) // Новини Закарпаття. – 1994. – 10 вересня. – С. 12.
- Офіцинський Р. Покрайні записи на Мідянкових роздумах про «фараметлики зістарених одінь» (Мідянка П. Фараметлики: Поезії / Передм. І. Ребри-

- ка. – Ужгород: Гражда, 1994. – 64 с.) // Новини Закарпаття. – 1995. – 23 грудня. – С. 12.
- Офіцинський Р. Втеча закарпатської творчої молоді закордон (1939 – 1941) // Офіцинський Р., Довганич О. Закарпатська молодь у роки другої світової війни (До 50-ліття Перемоги). – Ужгород: Патент, 1995. – С. 21-30.
- Офіцинський Р. Закарпатська література ХХ ст. // Соціал-демократ [Ужгород]. – 2000. – 6 травня. – С. 11; 13 травня. – С. 12.
- Офіцинський Р. Значиме – не кілометри марудних писань... (Стисло про літературне довкілля) // Соціал-демократ. – 2000. – 21 жовтня. – С. 15.
- Офіцинський Р. Як редагуються обласні газети: типові прояви української постсоціалістичної ментальності // Правозахисник [Ужгород]. – 2004. – № 1. – С. 47-49.
- Офіцинський Р. Мандруючи етнічними пляями. 75 років тому, в липні 1931 року, чеський письменник Іван Ольбрахт уперше приїхав у Закарпаття // Післямова [Ужгород]. – 2006. – 30 червня. – С. 12.
- Офіцинський Р. Подоріжжя землею химер Петра Скунця (20 травня 1942 – 30 квітня 2007) // Екзиль [Ужгород]. – 2007. – № 5. – С. 12-13.
- Офіцинський Р. Покрайні записи на віршах Петра Мідянки // Екзиль. – 2007. – № 6. – С. 18-19.
- Офіцинський Р. Аура «Гражди». До першого 15-річчя // Трибуна [Ужгород]. – 2008. – 16 вересня. – С. 3.
- Офіцинський Р. Літературна спадщина. Кость Вагилевич і Петро Мідянка // Офіцинський Р. Новоселиця у минулому і сьогодні (1371 – 2009 роки). – Ужгород: Гражда, 2009. – С. 123-126.
- Oficinskij R. «Ezüstös kor» a kárpátaljai irodalomban // Kárpátalja 1919-2009: történelem, politika, kultúra / Főszerkesztő: Fedinec Csilla. – Budapest: Argumentum, 2010. – О. 321-325.
- Офіцинський Р. «Срібний вік» закарпатської літератури // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / Під ред. Ч. Фединець. – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 367-372.
- Oficinskij R. Média // Kárpátalja 1919 – 2009: történelem, politika, kultúra / Főszerkesztő: Fedinec Csilla. – Budapest: Argumentum, 2010. – О. 515-517.
- Офіцинський Р. Медійний простір // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / Під ред. Ч. Фединець. – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 587-590.
- Офіцинський Р. Сонце за вікном: [Іванові Ребрику – 50] // Дзвін [Львів]. – 2011. – № 1. – С. 133-134.
- Офіцинський Р. Оксана Забужко проти Ліни Костенко: жіноча дуель – національна, ірраціональна, сексуальна // Офіцинський Р. Сталеві нерви то-реадора... Україна. 2009 – 2014. – Ужгород: Гражда, 2015. – С. 123-128.

Примітки

«Новітня література Закарпаття» підсумовує проби пера у жанрі літературознавства, що розпочалися чверть століття тому. У грудні 1990 року я навчався на третьому курсі історичного факультету Ужгородського університету. Тоді Радехівська районна газета, де ще з дев'ятого класу, з весни 1985-го – як стартувала «перебудова», розміщав замітки і статті, оприлюднила мою першу рецензію на поетичну збірку. Дописувати в районку всіляко заохочував заступник редактора, а потім і редактор Ілля Кузик. Досі зберігаю його тактовні та натхненні листи.

У наступне п'ятиліття в Ужгороді побачила світ лівова частка моїх літературно-критичних публікацій: рецензій, оглядів, нарисів, есе. Багато з них з'явилися на прохання світлої пам'яті Василя Басараба (1932-2003), письменника і журналіста, котрий в обласній газеті «Новини Закарпаття» пропагував художню літературу рідного краю. Він часто радив мені відгукнутися на вартісну новинку. Тривали теплі приязні взаємини з Василем Басарабом аж до його відходу за межу. Неспішно спілкувалися ми на творчі теми й тоді, коли я редагував обласні газети, а старший колега заходив у редакцію, що зручно розташувалася у велелюдному середмісті.

Коли закінчував університет чи готував дисертацію, навчаючись в аспірантурі, то виділяв децицю часу на міждисциплінарну самоосвіту, на своєрідний практикум з дотичної до історії світоглядної сфери – красного письменства. Інколи писав на прохання фольклориста і бібліографа Івана Хланти. Щоправда, літературним критиком себе ніколи не бачив, але на Закарпатті їх бракувало, тож у 1990-х волонтером мусів нести вахту, заступати «на підміну» й понадурочно. Потім занурювався в бурхливу течію літературного процесу дедалі рідше, лиш інколи брався за перо радше для перевірки інтелектуальної «спортивної форми», творчих здібностей.

У кожній справі врешті-решт надходить пора підвести підсумки. Наразі мовиться про майже три десятки текстів, об'єднаних під однією палітуркою і тематично, і хронологічно – новітнім часом – від Першої світової війни. Не все у час написання появилось друком, але ж воістину «рукописи не горять», збереглися. Тому подаю вивірені повні версії публікацій переважно з рукописною датою. Нерідко до певного тексту повертався двічі, а той тричі, що й відзначено.

У сьогочасну хвилю, скупу на похвалу, хотілося б від читача почути: «Се би треба на комині записати». Так люди кажуть, коли неочікувано прийде бажаний, але нечастий гість.

Зміст

Значиме – не кілометри марудних писань... <i>Стисло про літературне довкілля</i> _____	3
Закарпатська література ХХ століття _____	5
Володимир Бірчак (1881-1952) як літературознавець _____	17
Закарпатські євреї у творах Івана Ольбрахта (1882-1952) _____	23
Молоді літератори Закарпаття 1939-1941 років _____	29
Обрії Івана Ірлявського (1919-1942) _____	41
Епізод із життя Івана Чендея. 1969 рік _____	43
Подоріжжя землею химер Петра Скунця (1942-2007) _____	48
Покрайні записи на віршах Петра Мідянки _____	52
Закарпатський оазис сучасної української поезії _____	56
Сильветка Людмили Кудрявської _____	58
Іван Ребрик: перші 50 _____	61
Закарпатська книга у 1991-1993 роках _____	63
Що там, за синіми Besкидами? <i>Хланта І. Семен Панько: Біобібліогр. покажч. – Ужгород: Карпати, 1991. – 102 с.</i> _____	73
Дороги пройдені і грядущі. Кухта В. <i>Верхи сліпучі: Поезії. – Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1991. – 72 с.</i> _____	76
«Бо час летить, як журавлі в блакиті...». <i>Копинець К. Серед білої тиші: Поезії. – Ужгород: Карпати, 1991. – 120 с.</i> _____	78
«...Воля цвіте трояндами заграв». <i>Моя Карпатська Україно: Поетична антологія / Упорядк. та післясл. І. Ребрика. – Ужгород: Бокор, 1992. – 216 с.</i> _____	81
Линь, «Тисо»! <i>Тиса. – 1992. – № 1-2. – 154 с.</i> _____	83
Чекали і сподівалися. <i>Тиса. – 1993. – № 1-2. – 152 с.</i> _____	85

«Життя нам нема в бур'яні...». Жупанин С. На високій половині: Вірші, казки, загадки, скоромовки / Передм. М. Шалати. – Ужгород: Госпрозрах. ред.-вид. відділ Закарпат. обл. упр. по пресі, 1993. – 136 с. _____	87
Чуття з просторів самоти. Басараб В. Сиве літо: Поезії. – Ужгород: Карпати; Патент, 1994. – 178 с. _____	90
Як редагуються обласні газети сучасного Закарпаття? _____	93
Медіа сучасного Закарпаття _____	97
Літературна спадщина села Новоселиця на Тячівщині. Кость Вагилевич. Петро Мідянка. Юлія Драгун _____	101
Додатки _____	105
З чого почалося	
У зоні земного тяжіння. Брезіцький Р. Дерева на соборах: Поезії. – Львів: Каменяр, 1990. – 56 с. _____	105
<i>інколи писалося</i>	
Всі ми «речі в собі». Віра Свірідова _____	107
...і завершилося	
Оксана Забужко проти Ліни Костенко: жіноча дуель – національна, ірраціональна, сексуальна _____	108
Літературознавча бібліографія Роман Офіцинського _____	115
Примітки _____	117

Літературно-публіцистичне видання

Роман Офіцинський

Новітня література Закарпаття

Редактор Наталія Ребрик
Художньо-технічна редакція Івана Ребрика

Підписано до друку 12.03.2015.
Формат 60x84/16. Гарнітура Arial.
Папір офсетний. Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 7,2.
Замовлення № 16.

МПП "Гражда"

Свідоцтво про державну реєстрацію видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія 3т № 22.
88000, м. Ужгород, вул. Орлина, 1, т./факс (0322) 61-51-81

Офіцинський Роман Андрійович

О 91 Новітня література Закарпаття: Літературознавчі статті, нариси, рецензії, огляди. – Ужгороди: Гражда, 2015. – 120 с.

ISBN 978-966-176-110-9

Художня література (красне письменство) – одна з найпрекрасніших можливостей для вияву національної самобутності, для утвердження і пропаганди етнічної приналежності серед найширших верств суспільства, для завоювання міжнародних симпатій.

Літературний процес немислимий поза історією, поза політикою. Водночас – це динамічна система, яку складають мікрокосмоси (маленькі одухотворені світи) талановитих постатей.

У літературних змаганнях Закарпаття чітко прослідковується ряд послідовних епох, що, в основному, співмірні з історичними періодами. Умовно можна виокремити п'ять важливих етапів розвитку закарпатського красного письменства ХХ століття: перше двадцятиліття – час «глухого провінціалізму»; 20-30-ті роки – «літературне відродження»; 40-50-ті роки – період стагнації; 60-80-ті роки – «срібний вік»; 90-ті роки – доба доброго регіоналізму. Пропонований поділ обумовлений значною мірою історичними чинниками і характером літературної спадщини.

У цьому контексті автор пропонує збірку публікації з різних років, які торкаються найповажніших літературних явищ, персоналій, подій.

ББК 83.3(4УКР-4ЗАК)